

FLORI BRUQI
DIADEMË LETRARE IV

FLORI BRUQI

DIADEMË LETRARE IV

Tiranë, 2020

Titulli : Ddiademë letrare IV

Autori: Flori Bruqi

Redaktor: Akademik Prof. Dr. Skender Kodra, Ph.D

Recenzent: Izet Duraku

Recenzent: Rexhep Shahu

Arti grafik: Blendi

Botues: Klubi i Poezisë

© Të gjitha të drejtat janë të Flori Bruqit

ISBN 978-9928-4538-8-4

Shtypshkronja Vision Print Prishtinë

Tiranë, 2020

Flori Bruqi - Diademë letrare IV

FLORI BRUQI

DIADEMË LETRARE IV

Tiranë, 2020

Parathënie

DARDANIA NUK MASHTROHET MA !

Asht e vertetë se t' huejtë na i vune piramidat e kufinit rretherrotull nepër Trojet tona, po asnjëherë Shqiptarët, Vllaznit tonë nder ata Troje, nuk i kanë konsiderue "të huej"! E shka asht ma e keqja, robnuesve shekullor ju njoh edhe e drejta e sundimit t' atyne.

Vetem buken dhe ujin nuk mujten me ua ndalue...

E Shqiptarët vazhdueme mos me ua ndrrue emnat asnjenes as tjetrit...

E kur donin me e kerkue t' uritun thirrnin: "O Nanë, due bukë e pak ujë!"...

Kjo i shtynte baballarët e tyne me ua vue emnin Flori, që donmethanë "I artë".

Një prej Tyne asht edhe Flori Bruqi, për të cilin jam tue shkruar sot këta pak rreshta...

Na njohu Nana Shqipni dhe vetem dashunia për Të, pra dëshira me i hy në zemer Asaj!..

Na dukej punë e vështirë po, asnjërit e pamujtun ose me pengesa të pakapercyeshme...

Asnjëherë nuk më bjen nder mend si u njoha me Florin, vetem kujtoj, se gjithnjë jemi marrë vesht mirë, dhe pa u njoh fare, me gjithë ndryshimin e moshës jemi mirkuptue. Asnjë hije dyshimi nuk ka pasë ndërmjet nesh me gjithë distancën e largët ku ishim.

Shqiptarët kuptohen shumë mirë kur Ata, kanë qëllime të perbashkëta dhe të kjarta!

Flori gjithmonë ua ka gjetë vendin e duhur artikujve të mij, e ndoshta, edhe ka kerkue edhe të tjera figura me pasunue permbajtjen dhe paraqitjen e tyre estetike për lexuesit.

Po të njajten gjë Flori e ban pa asnjë pritesë edhe për materialet e të tjerve... Kjo cilsi e Florit asht shumë domethanë kur, njeriu don me kuptue kjartë qëllimin e paster të Tij.

E kjo cilsi shihet edhe tek libri i fundit, që kemi në dorë dhe për të cilin po shkruajmë.

Tabelat dhe ilustrimet shkencore të bajnë me harrue anën estetike në tekstet, të cilat jo vetem janë të sakta po, edhe të kuptueshme për lexuesin. Ana estetike e tyre asht ajo që nuk të lejon me u shkëputë pa shkue deri në fund të temës që trajton autori i librit.

Duhet pranue se Flori Bruqi sot asht mjeshtër për zberthimin e temave shkencore, tue ju pershtatë sejcilit lexues që merr në dorë botimet kohore të tijat, dhe asnjëri nuk mund të shkëputet pa shkue deri tek rreshti i fundit, ku mbetë i habitun “si mbaroi kaq shpejt !”

I nderuem lexues, mos harro se Flori Bruqi, asht nder të paktit që din me zgjedhë!

E kjo zgjedhje me kaq mjeshtri tregon kulturë, po edhe perkushtim ndaj së mires.

Ja disa tema që nuk na lanë me u shkëputë nga studjuesi dhe Profesori ynë i nderuem:

“Çështja shqiptare dhe prejardhja gjenetike e tyre”;

“Rritja demografike e popullatës në Shqipëri gjatë viteve 70 e bëntë atë një rast përjashtimisht interesant në bllokun lindor.”;

“Si u bënë heronj të Serbisë kriminelët e turpit?”;

“Serbia përkrah kriminelët e luftës dhe dënon kritikët e tyre”;

“Shqiptarëve ua prisnin kokat dhe bënë lampa me kafkat e tyre!”;

“Askush nuk mund ta mashtrojë më popullin e Kosovës !..”, që për mendimin tim zen një vend të veçantë në krijimtarinë e Tij... E shikueme në prizmin Atdhetar e letrar.

Perkushtimi i Tij në këte fushë shihet ma kjartë se kudo tek detyra që Flori Bruqi, ban si

Kryeredaktor përgjegjës i web faqës elektronike “Agjencioni Floripress” (2005).

Tue mos harrue asnjëherë qellimin e madh të Flori Bruqit: Dashuninë për Atdhe, duhet të ndalohemi një çast dhe, të veshetrojmë me kujdes suksesin e madh që gëzojmë sot, kur në mes nesh kemi një *Prof.Dr. Flori Bruqi, PH.D., me cilsi të shkelqyeshme Shqiptari...*

Per të cilin, Dardania e Lirë, si dhe *Akademia e Shkencave dhe Arteve në SH.B.A.*, duhet të krenohen...

Fritz Radovani

Melbourne, 25 Mars 2019.

LETËRSIA MODERNE SHQIPTARE NË KOSOVË DHE DIASPORË

E pasur dhe e bukur është gjuha jonë shqipe, nga e cila shqiptarët krijuan një kult të vërtetë; megjithëkëtë është fare pak e zhvilluar: rrethana historike krejt të posaçme dhe sidomos një sundim i huaj prej më shumë se 5 shekujsh i vonuan për një kohë shumë të gjatë çdo farë rilindje kulturele popullit shqiptar të dashuruar për liri.

Do t'i lëmë mënjanë, edhe folklorin, i cili më vete do të mbushte një kapitull shumë interesant, edhe atë sërë të gjatë prodhimesh religjioze që pati filluar qysh në shekullin e 15-të, rëndësia e të cilëve është sidomos gjuhësore; e atëherë do të shohim se pjesa e dytë e shekullit të kaluar shënon shfaqjen e veprave të para letrare, që si me thënë mund të merren për themelet e letërsisë sonë moderne.

Pjesa e letërsisë shqiptare që zhvillohej në Kosovë, kishte afërsisht këto shenja paradalluese: e shkëputur nga letërsia amë dhe nga një pjesë e traditës letrare, ajo pothuajse nuk ishte fare në kontakt me të dhe nuk ishte e informuar për atë që ndodhte në fushën e letërsisë brenda kufirit të shtetit shqiptar. Edhe para luftës, në Kosovën letrare herë pas here ilegalisht, mbase edhe mund të depërtonte ndonjë vepër ose autor nga periudha e viteve 1930, kryesisht përmes atyre pak nxënësve që shkolloheshin aso kohe në Shqipëri. Pas luftës, në vitet 1950, krijuesit e parë të letërsisë shqiptare në Kosovë, për mbështetje kishin kryesisht letërsinë gojore (të pasur), fare pak vepra nga fondi letrar i traditës si dhe përvojat e huaja letrare, në radhë të parë ato sllave. Nga emrat e shkrimtarëve, të cilët e kishin filluar veprimtarinë e vet letrare para luftës, do të përmendim këtu vetëm Esat Mekulin , Hivzi Sulejmanin.

Esat Mekuli u shqua me lirikën e angazhuar shoqërore dhe kombëtare të shkruar gjatë viteve 1930, ndërsa Hivzi Sylejmani solli përvojën e parë më serioze në llojin e prozës së gjatë me romanin dy vëllimesh "Njerëzit I" dhe "Njerëzit II", si dhe "Fëmijët e lumit tim". Para tyre Hivzi Sulejmani do të shkruante disa nga tregimet, që edhe sot tingëllojnë moderne.

Ishte poezia ajo që arriti majat e letërsisë shqiptare në Kosovë, duke filluar nga fundi i viteve 1950 e sidomos me emrat: Mark Krasniqi, Din Mehmeti, Fahredin Gunga, Rrahman Dedaj, Enver Gjerqeku, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Besim Bokshi, Eqrem Basha, Sabri Hamiti etj.

Ndërsa në prozë dallohen: Anton Pashku, Ramiz Kelmendi, Azem Shkreli, Nazmi Rrahmani, Rexhep Qosja, Mehmet Kraja, Musa Ramadani, Iljaz Prokshi, Agim Vinca, Nuhi Vinca etj.

Edhe në Kosovë shumë shkrimtarë patën fatin të burgosen, të persekutohen apo të arratisen e të jetojnë jashtë truallit të tyre (Adem Istrefi etj).

Pushteti serb ushtronte dhunën më të egër ndaj intelektualëve që me pushtetin e fjalës përpiqeshin të afirmojnë vlerat kombëtare shqiptare. Kështu e pësuan rreptë nga kjo censurë: Adem Demaçi, Ramadan Rexhepi, Kapllan Resuli (i cili pasi u arratis në Shqipëri u burgos edhe këtu) etj.

Krahas letërsisë shqiptare që krijohet dhe botohet kryesisht në Prishtinë, ajo krijohet dhe botohet edhe në mesin e shqiptarëve të Maqedonisë, kryesisht me prozën dhe poezinë e Murat Isakut, Teki Dervishit, Abdylazis Islamit, e më pas, me veprën letrare të Resul Shabanit, Adem Gajtanit, Agim Vincës, Din Mehmetit etj. Vlen të përmendet dhe një personalitet i shquar i kulturës, Luan Starova, (shqiptari më i përkthyer sot pas Ismail Kadaresë), por shumica e veprave të tij nuk janë në gjuhën shqipe.

Letërsia moderne shqiptare në diasporë

Edhe pse e zhvilluar në kushte të një izolimi gjeografik e ideologjik, fati dhe perspektiva e letërsisë bashkëkohore shqiptare duhet vështruar në një kontekst dhe më të gjerë gjeografik, d.m.th dhe përtej kornizës ngushtësisht nacionale. Pavarësisht nga zhvillimet brenda Republikës së Shqipërisë, si dhe brenda viseve etnike si: Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, kjo letërsi pati dhe njohu zhvillime dhe në diasporë. Sa i takon zhvillimeve të saj në diasporë, letërsia shqiptare mund të shikohet gjeografikisht brenda dy vatrave:

Vatra historike e diasporës shqiptare: Itali, Greqi, Rumani, Bullgari, Turqi etj.

Vatra të reja të diasporës shqiptare: Gjermani, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, etj.

Zhvillimet më të rëndësishme të letërsisë bashkëkohore shqiptare në diasporë ndodhën në Itali, aty ku sot e kësaj dite jetojnë rreth 90.000 arbëreshë, që vazhdojnë të flasin shqipen.

Në përgjithësi mund të thuhet se një "rilindje" e letërsisë arbëreshe ndodhi diku rreth fundit të viteve 1950, kur dhe nisi të botohej revista "Shejzat" nga Ernest Koliqi në Romë e më pas revistat "Zgjimi", "Katundi ynë", "Zjarri", "Zëri i Arbëreshëvet", "Lidhja", "Bota shqiptare" etj.

Këto revista ndikuan në krijimin dhe publikimin e një brezi poetësh e shkrimtarësh që shkruan në arbërisht. Veç të tjerash, një pjesë e tyre funksionoi dhe funksionon dhe si shtëpi botuese, duke publikuar kolana të tëra me poezi dhe vepra të tjera letrare.

Ndër shkrimtarët më të rëndësishëm të kësaj vatre duhen përmendur:

Françesk Solano (1914), i njohur me pseudonimin Dushko Vetmo, i lindur në Kozencë. Pas një periudhe të gjatë qëndrimi në Argentinë, Uruguai dhe Kili, ku dhe shugurohet prift, Solano kthehet në vendlindje. Aktiv në shumë fusha të letrave, ai është kryesisht poet, prozator dhe dramaturg. Ndër veprat e tij më të rëndësishme janë: Burbuqe t'ëgra, 1946, Shkretëtira prej gurit, dramë, 1974, Tregimet e Lëmit, etj.

Domenico Bellizzi (1931), prift nga Frasnita, i njohur me pseudonimin Vorea Ujko, është një ndër trashëgimtarët më të denjë të Jeronim De Radës e Zef Serembes. Ai me poezinë e tij arriti nivele të spikatura të ligjërimit poetik, veçanërisht me veprat: Zgjimët e gjakut, Këngë arbëreshe, 1982, Hapma derën zonja mëmë, 1990 etj.

Karmell Kandreva (1931), poet, bartës i identitetit kombëtar me anë të një ligjërimit poetik origjinal si dhe luftëtar i angazhimit social të arbëreshëve në ruajtjen e gjuhës dhe kulturës origjinale, ka shkruar triologjinë poetike: Shpirti i

arbërit rron; Shpirti i arbërit rron. Arbëreshi tregon; Shpirti i arbërit rron. Vuan dega e hershme.

Zef Skiro Di Maxhio (1944), poet, përkthyes dhe dramaturg i shquar. I angazhuar edhe si drejtor i revistës "Bota shqiptare", i shquar për tonin e tij ironik e shpesh sarkastik, ai është autor i rreth dhjetë librave poetikë, ndër të cilat vlen të përmenden: Njëpër udhat e parrajsit shqipëtarë e t'arbreshë. Poemë gjysmëserioze arbëreshe, Orëmira, Për tokën fisnike të Horës etj.

Padyshim që letërsia arbëreshe vazhdon jetën me të tjerë shkrimtarë, shumica syresh të rinj, duke luajtur kështu një rol të rëndësishëm jo vetëm në diversitetin kulturor shqiptar, por edhe atë italian.

Një tjetër vatër e rëndësishme historike, ku kanë lulëzuar shkrimet shqipe që në fundin e shekullit XIX dhe ku jeta kulturore e elementëve shqiptarë ka qenë e organizuar më së miri, është Rumania. Një ndër personazhet më të rëndësishëm të letrave bashkëkohore shqiptare është Viktor Eftimiu (1889 - 1972), autor i rreth njëqind vëllimeve letrare të shkruara në rumanisht. Mjaft prej veprave dramatike të tij janë ndërtuar mbi bazën e motiveve shqiptare e të fëmijërisë së tij në malet e vendlindjes.

Po aq e rëndësishme sa dhe Rumania në pikëpamje të jetës kulturore shqiptare mbetet edhe Bullgaria, ku janë njohur organizime të hershme të komunitetit shqiptar. Një figurë që vlen të merret në konsideratë nga njerëzit e letrave shqipe, është Thoma Kaçori, i cili shkroi në shqip disa romane e libra me tregime.

Në vatrat e reja të zhvillimit të letërsisë bashkëkohore shqiptare hyjnë ato vende në të cilat emigruan për motive kryesisht politike një pjesë e shkrimtarëve të talentuar shqiptarë, që duke mos u pajtuar me diktaturën dhe duke ndjerë etjen për liri, realizuan në periudha të ndryshme të regjimit komunist eksodet e sforcuara.

Një nga shkrimtarët e diasporës me peshë më të madhe që jetoi e krijoi në Gjermani, është Martin Camaj (1925 - 1992). Vepra e tij hyn në fondin më të shquar të letërsisë bashkëkohore shqiptare.

Ndërsa në Shtetet e Bashkuara të Amerikës zhvilloi veprimtarinë më të madhe studimore e letrare Arshi Pipa (1920- 1997), një ndër punëtorët më të mëdhenj të letrave shqipe, intelektual i shquar, poet, përkthyes, studiues e polemist.

Më 1944 ai drejtoi revistën "Kritika" dhe po këtë vit botoi librin e parë me poezi Lundërtarë. Në SHBA, ku emigroi në vitin 1958, punoi si profesor në disa universitete amerikane deri sa doli në pension. Si dëshmi e asaj që kishte përjetuar në kampet dhe burgjet komuniste ai botoi në Romë vëllimin me poezi Libri i burgut 1959, dhe më vonë dhe vepra të tjera. Një ndihmesë të jashtëzakonshme Arshi Pipa do të japë dhe në studimet letrare, sociologjike e politike me vepra të dorës së parë, ku operon me metoda moderne studimi.

Si përfundim, mund të themi, se aktualisht po bëhen përpjekje që të gjitha këto baza dhe këta krahë të shkëputur në kohë dhe në hapësirë të letërsisë shqiptare, të komunikojnë dhe të integrojnë mes vetes për ta përcaktuar dhe krijuar saktësisht nocionin letërsi kombëtare në gjuhën shqipe.

Në fund sot një plejadë e tërë të rinjsh po ecën në gjurmët e Mjeshtërive të vet. Kostë Çekrezi, Gj. Bubani, S. Malëshova, Z. Fundo, ia kanë hapur rrugën zhurnalizmit. Tajar Zavalani, me një gjuhë popullore, zgjoi te populli shqiptar bukuritë e letërsisë ruse, me përkthimet nga Tolstoi, Çehovi e Gorki. Ernest Koliqi përkthyes i disa klasikëve italianë, në "Novelat" e tij të punuara me një stil mjaft të këndshëm, pasqyron qëndrimin e vet "borgjez".

Midis shkrimtarëve që s'janë ende veçse në periudhën e shkrimeve fillestare, disa duan të marrin pjesë në Gostinë e

perëndive, ndërsa disa të tjerë, jo aq ambiciozë, kënaqen vetëm duke ngjyer bukën e tyre në çanakun modest të bariut, të fshatarit dhe të punëtorit.

Vlenë theksuar edhe një dyzinë shkrimtarësh dhe studiuesish letrarë që krijojnë prej viteve 90-ta në diasporë si Eshref Ymeri, Rasim Bebo, Gjek Marinaj, Kolec Traboini, Agim Bacelli, Adnan Mehmeti, Kozeta Zylo, Raimonda Moisu, Iliriana Sulkuqi, Rita Salihu, Mëhill Velaj, Anton Kote, Sotir Andoni, Peter Prifti, Dalan Luzi, Zef Pergega, Luigj Çekaj, Albana Mëlyshi, Ramiz Gjini, Dalip Greca, Fatmir Terziu, Engjell Shehu, Gëzim Ajgeraj, Elvira Dones, Ornela Vorpsi, Anilda Ibrahim, Besa Myftiu, Hasan Aliaj, Shefqet Dibrani, Brahim Avdyli, Ymer Shkreli, Pal Sokoli etj.

Shkrimtaret e ekzilit...

Poetë që shkruajnë në gjuhë të huaj duhet të përfshihen në historinë e letërsisë shqipe apo duhet të konsiderohen pjesë e letërsisë së gjuhëve në të cilat krijojnë, shtrohet thujtë në të gjitha konferencat shkencore që zhvillohen në Shqipëri por edhe në Kosovë.

Në Itali sidomos është prezent një qark letrar i autorëve shqiptarë që shkruajnë letërsi në gjuhën italiane. Autorë që fitojnë çmime letrare me botimet e tyre, por që fare pak njihen në Shqipëri. Ndoshta sepse dhe ne vetë mendojmë “se ata nuk janë shkrimtarët tanë”...“Atdheu është çka flitet”, shkrimtarja rumune Herta Müller që shkruan në gjuhën gjermane do t’u drejtohej me këto fjalë atdhetarëve të saj kur mori çmimin “Nobel” në letërsi. Ky fenomen është i natyrshëm një fenomen global, ku shqiptarët nuk kanë pse të jenë përjashtim. Nuk është një proces i stisur apo i paramenduar. Ai lind së brendshmi dhe nuk është thjesht një proces normal i të shkruarit. Janë shumë autorë shqiptarë, le t’i quajmë të shkrimtarë në ekzil, që po

prezantohen sukses. Mes tyre dallojnë katër shkrimtare femra. Librat e tyre kërkohen dhe botohen nga shtëpi prestigjioze botimi. Elvira Dones që botohet nga “Feltrinelli” dhe “Einaudi”, Anilda Ibrahimimi dhe Ornela Vorpsi (‘Einaudi’) janë treshja e letërsisë shqiptare e mërgimit në Itali. Kësaj treshe i bashkohet Besa Myftiu, që jeton në Zvicër e boton në Francë me logon ‘Fayard’. Përtej faktit se shkruajnë në gjuhë të huaj dhe jo në gjuhën e nënës, ajo çfarë i bashkon këto shkrimtare është dhe tematika që trajtojnë në veprat e tyre. Femra, herë në vetë të parë e herë në vetë të tretë është gjithmonë e pranishme. E shkuara gjithashtu; fëmijëria nën diktaturë, mentaliteti, dramet sociale, zakonet dhe kanunet e vendit të origjinës janë pjesë e rrëfimeve në krijimtarinë e tyre. Tema të identitetit mbeten të preferuara për këto autore shqiptare, që jo rastësisht kanë zgjedhur të krijojnë në gjuhë të huaj...

Në gjuhë të huaj, por me tema shqiptare

“Shkrimi në gjuhë të huaj të jep liri, distancë”. Besa Myftiu nuk do të mund të shkruante asnjë nga historitë e saj në gjuhën shqipe. Ndjehet e frustruar kur tenton të shkruajë në shqip. I druhet dhe paragjykimeve, ndaj ka zgjedhur rrëfimin në gjuhën frënge. E bija e shkrimtarit Mehmet Myftiu, ka shkruar dhe botuar 9 libra në frëngjisht, i fundit “Dashuri në kohën e komunizmit”, botuar nga “Fayard” në Francë. Ornela Vorpsit gjithaq i nevojitej distanca për ta parë më qartë të shkruarën. Italishtja ishte për të një zgjedhje organike. “Po të kisha jetuar në Shqipëri, ndoshta nuk do isha bërë shkrimtare. Ishte ekzili që më tregoi këtë rrugë. Nuk ishte ndonjë zgjidhje për të tradhtuar Shqipërinë, siç më sulmojnë shpesh. Ishte një zgjidhje shumë organike. Duke menduar pse kisha nevojë të shkruaja në italisht, pashë se në mënyrë organike kisha nevojë për distancë nga ajo çka

tregoja”, – thotë ajo ndërkohë që veten tashmë e sheh si shkrimtare në një vend të huaj e që shkruan po ashtu në një gjuhë të huaj. Ornella Vorpsi vazhdon të shkruajë në gjuhë italiane, por siç thotë dhe vetë, në të njëjtën kohë mendon dhe flet katër gjuhë. Gjuha e nënës mbetet gjuha e parë, sepse shqipja për të është gjuha që mbart kujtimet e fëmijërisë e për këtë ajo ndjehet thellësisht e tërësisht shqiptare. “Besoj se gjuha e romaneve të mia është një sintezë e shumë kulturave, e shumë gjuhëve të përzierja së bashku”. Janë të paktë shkrimtarët që arrijnë të jenë kreativë në dy gjuhë të huaja, por Elvira Dones sigurisht që ia ka dalë. Ajo është shkrimtare, gazetare dhe dokumentariste, autore e shtatë romaneve, dy vëllimeve me tregimeve, artikujsh e filma dokumentarë. Tema si prostitucioni, drama sociale, lufta etj., e kanë bërë Elvira Donesin shkrimtare të mirëpritur në qarqet letrare. Letërsinë e saj e shkruar në dy gjuhë; në gjuhën e nënës shqip dhe në gjuhën italiane. Raporti i saj me gjuhën që zgjedh për të shkruar fillon qysh kur libri nis të ngjizet. “Është thelbësore atmosfera e fillimit, fjalitë e para ndoshta dhe një fjalë e vetme që “godet” në njërin gjuhë në vend të tjetrës”. Pikërisht kjo i ndodhi Elvira Donesit kur shkroi romanin “Luftë e vogël e përkorë”, ritmi gjuhësor u krijua natyrshëm në gjuhën e saj të dytë, italishten. “Pashë se kisha nisur rrëfimin në italisht edhe për një arsye tjetër, për të cilën me sa duket kisha nevojë: më shërbente si filtër mbrojtës”. Në këtë rast është ‘terreni’ për të cilën shkruan ai që zgjedh gjuhën, për shkrimtaren Elvira Dones. Ndërkohë ka në proces dy libra; njërin të shkruar në gjuhën italiane dhe tjetrin në shqip, që shumë shpejt do të jenë në duart e lexuesve. Edhe pse këto shkrimtare zgjedhin një gjuhë tjetër, bashkohen në një pikë: shfrytëzimi i temës së identitetit. “A ka nevojë të shkruaj në shqip për të rrëfyer Shqipërinë e sotme?- bën pyetjen retorike Anilda Ibrahim. I ka qëlluar të

lexojë në shtypin shqiptar (online) sesi shqiptarët e fyejnë në komentet e tyre për zgjedhjen e italishtes si gjuhë letrare. “Nuk ka asnjë akt tradhtie nga ana ime drejt gjuhës mëmë. Zgjedhjen time e shoh si përulje të një personi të ndërgjegjshëm që e do gjuhën e vet në atë farë mënyre sa të hiqet mënjane duke thënë: unë s’jam në gjendje, ka të tjerë që e bëjnë më mirë se unë, Shqipëria ecën përpara edhe pa mua! Nuk jemi të pazëvendësueshëm...”. Kjo është revolta e saj në përballjen për së largu me lexuesin shqiptar. Ndoshta për këtë arsye ajo edhe Ornela Vorpsi refuzojnë vazhdimisht që librat e tyre të përkthehen në gjuhën shqipe. Pjesa e letërsisë shqiptare që zhvillohej në Kosovë, kishte afërsisht këto shenja paradalluese: e shkëputur nga letërsia amë dhe nga një pjesë e traditës letrare, ajo pothuajse nuk ishte fare në kontakt me të dhe nuk ishte e informuar për atë që ndodhte në fushën e letërsisë brenda kufirit të shtetit shqiptar.

Edhe para luftës, në Kosovën letrare herë pas here ilegalisht, mbase edhe mund të depërtonte ndonjë vepër ose autor nga periudha e viteve 1930, kryesisht përmes atyre pak nxënësve që shkolloheshin aso kohe në Shqipëri.

Pas luftës, në vitet 1950, krijuesit e parë të letërsisë shqiptare në Kosovë, për mbështetje kishin kryesisht letërsinë gojore (të pasur), fare pak vepra nga fondi letrar i traditës si dhe përvojat e huaja letrare, në radhë të parë ato sllave.

Nga emrat e shkrimtarëve, të cilët e kishin filluar veprimtarinë e vet letrare para luftës, do të përmendim këtu vetëm Esat Mekulin dhe Hivzi Sulejmanin.

Esat Mekuli u shqua me lirikën e angazhuar shoqërore dhe kombëtare të shkruar gjatë viteve 1930, ndërsa i dyti solli përvojën e parë më serioze në llojin e prozës së gjatë me romanin dy vëllimesh "Njerëzit I" dhe "Njerëzit II", si dhe "Fëmijët e lumit tim".

Para tyre Hivzi Sulejmani do të shkruante disa nga tregimet, që edhe sot tingëllojnë moderne.

Ishte poezia ajo që arriti majat e letërsisë shqiptare në Kosovë, duke filluar nga fundi i viteve 1950 e sidomos me emrat: Din Mehmeti, Fahredin Gunga, Rrahman Dedaj, Enver Gjerqeku, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Besim Bokshi, Eqrem Basha, Sabri Hamiti, Jusuf Gërvalla etj.

Ndërsa në prozë dallohen: Anton Pashku, Ramiz Kelmendi, Azem Shkreli, Nazmi Rrahmani, Rexhep Qosja, Mehmet Kraja, Musa Ramadani, Naim Kelmendi etj.

Edhe në Kosovë shumë shkrimtarë patën fatin të burgosen, të persekutohen apo të arratisen e të jetojnë jashtë truallit të tyre. Pushteti serb ushtronte dhunën më të egër ndaj intelektualëve që me pushtetin e fjalës përpiqeshin të afirmonin vlerat kombëtare shqiptare.

Kështu e pësuan rreptë nga kjo censurë: Adem Demaçi, Ramadan Rexhepi, Kapllan Resuli (i cili pasi u arratis në Shqipëri u burgos edhe këtu) etj.

Krahas letërsisë shqiptare që krijohet dhe botohet kryesisht në Prishtinë, ajo krijohet dhe botohet edhe në mesin e shqiptarëve të Maqedonisë, kryesisht me prozën dhe poezinë e Murat Isakut, Abdylazis Islamit, e më pas, me veprën letrare të Resul Shabanit, Adem Gajtanit, Agim Vincës, Din Mehmetit, Adem Gashin, Naim Kelmendin etj.

Vlen të përmendet dhe një personalitet i shquar i kulturës, Luan Starova, (shqiptari më i përkthyer sot pas Ismail Kadaresë), por shumica e veprave të tij nuk janë në gjuhën shqipe.

LETËRSIA NGA FILLIMET TE MODERNITETI

Fillimet e letërsisë shqiptare

Libri i parë shqip që njihet deri më sot është “Meshari” i Gjon Buzukut, i vitit 1555. Por ka të dhëna të drejtpërdrejta dhe të tërthorta që flasin se fillimet e shkrimit shqip e të letërsisë shqiptare duhet të jenë më të hershme se shek. XVI. Vetë trajta e ngulitur e shkrimit dhe e gjuhës në veprën e Gjon Buzukut dëshmon se ajo duhet të ketë trashëguar një traditë para saj. Një dëshmi tjetër e tërthortë vjen prej klerikut frëng Gulielmi i Adës (1270-1341), i cili shërbeu për shumë kohë (1324-1341) si kryepeshkop i Tivarit dhe e njohu nga afër jetën e banorëve të këtyre trojeve.

Në një relacion me titull “Directorium ad passagium faciendum ad terram sanctam”, dërguar mbretit të Francës, Filipi VI Valua, në vitin 1332, Guljelmi ndër të tjera shkruan: “Sado që arbrit kanë gjuhë të ndryshme nga latinishtja, prapëseprapë, ata kanë në përdorim dhe në tërë librat e tyre shkronjën latine”.

Po ashtu Marin Barleci në veprën e tij “Rrethimi i Shkodrës” (De obsi-dione Scodrensi), botuar në Venedik më 1505, thotë se ka pasur në dorë kronika që flasin për rindërtimin e atij qyteti të shkruara, sipas tij, in vernacula lingua, d.m.th në gjuhën e vendit. Kurse historiani kalabrez Xhakomo Marafioti njofton më 1601 se në Kalabri arbëreshët i kanë arbërisht shërbesat fetare dhe as latinisht, as greqisht. Kuptohet se këtë traditë ata duhet ta kenë marrë me vete nga Shqipëria, sepse nuk mund ta krijonin vetë aq shpejt në kushtet e mërgimit të tyre të rëndë.

Deri më sot njihen vetëm tri dokumente të shqipes së shkruar në shek. XV ose diçka më herët.

I pari dokument i shkruar në gjuhën shqipe është “Formula e pagëzimit” dhe i takon vitit 1462. Është një formulë e shkurtër fetare e shkruar shqip, brenda një teksti latinisht, të hartuar prej kryepeshkopit të Durrësit, Pal Engjëllit, bashkëpunëtor i ngushtë i Skënderbeut. Në qarkoren që u dërgon vartësve të tij të klerit katolik, ai lejon që prindërit shqiptarë, në rast nevoje, kur nuk mund t`i pagëzonin fëmijët në kishë, mund t`i pagëzonin vetë duke përdorur këtë formulë: Unte paghesont premenit Atit et birit et spertit senit. (Unë të pagëzoj në emër të Atit e të birit e të shpirtit shenjtë). Kjo frazë është shkruar në alfabetin latin dhe në dialektin e veriut (gegërisht).

Dokumenti i dytë i shkruar në gjuhën shqipe është “Fjalorthi” i Arnold Von Harfit, i vitit 1496. Ky udhëtar gjerman, gjatë një udhëtimi në viset shqiptare, për nevoja praktike të rrugës shënoi 26 fjalë shqipe, 8 shprehje dhe numërorët 1 deri 10, dhe 100 e 1000, duke i shoqëruar me përkthimin gjermanisht.

I treti dokument i shqipes së shkruar që njihet me emrin “Perikopeja e ungjillit të pashkëve”, është gjetur në Bibliotekën Ambroziane të Milanos brenda një mbishkrimi greqisht të shek. XIV. Fragmentet shqip s`kanë lidhje me

dorëshkrimin greqisht dhe dijetarët mendojnë se ky dorëshkrim mund të jetë i fundit të shek. XV ose i fillimit të shek. XVI. Ai është shkruar në dialektin e jugut dhe me alfabetin grek.

Shqipja dokumentohet kështu e shkruar që në shek. XV në dy dialektet e saj kryesore dhe me dy alfabete, me alfabetin latin dhe me alfabetin grek. Kjo është një dëshmi se kultura shqiptare dhe jeta shpirtërore konfesionale në Shqipëri zhvillohej nën ndikimin e kulturës latine-katolike, dhe të kulturës bizantine-ortodokse.

Letërsia e vjetër shqiptare

Letërsia e vjetër shqiptare lindi dhe u zhvillua në mesjetë, kur vendi ynë nën zgjedhën osmane, në kushtet e shoqërisë feudale, ku ideologjia sunduese ishte ideologjia fetare. Prandaj edhe përmbajtja e saj është kryesisht fetare. Të nisur nga qëllime atdhetare, shkrimtarët e kësaj periudhe shkruan edhe vepra mësimore e didaktike, si: "Fjalori latinisht-shqip,, i F. Bardhit, "Gramatika" e Andrea Bogdanit, madje edhe krijime tërësisht laike si ndonjë poezi e P.Budit, shume vjersha të bejtexhinjve etj.

Atë që s`mund ta bënte letërsia e shkruar, e bëri vetë populli me letërsinë gojore, me krijimet e bukura folklorike, që përbëjnë një monument kulture të pandërprerë gjatë gjithë qenies së tij, që nga kohët më të lashta.

Shkrimi më i vjetër shqip që njohim deri më sot, i përket vitit 1462 dhe libri i shkruar në gjuhën shqipe, me sa dimë deri tani, është "Meshari,, i Gjon Buzukut, botuar më 1555. Ky është libri i parë i shkruar në gjuhën shqipe, por jo libri i parë i letërsisë shqiptare. Letërsi shqiptare të shkruar në gjuhë të tjera ka pasur edhe më parë.

Vepra më e rëndësishme e këtij lloji është "Historia e Skënderbeut" e Marin Barletit botuar rreth viteve 1508-1510.

Me letërsi të vjetër shqiptare kuptojmë letërsinë e tre shekujve. Në qoftë se në shekullin XVI u shkrua vetëm "Meshari", në shekullin XVII ai ndiqet nga librat në gjuhën shqipe të Pjetër Budit, Frang Bardhit, Pjetër Bogdanit etj., në Veri.

Një grup tjetër përbën prodhimi letrar që u zhvillua në qendra të ndryshme të Shqipërisë së Jugut dhe të Shqipërisë së Mesme si: në Voskopojë, Elbasan, Gjirokastrë dhe Janinë. Sidomos në shekullin e XVIII dhe në gjysmën e parë të shekullit të XIX, ky prodhim përfaqëson kryesisht shtresat e zanatçinjve, të tregtarëve dhe të fshatarësisë së lirë dhe lidhet me zhvillimin ekonomik e kulturor të qyteteve të këtyre anëve.

Kështu p.sh., Voskopoja gjatë viteve 1720-1770 ishte një qytet i begatshëm me rreth 20.000 banorë, një nga qendrat kryesore ekonomike dhe kulturore të vendit.

Këtu lulëzoi një veprimtari e gjerë arsimore, me kisha e shkolla të shumta; ndër to edhe një shkolle e nivelit të mesëm, e quajtur Akademia e Re, e ngritur nga Bushatllinjët e Shkodrës. Kishte, gjithashtu, një bibliotekë dhe një shtypshkronjë, të njohura për kohën. Rëndësi të veçantë jo vetëm politike, por edhe kulturore mori Janina sidomos në kohën e Ali Pashë Tepelenës.

Shkrimtarët kryesorë të këtij prodhimi janë Theodor Kavaljoti nga Voskopoja (sh.XVIII). Kostë Beratasi (nga fundi i shk.XVIII), Anonimi i Elbasanit (gjysma e parë e shekullit XVIII), trimi suliot Marco Boçari, peshkopi Grigor Gjirokastriti etj. Veprat e tyre kanë kryesisht karakter fetar ose mësimor, janë fjalorë disa gjuhësh ose përkthime. Ata vetë kanë një formim greko-bizantin, ndaj dhe në shkrimet e tyre përdorin kryesisht alfabetin grek, por pati edhe nga ata,

si Anonimi i Elbasanit, Kostë Beratasi, Theodhor Haxhifilipi e ndonjë tjetër, që krijuan edhe alfabetë të veçanta të shqipes, duke dashur të vënë në dukje individualitetin e gjuhës shqipe dhe dallimin e saj nga gjuhët e tjera. Fakt i rëndësishëm i jetës letrare të shekullit të XVIII dhe fillimit të shekullit të XIX është krijimtaria e bejtexhinjve (letërsi shqiptare me alfabet arab) me përfaqësues kryesore: Hasan Zyko Kamberi nga Kolonja; Nezim Frakulla, nga Berati; Zenel Bastari nga Tirana; Muhamet Cami, nga Konispoli; Dalip e Shahin Frashëri, nga Frashëri; Salih Pata e Mulla Hysen Dobraci, nga Shkodra etj.

Një degëzim të veçantë të letërsisë së vjetër shqiptare përbënte letërsia arbëreshe, prodhim i shqiptarëve të emigruar në Itali para dhe pas vdekjes së Skënderbeut. Kjo letërsi njohu një rrugë të gjatë zhvillimi, që nga shekulli XVI deri në ditët tona.

Ndër autorët e saj më të dëgjuar, mund të përmendim Lekë Matrënga (1560-1619); Niko Katalano (1637-1694); Nikolla Brankati (1675-1741); Nikollë Filja (1682-1769).

Një etapë të re në letërsinë e vjetër arbëreshe shënuan veprat e Jul Varibobës (shek XVIII), ku bie në sy jo vetëm origjinaliteti i trajtimit të materialit, por edhe cilësia e lartë artistike, traditë e që u çua pastaj me përpara nga shkrimtarët arbëreshë të Rilindjes Kombëtare (Jeronim De Rada, Dara (i riu), Santori, Serembe, Stratiko etj.).

Ndonëse e kufizuar në tematikë dhe e përfaqësuar me një numër të vogël veprash, rëndësia e letërsisë së vjetër qëndron, në radhë të parë, në faktin se ajo është shprehje e vitalitetit të popullit shqiptar, e qëndresës së tij kundër pushtesit e kulturës së huaj. Nëpërmjet veprave të kësaj letërsie u ruajt e gjallë dashuria për gjuhën shqipe dhe tradita për shkrimin e saj.

Letërsia shqiptare e Rilindjes Kombëtare lindi dhe u zhvillua si pjesë e pandarë e lëvizjes politiko-shoqërore e kulturore për çlirimin e vendit nga zgjedha e huaj.

Kjo lëvizje, që nis nga mesi i shekullit 19 dhe arrin deri në vitin 1912, quhet Rilindje Kombëtare, prandaj edhe letërsia e kësaj periudhe quhet letërsi e Rilindjes Kombëtare.

Kjo është kryesisht një letërsi patriotike me frymë demokratike e popullore. Tema kryesore e saj ishte dashuria për atdheun dhe popullin, evokimi i së kaluarës heroike dhe lufta për çlirimin kombëtar e shoqëror.

Kushtet historike që përcaktuan zhvillimin e saj, ishin kryengritjet e vazhdueshme kundër pushtuesve osmane, lufta për pavarësi dhe për ruajtjen e tërësisë tokësore të vendit nga synimet grabitqare të imperialisteve dhe të qarqeve shoviniste fqinje.

Letërsia e Rilindjes pati një drejtim iluminist e në periudhën e fundit edhe vepra realiste, por në thelbin e vet ajo ishte një letërsi romantike. Në veprat më të mira të saj u shprehen ideale të larta kombëtare, malli dhe dashuria e zjarrtë për mëmëdheun, krenaria për të kaluarën e lavdishme të popullit shqiptar dhe ëndrra për ta parë Shqipërinë e lirë, të pavarur e të lulëzuar.

Figura më e shquar e kësaj periudhe është padyshim, Naim Frashëri, autor i poemës "Bagëti e Bujqësi", i "Historisë së Skënderbeut", dhe i shumë poezive të tjera patriotike, lirike e filozofike.

Figura të tjera të shquara janë Jeronim De Rada, A. Z. Çajupi, Gavril Dara i Riu, Ndre Mjeda, Asdreni etj.

Letërsia e Rilindjes shënon një etapë të re në historinë e letërsisë shqiptare. Ajo shënon kalimin nga letërsia me brendi fetare e karakter didaktik, në letërsinë e re shqiptare, në letërsinë e mirëfilltë artistike, duke hedhur në të njëjtën kohë edhe bazat e gjuhës sonë letrare kombëtare.

Letërsia shqiptare në Kosovë prej viteve 19 30-të deri në ditët e sotme.-

Pjesa e letërsisë shqiptare që zhvillohej në Kosovë, kishte afërsisht këto shenja paradalluese: e shkëputur nga letërsia amë dhe nga një pjesë e traditës letrare, ajo pothuajse nuk ishte fare në kontakt me të dhe nuk ishte e informuar për atë që ndodhte në fushën e letërsisë brenda kufirit të shtetit shqiptar. Edhe para luftës, në Kosovën letrare herë pas here ilegalisht, mbase edhe mund të depërtonte ndonjë vepër ose autor nga periudha e viteve 1930, kryesisht përmes atyre pak nxënësve që shkolloheshin aso kohe në Shqipëri. Pas luftës, në vitet 1950, krijuesit e parë të letërsisë shqiptare në Kosovë, për mbështetje kishin kryesisht letërsinë gojore (të pasur), fare pak vepra nga fondi letrar i traditës si dhe përvojat e huaja letrare, në radhë të parë ato sllave.

Nga emrat e shkrimtarëve, të cilët e kishin filluar veprimtarinë e vet letrare para luftës, do të përmendim këtu vetëm Esat Mekulin dhe Hivzi Sulejmanin.

Dr. Esat Mekuli u shqua me lirikën e angazhuar shoqërore dhe kombëtare të shkruar gjatë viteve 1930, ndërsa i dyti solli përvojën e parë më serioze në llojin e prozës së gjatë me romanin dy vëllimesh "Njerëzit I" dhe "Njerëzit II", si dhe "Fëmijët e lumit tim". Para tyre Hivzi Sulejmani do të shkruante disa nga tregimet, që edhe sot tingëllojnë moderne.

Ishte poezia ajo që arriti majat e letërsisë shqiptare në Kosovë, duke filluar nga fundi i viteve 1950 e sidomos me emrat: Din Mehmeti, Fahredin Gunga, Mark Krasniqi, Rrahman Dedaj, Enver Gjerqeku, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Besim Bokshi, Eqrem Basha, Sabri Hamiti etj.

Ndërsa në prozë dallohen: Anton Pashku, Ramiz Kelmendi, Azem Shkreli, Nazmi Rrahmani, Rexhep Qosja, Mehmet Kraja, Mehmet Kajtazi, Iljaz Prokshi, Gani Gjafolli, Rifat

Kukaj, Vehbi Kikaj, Rushit Ramabaja, Kadrush Radogoshi, Shyqri Galica, Musa Ramadani, Naim Kelmendi etj.

Edhe në Kosovë shumë shkrimtarë patën fatin të burgosen, të persekutohen apo të arratisen e të jetojnë jashtë truallit të tyre. Pushteti serb ushtronte dhunën më të egër ndaj intelektualëve që me pushtetin e fjalës përpiqeshin të afirmonin vlerat kombëtare shqiptare. Kështu e pësuan rreptë nga kjo censurë: Adem Demaçi, Ramadan Rexhepi, Kapllan Resuli (i cili pasi u arratis në Shqipëri u burgos edhe këtu) etj.

Krahas letërsisë shqiptare që krijohet dhe botohet kryesisht në Prishtinë, ajo krijohet dhe botohet edhe në mesin e shqiptarëve të Maqedonisë, kryesisht me prozën dhe poezinë e Murat Isakut, Abdylazis Islamit, e më pas, me veprën letrare të Resul Shabanit, Adem Gajtanit, Agim Vincës, Din Mehmetit etj.

Vlen të përmendet dhe një personalitet i shquar i kulturës, Luan Starova, (shqiptari më i përkthyer sot pas Kadaresë), por shumica e veprave të tij nuk janë në gjuhën shqipe.).

Letërsia moderne shqiptare në diasporë

Edhe pse e zhvilluar në kushte të një izolimi gjeografik e ideologjik, fati dhe perspektiva e letërsisë bashkëkohore shqiptare duhet vështruar në një kontekst dhe më të gjerë gjeografik, d.m.th dhe përtej kornizës ngushtësisht nacionale. Pavarësisht nga zhvillimet brenda Republikës së Shqipërisë, si dhe brenda viseve etnike si: Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, kjo letërsi pati dhe njohu zhvillime dhe në diasporë. Sa i takon zhvillimeve të saj në diasporë, letërsia shqiptare mund të shikohet gjeografikisht brenda dy vatrave:

Vatra historike e diasporës shqiptare: Itali, Greqi, Rumani, Bullgari, Turqi etj. Vatra të reja të diasporës shqiptare: Gjermani, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, etj.

Zhvillimet më të rëndësishme të letërsisë bashkëkohore shqiptare në diasporë ndodhën në Itali, aty ku sot e kësaj dite jetojnë rreth 90.000 arbëreshë, që vazhdojnë të flasin shqipen. Në përgjithësi mund të thuhet se një "rilindje" e letërsisë arbëreshe ndodhi diku rreth fundit të viteve 1950, kur dhe nisi të botohej revista "Shejzat" nga Ernest Koliqi në Romë e më pas revistat "Zgjimi", "Katundi ynë", "Zjarri", "Zëri i Arbëreshëvet", "Lidhja", "Bota shqiptare" etj.

Këto revista ndikuan në krijimin dhe publikimin e një brezi poetësh e shkrimtarësh që shkruan në arbërisht. Veç të tjerash, një pjesë e tyre funksionoi dhe funksionon dhe si shtëpi botuese, duke publikuar kolana të tëra me poezi dhe vepra të tjera letrare.

Ndër shkrimtarët më të rëndësishëm të kësaj vatre duhen përmendur:

Françesk Solano (1914), i njohur me pseudonimin Dushko Vetmo, i lindur në Kozencë.

Pas një periudhe të gjatë qëndrimi në Argjentinë, Uruguai dhe Kili, ku dhe shugurohet prift, Solano kthehet në vendlindje.

Aktiv në shumë fusha të letrave, ai është kryesisht poet, prozator dhe dramaturg. Ndër veprat e tij më të rëndësishme janë: Burbuqe t`egra, 1946, Shkretëtira prej gurit, dramë, 1974, Tregimet e Lëmit, etj.

Domenico Bellizzi (1931), prift nga Frasnita, i njohur me pseudonimin Vorea Ujko, është një ndër trashëgimtarët më të denjë të Jeronim De Radës e Zef Serembes. Ai me poezinë e tij arriti nivele të spikatura të ligjërimit poetik, veçanërisht me veprat: Zgjimët e gjakut, Këngë arbëreshe, 1982, Hapma derën zonja mëmë, 1990 etj.

Karmell Kandreva (1931), poet, bartës i identitetit kombëtar me anë të një ligjërimi poetik origjinal si dhe luftëtar i angazhimit social të arbëreshëve në ruajtjen e gjuhës dhe kulturës origjinale, ka shkruar triologjinë poetike: Shpirti i arbërit rron; Shpirti i arbërit rron. Arbëreshi tregon; Shpirti i arbërit rron. Vuan dega e hershme.

Zef Skiro Di Maxhio (1944), poet, përkthyes dhe dramaturg i shquar. I angazhuar edhe si drejtor i revistës "Bota shqiptare", i shquar për tonin e tij ironik e shpesh sarkastik, ai është autor i rreth dhjetë librave poetikë, ndër të cilat vlen të përmenden: Nëpër udhat e parrajsit shqipëtarë e t'arbreshë. Poemë gjysmëserioze arbëreshe, Orëmira, Për tokën fisnike të Horës etj.

Padyshim që letërsia arbëreshe vazhdon jetën me të tjerë shkrimtarë, shumica syresh të rinj, duke luajtur kështu një rol të rëndësishëm jo vetëm në diversitetin kulturor shqiptar, por edhe atë italian.

Një tjetër vatër e rëndësishme historike, ku kanë lulëzuar shkrimet shqipe që në fundin e shekullit XIX dhe ku jeta kulturore e elementëve shqiptarë ka qenë e organizuar më së miri, është Rumania. Një ndër personazhet më të rëndësishëm të letrave bashkëkohore shqiptare është Viktor Eftimiu (1889 - 1972), autor i rreth njëqind vëllimeve letrare të shkruara në rumanisht. Mjaft prej veprave dramatike të tij janë ndërtuar mbi bazën e motiveve shqiptare e të fëmijërisë së tij në malet e vendlindjes.

Po aq e rëndësishme sa dhe Rumania në pikëpamje të jetës kulturore shqiptare mbetet edhe Bullgaria, ku janë njohur organizime të hershme të komunitetit shqiptar. Një figurë që vlen të merret në konsideratë nga njerëzit e letrave shqipe, është Thoma Kaçori, i cili shkroi në shqip disa romane e libra me tregime.

Në vatrat e reja të zhvillimit të letërsisë bashkëkohore shqiptare hyjnë ato vende në të cilat emigruan për motive

kryesisht politike një pjesë e shkrimtarëve të talentuar shqiptarë, që duke mos u pajtuar me diktaturën dhe duke ndjerë etjen për liri, realizuan në periudha të ndryshme të regjimit komunist eksodet e sforcuara.

Një nga shkrimtarët e diasporës me peshë më të madhe që jetoi e krijoi në Gjermani, është Martin Camaj (1925 - 1992). Vepra e tij hyn në fondin më të shquar të letërsisë bashkëkohore shqiptare.

Ndërsa në Shtetet e Bashkuara të Amerikës zhvilloi veprimtarinë më të madhe studimore e letrare Arshi Pipa (1920- 1997), një ndër punëtorët më të mëdhenj të letrave shqipe, intelektual i shquar, poet, përkthyes, studiues e polemist.

Më 1944 ai drejtoi revistën "Kritika" dhe po këtë vit botoi librin e parë me poezi Lundërtarë. Në SHBA, ku emigroi në vitin 1958, punoi si profesor në disa universitete amerikane deri sa doli në pension. Si dëshmi e asaj që kishte përjetuar në kampet dhe burgjet komuniste ai botoi në Romë vëllimin me poezi Libri i burgut 1959, dhe më vonë dhe vepra të tjera. Një ndihmesë të jashtëzakonshme Arshi Pipa do të japë dhe në studimet letrare, sociologjike e politike me vepra të dorës së parë, ku operon me metoda moderne studimi.

Si përfundim, mund të themi, se aktualisht po bëhen përpjekje që të gjitha këto baza dhe këta krahë të shkëputur në kohë dhe në hapësirë të letërsisë shqiptare, të komunikojnë dhe të integrojnë mes vetes për ta përcaktuar dhe krijuar saktësisht nocionin letërsi kombëtare në gjuhën shqipe.

Letërsia moderne në Shqipëri

E pasur dhe e bukur është gjuha jonë shqipe, nga e cila ``Bijtë e Shqipes`` krijuan një kult të vërtetë; megjithëkëtë

është fare pak e zhvilluar: rrethana historike krejt të posaçme dhe sidomos një sundim i huaj prej më shumë se katër shekujsh i vonuan për një kohë shumë të gjatë çdo farë rilindje kulturele popullit shqiptar të dashuruar për liri.

Do t'i lëmë mënjanë, edhe folklorin, i cili më vete do të mbushte një kapitull shumë interesant, edhe atë sërë të gjatë prodhimesh religjioze që pati filluar qysh në shekullin e XV-të, rëndësia e të cilëve është sidomos gjuhësore; e atëherë do të shohim se pjesa e dytë e shekullit të kaluar shënon shfaqjen e veprave të para letrare, që si me thënë mund të merren për themelet e letërsisë sonë moderne.

Të parët shkrimtarë shqiptarë, fuqitë e tyre intelektuale e morale i vunë në shërbim të pavarësisë së Shqipërisë. Këta janë pikësëpari: Jeronim De Rada, Pashko Vaso Pasha, Naim Frashëri, Zef Skiroi e Gjergj Fishta, veprat e shkëlqyera të të cilëve kanë kontribuar në një masë të madhe për zgjimin e ndërgjegjes sonë kombëtare.

Pastaj vinë: Zef Serembe, A.Z.Çajupi, Faik Konica, Luigj Gurakuqi, Fan S.Noli; që të gjithë dhanë faqe poetike të shenjtëruara me një patriotizëm drithëronjës, disa për të flakur zgjedhën e robërisë së huaj, të tjerët për ta shpëtuar popullin nga fanatizmi fetar në të cilin kishte rënë. Të tjerë merrnin pjesë në krijimin e një jete të gjallë kulturore me anë përkthimesh të kryeveprave më të mira të letërsisë botërore.

Jeronim De Rada (1814-1903), patriark i përnderuar i kolonisë shqiptare të Italisë, botoi disa vepra romantike, si për shembull: "Milosao" dhe "Skënderbeu", dhe një numër të madh poezish, që të përkujtojnë ritmin e mrekullueshëm të këngëve tona të vjetra popullore.

Në shpirtin e të shpërngulurve të varfër si ky, ai vetë, ka ditur të hedhë farën e një malli të dhimbshëm. Ngjalli nostalgjinë për vendin e lipsur, për ditët e lumtura të dikurshme pranë vatrës familjare në kohën e Shqipërisë fatbardhë.

Si redaktor i një gazete, për shumë vjet rresht, i së famshmes ``Flamuri i Arbërit``, ai u bë mbrojtësi i guximshëm i të drejtave të paprekshme të popullit shqiptar përpara mbarë botës.

Merita dhe lavdia e mbajtjes , në një shkallë të lartë, të idealit kombëtar në mendjen e shqiptarëve të emigruar në Italinë e Jugut i takon bashkëatdhetarit të tij më të ri, Zef Skiroit (1865-1927).

Le të kufizohemi të zëmë në gojë një lirik të stërhollë ashtu si ka qenë Zef Serembeja. Për shkak të fatit të pashmangshëm që i ra mbi kokë; ai mund të krahasohet me poetin austriak Lenau...

Shpirt ëndërrimtar po si ky, udhëtar i përjetshëm, shkoi të vdesë në një azil, andej tutje, fort larg, në San Paolo të Brazilit.

Në krye të atyre që e kanë zgjuar më fort popullin nga letargjia e tij shekullore, do të ishte e udhës të vinim këtu Pashko Vaso Pashën (1827-1892), nga Shkodra.

Si frymë luftëtare, që dashuronte lirinë, ai u angazhua qysh i ri, në ushtrinë e mbrojtësve të Venedikut të sulmuar prej Austrisë. Më vonë, kur atij iu ngarkua funksioni i lartë i shquar si Guvernar i Libanit, ai shkroi në një elegji të thjeshtë, të hidhur dhe njëkohësisht të fuqishme këto fjalë: "O Shqipëri, e mjera Shqipëri..." leximi i të cilave shkaktoi derdhjen e shumë lotëve.

Sa për Naim Frashërin (1846-1900), ai është zoti i popullit të vet, luftëtar i pamëshirshëm kundër barbarizmit turk. Librat e tij të shkruara në Stamboll, në kohën kur, sipas shprehjes piktoreske të asaj kohe, "ai ish i mbyllur në kafazin prej floriri të Sulltan Hamitit"- u botuan, megjithëkëtë, në Bukuresht, prej nga u dërguan dhe u shpërndanë pastaj fshehurazi në të gjithë Shqipërinë. Librat e tij u bënë shumë shpejt ungjilli (Breviari) i gjithë shqiptarëve të vërtetë.

Gjithçka ishte Frashëri, mund të përmblihet me fjalët: poet epik dhe poet lirik. Ai na ka dhënë dy epope kryesore që përbëjnë pjesën kryesore të veprës letrare të tij epike. E para e këtyre të dy epopeve mban titullin ``Qerbelaja``, e dobët mjerisht, për shkak të inspimit fetar të saj. E dyta, përkundër, ``Historia e Skënderbeut``, e shkruar në vargjet tronditëse, përshkruan tregimin e luftërave legjendare të heroit tonë kombëtar kundër ushtarëve të Portës së Lartë.

Po ai na ka dhënë edhe një poemë lirik: ``Lulet e pranverës``, në të cilën ndjejmë ndikim fare të qartë të një ideologjie orientale tek një autor, i cili megjithëkëtë, është pajisur me edukatë nga më klasiket. Le të përmendim po ashtu një poemë pastoral, ``Bagëti e Bujqësi``, që do të konsiderohet edhe për një kohë të gjatë, në letërsinë tonë, si një nga kryeveprat më të thjeshta të atij lloji, megjithëse nuk pasqyron saktësisht doket e zakonet e jetës sonë bujqësore. At Fishta (1871) do të ndjekë rrugën e shënuar prej Naim Frashërit. Me gjithë këtë, disa vënë në dukje një ndryshim kryesor që ekziston midis tyre:

Kurse njëri prej tyre, Fishta, i zhvillon subjektet e tij me një frymë regionalistë shumë të theksuar dhe, me një fjalë veriore, tjetri, Frashëri, e ka marrë përsipër në veprat e tij, të shprehë frymën e tërë popullit shqiptar, pa dallim krahine ose fisi, kështu që njëri humbet nga pikëpamja e shtrirjes atë që tjetri kishte fituar në thellësi. S`duhet të habitemi pra që kryevepra epike e Fishtës ``Lahuta e Malcis`` të mos ia ketë arritur ta zgjojë entuziazmin e përgjithshëm në një kohë kur popullsia e tërë pasionohet për pavarësinë e Kombit. Vepra e Fishtës me titull ``Mrizi i zanavet`` do të shprehte personalitetin poetik të vërtetë të një njeriu që ka qenë tërhequr në rrugën fetare, dhe poezia e tij elegjiake me emër ``Një luleje pranvere`` do t`i lërë të shfryhen lirisht ankesat dhe ulërimat e dhimbshme të një zemre mirëdashëse, po të vrasë.

Ta përcaktosh këtu se cili nga të dy, Fishta ose Frashëri, është poeti epik më i madh na duket gjë mjaft e vështirë. Por, sidoqoftë, mund të pohojmë, pa frikë se mos gabohemi, se Fishta, poeti ynë satirik më i madh, do të ishte edhe poeti ynë lirik më i madhi sikur shprehja e ndjenjave të tij lirike të mos kishte qenë penguar mjerisht prej disiplinës së rëndë dhe të pamëshirshme të Bijve të Shën Françeskut.

Po të kalojmë tashti në letërsinë e kohëve më të afërta, dafinat e poezisë do t'ia kushtojmë pa ngurim Benjaminin të poetëve tanë: Lasgush Poradecit (1899), poet serioz dhe filozof merite. Vargjet e tij të përpunuara, nuk meritojnë asnjë qortim për sa i përket formës. Me prejardhje nga shtresat e thjeshta të popullit, ai ka ditur të ngrihet përmbi rasat e kësaj jete dhe të jetë artist me tërë kuptimin e fjalës, duke bërë në një farë mënyre "art për art", dhe duke shprehur në poemat e tij një botë ndjenjash ashtu edhe mendimesh. Ai s'do t'ja dijë nga kufijtë tanë si rrjedhim, inspirimin e tij poetik, ai shkon ta kërkojë jo vetëm në poezinë popullore shqiptare, por edhe në poezinë popullore në përgjithësi. Dhe aty e gjen heroin e romanit poetik të tij, në të cilin dashnori dhe dashnorja s'janë më veçse personifikimi i fuqisë fizike dhe i bukurisë morale.

I riu ynë i ndan veprat e tij në cikle. Le të shënojmë vetëm se poezitë erotike kanë gjetur vendin e tyre në ciklin e katërt. Midis gjithë atyre motiveve që e bëjnë të këndojë kalemën e tij le të shënojmë nostalgjinë e ikjes, "të ikësh, është të vdesësh ca pak", që poeti ynë e ka ndjerë më shumë se cilido tjetër. Tre tituj tërheqin vëmendjen tonë në mënyrë të posaçme: "Gjëmim i anijes", "Lundra dhe Flamuri" dhe "Vdekja e Nositit" që përbëjnë kësajsoj një trilogji të vërtetë, të cilën do ta përmbliidhte lufta e përjetëshme për jetën dhe ku emrat na dalin si simbole: "barka" ose "gjemia" është njeriu, "Flamuri" është ideali dhe fundi, "Lufta" është ajo e Lirisë. Vija

dominuese në Golgothanë e tij do të ishte një aksion i thellë dhe njëkohësisht optimist.

Po le ta themi me plot sinqeritet, në qoftë se Poradeci ngul këmbë për të ndjekur vijën idealiste në të cilin është futur, larg origjinës së tij , frymëzimi i tij s' do të vonojë të shtirret, dhe faji do të jetë i kësaj mosnjohje vullnetare dhe sistematike të realiteteve.

Në qoftë se ekzistojnë boshllëqe tek poetët tanë, të cilët të gjithë pak a shumë, kanë qëndruar larg jetës reale, le ta themi se këto boshllëqe janë mbushur prej prozatorëve tanë, në krye të të cilëve duhet të vëmë Imzot Fan Nolin. Fan Noli është lindur (1880) përjashta atdheut ku edhe ka jetuar pothuajse gjithmonë. Po kjo nuk e ka penguar që të marrë pjesë të rëndësishme në fatkeqësitë e fatbardhësitë e popullit të tij, me të cilin ai ka mbetur në bashkërendim të afërt. Në stilin e tij poetik, të stolitur ngandonjëherë me humor, por që shpesh ia arrin shkëlqimit dhe patetikut, ai u bë përfaqësuesi i ndjenjave dhe i aspiratave të vëllezërve të tij nga raca. Vepra e tij kryesore "Histori e Skënderbeut", ashtu edhe përkthimet e tjera që u ka bërë veprave të Cervantesit, të Shakespeare-it, të Ibsenit dhe sidomos i veprës gjeniale të Poes "Korbi", dhe i "Rubairave" të Omar Kajamit, i provuan Shqipërisë dhe botës letrare se gjuha jonë ka mundësi dhe është e aftë, kur dimë ta përdorim, të shprehë gjithë ndjenjat njerëzore.

Në fund sot një plejadë e tërë të rinjsh po ecën në gjurmët e Mjeshtërive të vet. Kostë Çekrezi, Gj.Bubani, S.Malëshova, Z.Fundo, ia kanë hapur rrugën zhurnalizmit.Tajar Zavalani, me një gjuhë popullore, zgjoi te populli shqiptar bukuritë e letërsisë ruse, me përkthimet nga Tolstoi, Çehovi e Gorki. Ernest Koliqi përkthyes i disa klasikëve italianë, në "Novelat" e tij të punuara me një stil mjaft të këndshëm, pasqyron qëndrimin e vet "borgjez".

Midis shkrimtarëve që s'janë ende veçse në periudhën e shkrimeve fillestare, disa duan të marrin pjesë në Gostinë e perëndive, ndërsa disa të tjerë, jo aq ambiciozë, kënaqen vetëm duke ngjyer bukën e tyre në çanakun modest të bariut, të fshatarit dhe të punëtorit.

****

Pas Luftës së Dytë Botërore letërsia shqiptare eci në një rrugë mjaft të vështirë e komplekse. Karakteristikë kryesore e kësaj periudhe është shkëputja jo e natyrshme e letërsisë nga tradita e saj dhe ndikimi i fuqishëm, po ashtu jo i natyrshëm, që ushtroi mbi të përvoja krijuese e metodës së realizmit socialist. Veçoria tjetër, mbase më e rëndësishme dhe me pasoja më të rënda, është se letërsia shqiptare do të zhvillohej e ndarë nga një kufi politik brutal dhe kufizimet e një regjimi diktatorial. Kështu do të kemi: letërsi të zhvilluar brenda kufirit të shtetit shqiptar; të shqiptarëve në përbërje të ish Jugosllavisë, kryesisht në Kosovë dhe në Maqedoni, si dhe të shqiptarëve të diasporës.

Këto karakteristika ndikuan fuqishëm në rrjedhën e letërsisë shqiptare në përgjithësi, si dhe në fizionominë, strukturën artistike apo frymëzimin tematik të saj. Gjatë katër dhjetëvjetëshave të parë të shekullit XX e sidomos gjatë viteve `20 e `30 letërsia shqiptare pari një zhvillim të hovshëm dhe të gjithanshëm. U rrit si numri i krijuesve, ashtu dhe numri i veprave letrare të botuara, të cilat u ngritën në një shkallë më cilësore artistike, duke krijuar premisat për një komunikim më të afërt me përvojat e përgjithshme letrare në Evropë. Përmes shkrimtarëve të talentuar, të shkolluar nëpër qendra të ndryshme të Evropës, në letërsinë shqiptare filloi të depërtojë fryma e drejtimeve dhe e ndjeshmërive të reja krijuese letrare të kohës. Siç dihet, gjatë këtij harku kohor shkrimtarë të mëdhenj të letërsisë shqiptare, si: Fishta, Konica, Noli,

Poradeci, Koliqi, Migjeni, Kuteli, shënuan disa nga kulmet më të larta të letërsisë shqiptare, në llojet dhe zhanret e gjinive të ndryshme. Në këtë kontekst letrar llojet e gjinisë lirike do të jenë ato që përparojnë, por një hov të dukshëm do të marrin edhe llojet epike, drama, kritika dhe teoritë letrare.

Krejt ky fluks i pasur krijuesish të talentuar të moshave të ndryshme, të nxitur dhe të mbështetur nga shtypi periodik letrar i drejtimeve dhe i shkollave të ndryshme, do të vazhdojë, thuajse po me këtë ritëm dhe gjatë pjesës së parë të viteve 1940.

Për çudi, jehona e hovit të tillë krijues nuk u ndërpre menjëherë pas përmbysjes së pushtimit nazist dhe vendosjes së pushtetit komunist. Pati një tolerancë gjatë ditëve të para të pushtetit të ri ndaj frymës së lirë, liberale në krijimtarinë artistike, e cila do të vazhdojë ta ketë këtë fat edhe për dy-tre vjet. Por siç dihet, tanimë nuk ishte më ai rreth individualitetesh të jashtëzakonshëm krijuesish të viteve '30. Noli e Koliqi do të vazhdojnë të krijojnë nëpër Evropë e Amerikë, por të shkëputur krejtësisht nga letërsia në Shqipëri dhe pa kurrfarë ndikimi mbi të. Lasgushi kishte pushuar së krijuari. Migjeni dhe Fishta nuk ishin më. Nga ky rreth kolosësh të letërsisë shqiptare, vetëm Kuteli do vazhdojë të jetë vazhdimi i natyrshëm i letërsisë së Pasluftës duke botuar sa herë i hiqej çensura. Do të vazhdojnë fare ndryshe krijimtarinë e nisur që më parë: Petro Marko, Vedat Kokona, Shefqet Musaraj, Fatmir Gjata, Sterjo Spasse, Nonda Bulka, Dhimitër Shuteriqi etj. Nga poetët që krijuan në vitet e para të çlirimit dhe që krijimtaria e tyre pati jehonën e entuziazmit kolektiv të këtyre viteve, janë: Aleks Çaçi, Luan Qafëzezi, Llazar Siliqi etj.

Kështu, pas luftës dhe gjatë viteve 1950 do të duket qartë orientimi i ri në fushën e letërsisë shqiptare, si në rrafshin tematik, dhe në atë të përvojave dhe të metodave e prosedeve

krijuese. Tematikisht letërsia u përqëndrua kryesisht, në jehonën e lirisë së fituar nga Lufta Nacionalçlirimtare, kurse ngjyrimi i aktualitetit dhe i botës reale u reduktua kryesisht në bardhë e zi. Si përvojë shkrimi, veprat letrare të kësaj periudhe shpesh do të qëndrojnë ndërmjet gjuhës së rrëfimit letrar dhe atij propagandistik. Kryesisht këtë vulë proceduese kanë romanet e para gjatë viteve 1950. Po kësaj skematik ishte dhe mendimi kritik zyrtar i asaj kohe, që do ta përkrahte këtë letërsi.

Nga fundi i viteve 1950, e sidomos me fillimin e viteve 1960, pra pas një dekade e gjysmë që nga çlirimi, do të bëhen hapat e parë për ta nxjerrë nga ky shabllon letërsinë shqiptare. Në këtë kontekst duhet përmendur, pikërisht viti 1958, kur Petro Marko do të botojë romanin e tij të parë "Hasta la Vista", që sjell një tjetër tematikë në romanin shqiptar, një tjetër frymë dhe ndjeshmëri në paraqitjen e personazheve (tanët dhe të huajt). Dy vjet më vonë ai do të botojë dhe romanin "Qyteti i fundit" me prirje për të shmangur skematizmin. Pas tij Ismail Kadare boton romanin "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" (1962), që, shtegun e paralajmëruar nga romanet e Petro Markos, do ta ngrejë në një nivel ndërkombëtar.

Pas romaneve të dy autorëve të përmendur, gjatë viteve 1960, Jakov Xoxa do të botojë romanin "Lumi i vdekur" që, nga një aspekt tjetër procedura, do të konsolidojë prirjen e romaneve shqiptarë, për të kërkuar rrugë të reja në paraqitjen e botës shqiptare. Pas Jakov Xoxës do të paraqitet Dritëro Agolli me një seri romanesh, Dhimitër Xhuvani, Ali Abdihojha, Skënder Drini, Sabri Godo, Vath Koreshi etj., ndërsa majën e poezisë lirike do ta zenë Fatos Arapi, Ismail Kadareja dhe Dritëro Agolli, të cilët do të çelin një rrugë të mbarë dhe për një brez poetësh të rinj të talentuar si: Dhori Qiriazi, Bardhyl Londo, Xhevahir Spahiu, Frederik Rreshpja, Natasha Lako etj.

INDIVIDIVI PA DINJITET S'MUND TË PRODHOJË VEPRA DINJITOE

Jorge Francisco Isidoro Luis Borges do t'i mjaftonte vetëm një fjali për ta dhënë mrekullisht thelbin e dinjitetit: “Individ dinjitoz është ai që ia del të jetë në paqe me veten dhe me të tjerët”.

Thënia e njohur e Immanuel Kantit se “Individi pa dinjitet s'mund të prodhojë vepra dinjitoze”, duket që u përket atyre postulateve që s'vjetrohen kurrë, pavarësisht konotacioneve që mund të fitojë fjala “dinjitet” në kohërat moderne apo postmoderne.

Në Fjalorin e Gjuhës Shqipe, përmes një shprehje fare pak dinjitoze, jepen dy shpjegime të fjalës “dinjitet”: 1. Tërësia e vlerave morale të njeriut a të një grupi njerëzish (nderi, krenaria etj.); vetëdija që ka njeriu a një grup njerëzish për këto vlera e për të drejtat e veta në shoqëri dhe nderimi i tij për vetveten; shfaqja e jashtme e kësaj vetëdije dhe e këtij nderimi.

Dinjiteti kombëtar.

Dinjiteti i njeriut (i familjes, i ndërmarrjes, i institutit). Me (pa, plot) dinjitet. Ngre (ul, fyen, merr nëpër këmbë) dinjitetin. S'ka pikë dinjiteti. Flet (sillet) me dinjitet. 2. Cilësia e mirë a vlera e lartë e diçkaje që e bën atë të çmohet. Me dinjitet artistik. Vepër plot dinjitet.

A ka dinjitet shkrimtari i sotëm shqiptar?

Jo pa dhimbje, derisa flas edhe për veten më duhet të përgjigjem (zë-ulët): “Jo”.

Si për ta ngushëlluar veten dhe kolegët e mi, po shtoj se problematika në fjalë, domethënë “dinjiteti i humbur i shkrimtarit” duket së është një shqetësim mbarë-kombëtar çka lidhet, me siguri, me “dinjitetin e humbur” të vetë letërsisë.

Sipas studiuesit Ridvan Dibra “Konsumizmi i shfrenuar, triumfi i imazhit, realitetet elektronikë, ekspansioni i medias etj. duket se vërtet ia kanë lëkundur letërsisë dinjitetin e dikurshëm”.

(Në parantezë, gjithherë e kam fjalën për autorë dhe letërsi serioze, që rreken t’u rezistojnë kohërave dhe ndërrimit të përvitshëm të modave).

Amerikani, Joseph H Bloom njëri ndër emrat më të lavdishëm të kritikës letrare bashkëkohore, shprehet plot dhimbje: “Talentet e mëdha janë shurdhuar një herë e mirë nga realiteti i medias amerikane.

Kush mund t’i rivalizojë me parodi lajmet e televizorit, gazetës dhe fjalimet e qeveritarëve?

Realiteti amerikan është më grotesk dhe më qesharak se cilado parodi, sado e mirë qoftë...”. (Kur realiteti amerikan paraqitet i tillë, imagjinojeni tonin, të dashur miq).

Të dënuar të përballen e të jenë pjesë e një realiteti të tillë, disa prej shkrimtarëve shqiptarë bashkëkohorë (post-modernë që të gjithë!) duket se kanë zgjedhur rrugën më të lehtë e më të shkurtër: e kanë hequr nga vetja e tyre

dinjitetin, sikur ai të ishte zorrë qorrë a diç tjetër e panevojshme.

Kujt i është shitur dinjiteti?

Së pari, pikërisht asaj për të cilën kanë nevojë më shumë. Asaj që të bën të njohur e “person publik” edhe pse mund të kesh botuar vetëm dy-tre tekste të dyshimtë. Asaj që të bën të famshëm e delirant, deri edhe në ëndrra me Nobel. Asaj “lubie” që për ta shuar urinë e vet të përditshme, “gëlltit çorbën” e gatuar prej lloj-lloj grafomanësh e sharlatanësh. Domethënë medias.

Argumente?

– Shikojeni paraqitjen e shkrimtarëve nëpër gazeta ditore, ekranet televizivë: herë fodullë e herë kinse shpërfillës, teksa për hir të pranisë mediatike dëshmohen të gatshëm të debatojnë e diskutojnë për lloj-lloj argumentesh e problematikash jashtë fushës së dijeve të tyre, domethënë jo letrare.

(Para disa ditëve, një poet i lakuar bashkëkohor fliste plot kompetencë për avantazhet e centraleve atomikë).

– Lexuesi i pasionuar i lexon intervistat apo auto-intervistat e tyre nëpër faqet kulturore të përditshmeve tona:

megalomani e neveritshme, vetëmburrje e vetëvlerësime foshnjarake, mungesë e plotë etike, modestie e qytetarie.

(“Kur flet libri, autori duhet të heshtë”, përsëriste para pak kohësh postulatit e njohur të filozofit gjerman me origjinë polake Friedrich Wilhelm Nietzsche:” Merrni pjesë në promovimet për çdo libër të botuar: seanca të bezdisshme hipokrizie mes “miqsh të gotave dhe të femrave” e që fill të nesërmen media e unshme i bën publike.

– Shfletoni librat e botuar: foto autorësh delirantë e me pamje profetike (kujtesë: post-modernizmi nuk e pranon autorin-profet), shënime entuziaste në kapakët e pasmë, që do ta skuqnin nga turpi edhe vetë Xhejms Xhojsit (James Joyce) për shembull etj.

Shkrimtari bashkëkohor shqiptar (përsëri u kërkoj ndjesë përjashtimeve) duket i etur për njohje e famë, qoftë edhe për një “filxhan lavdi”.

Dhe këtë lavdi (i yshtur, si duket, edhe nga ndonjë rast pararendës) kërkon ta arrijë sa më shpejt e më lehtë, duke e konsideruar punën e tij kryesore, domethënë punën e mundimshme me tekstin letrar, si punë të dorës së dytë. Kurse parësore për të bëhen:

1. paraqitjet e vazhdueshme mediatike në gazeta dhe televizionet tona ;
2. pjesëmarrjet nëpër lloj-lloj mitingjesh e festivalesh letrarë anë e kënd Kosovës, Shqipërisë, Maqedonisë dhe Globit;
3. radhitja e sa më shumë çmimeve të fituara (jo pak të dyshimtë e fiktivë) etj.

Këtë situatë sipas Ridvan Dibrës “ në thelb tragji-komike – të letrave tona pas viteve 1990, e “favorizojnë” edhe dy mungesa extra, tipike shqiptare:

1. Mungesa thujse e plotë (uluritëse kjo mungesë!) e kritikës letrare, e cila, kuptohet nëse do të ekzistonte, mund t’ia dilte (ndoshta?) t’i “ulte gjelat që këndojnë majë togut të tyre plehut” dhe të nxirrte në pah vlerat e mirëfillta letrare-estetike.

2. Mungesa e plotë e organeve të specializuara letrare, estetike e kritike (me siguri, duhet të jemi i vetmi vend në botë me një mungesë të tillë!), ku shkrimtarët mund të botonin, diskutonin e debatonin mes vedi dhe jo të silleshin si futuristët e para 100 viteve, duke i mbajtur mëri njëritjetrit e duke u zënë me grushte klubeve”, thotë Dibra.

E megjithatë, humbjen e dinjitetit ndër shkrimtarë nuk e justifikon asnjë mungesë apo situatë, sado të pafavorshme qofshin ato. Sepse pasojat kanë filluar të duken.

Gjithnjë e më shumë po shtohen zërat (dashakeqë e nostalgjikë), që rreken t’ia mohojnë çdo vlerë letërsisë shqipe

të pas viteve 1990, duke e vendosur bile në rrafshë krahasuese me realizmin socialist.

Gjithashtu, të gjitha sjelljet që përmenda më sipër e që dëshmojnë mungesë dinjiteti nga vetë shkrimtarët shqiptarë, ftohën dhe largojnë edhe më lexuesit seriozë.

Dhe besoj që një dukuri e tillë bëhet e dhimbshme sidomos për ata shkrimtarë të përkushtuar, që kanë dhënë e vazhdojnë të japin vlera të qëndrueshme e të spikatura letrare si fjala bije :

(Ismail Kadare, Dritëro Agolli, Fatos Kongoli, Eshref Ymeri, Bardhyl Londo, Xhevahir Spahiu, Fatos Arapi, Zija Çela, Visar Zhiti, Fatmir Terziu, Skënder Buçpapaj, Mujë Buçpapaj, Izet Duraku, Përparim Hysi, Agron Shele, Amiko Kasaruho, Fatime Kulli, Lola Shehi, Raimonda Moisiu, Rexhep Shahu, Albana Nexhipi, Zef Pergega, Edmond Tupja, Nikolla Spathari, Ema Andrea, Elona Tabaku, Rasim Bebo, Ferida Ramadani-Zmijani, Vullnet Mato, Mimoza Hysa, Ligor Shyti, Flutura Aça, Jerida Kulla, Eljan Tanini, Fran Ukcama, Linditë Ramushi Dushku, Rami Kamberi, Raimonda Maleçka, Vjollca Tiku Pasku, Riza Lahi, Andi Meçaj, Lisjana Demiraj, Kabil Bushati, Rexhep Qosja, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Ibrahim Rugova, Ramiz Kelmendi, Din Mehmeti, Adem Gashi, Xheladin Mjeku, Flora Brovina, Qerim Ujkani, Reshat Sahitaj, Naim Kelmendi, Skënder Zogaj, Shyqri Galica, Rushit Ramabaja, Migena Arllati, Shefqet Dibrani, Kadrush Radogoshi, Dibran Fylli, Mehmet Kajtazi, Anton Pashku, Ruzhdi Baloku, Sejdi Berisha, Halil Haxhosaj, Resmi Osmani, Iljaz Prokshi, Akil Koci, Bedri Halimi, Adem Zaplluzha, Nebih Bunjaku, Musa Ramadani, Mehmet Kraja, Zejnullah Rrahmani, Bilall Maliqi, Bedri Zyberaj, Shefqet Dibrani, Nazmi Rrahmani, Xheladin Çitaku, Kadri Tarelli, Begzad Baliu, Zeqir Fazliu, Adem Avdia, Fritz Radovani, Agim Desku, Agim Berisha, Mentor Thaqi, Musa

Jupolli, Esat Loshaj, Hydajet Hyseni, Rexhep Ferri, Gëzim Ajgeraj, Emira Ymeraj, Makfire Maqedonci-Canolli, ...etj).

(Kërkojmë ndjesë për shkrimtarët tjerë që veprat e tyre nuk i kam patur dhe të njajtat nuk janë analizuar nga ana e ime në këto vitët e fundit) .

E përsëris se dinjiteti i shkrimtarit bashkëkohor paraqitet problematik edhe ndër shoqëritë tjera më civile se e jona.

Porse aty nuk mungojnë edhe aktet e qëndresës e të sfidës. Sa për ilustrim, po përmend vetëm dy shembuj.

Shkrimatri i famshëm çek Milan Kundera (01.04. 1929) ka më shumë se 33 vjet (1982) që nuk jep intervista, i bindur tashmë në hipokrizinë dhe artificialitetin që ato, shpeshherë, përmbajnë në vetvete.

Kurse novelisti amerikan Thomas Ruggles Pynchon (08.05.1937-), njëri prej zërave më interesantë të narratives bashkëkohore amerikane (natyrisht post-modern!), ka publike vetëm një foto të hershme në internet, kurse gazetarët që i kërkojnë intervista, i përzë me të shara.

Jam i bindur se ithtarët e post-modernes mund t'i konsiderojnë si donkishoteskë këto raste, duke shtuar se statusi i shkrimtarit ka ndryshuar dhe nuk është si ai i para 100 viteve.

Por nuk e besoj që ka pasur, ka dhe do të ketë ndonjë epokë, kur statusi i shkrimtarit përcaktohet nga bjerrja e dinjitetit të tij.

Nga shkrimtarët e pas viteve 1990, përveç një letërsie cilësore e ndryshe, (vepra të tilla nuk mungojnë) kam pritur e besuar edhe në akte dinjiteti e qytetarie, duke iu kundërvënë kësisoj pararendësit famëkeq realizëm socialist, që u shqua pikërisht për mungesë dinjiteti e qytetarie.

Nëse fillimet dukeshin premtuese e shpresëdhënëse, tashti e pohoj me dhimbje se ndihem i zhgënjyer.

Thjesht ndërrim diktaturash, më duket. Nëse dje dinjiteti i shitej apo i falej diktaturës komuniste, sot i shitet apo i falet

“diktaturës mediatike”. Kurse vitet 1930, ku mund të gjenim jo pak modele dinjiteti e qytetarie edhe ndër shkrimtarë, duken gjithnjë e më të largët.

Mediat dhe televizionet tona ngrenë pyetjen: Sa dhe si vlerësohen shkrimtarët dhe poetët në Kosovë, Shqipëri, Maqedoni, Kosovë Lindore, dhe a kanë ata një lloj statusi?”

Hedhja e këtij “asi” në tryezë, në mos qoftë thjesht sa për të fituar një emision a një intervistë në TV tona apo gazete, më shumë, duket se është njëfarë ndihme që media jep që shoqëria të kuptojë diçka më shumë se ç’ndodh dhe ç’pretendohet në këtë kohë dhe në këtë klimë të përgjithshme “mosvëmendjeje ndaj shkrimtarit, librit dhe leximit”.

Ndonëse vetë do të këshilloja që mediat tona elektronike, të shkruara etj., në vend të pyetjeve retorike, të krijonin më shumë hapësirë, duke shtuar fletë apo kohë televizive për letërsinë, përsëri grishem t’i përgjigjem kësaj pyetjeje, që në të vërtetë edhe para përgjigjes sime ka njohur qindra përgjigje e rrugëzgjdhje të mbetura në rrafsh konstatimi dhe utopie.

E formuluar në kohë, pra “sa dhe si vlerësohet shkrimtari sot” kjo pyetje të bën të mendosh përmes opozicioneve djesot, këtu-atje, Lindje-Perëndim, si dy modelet ku shkrimtari vendoset përballë shoqërisë dhe pret që ajo të reagojë me vlerësim, shpërfillje apo thjesht të hyjë në komunikim të natyrshëm.

Për të qenë të besueshëm duhet të kujtojmë edhe atë fazë të jetës krijuese ku shkrimtarët e Lindjes (përfshi këtu edhe shkrimtarët shqiptarë nga Kosova dhe Shqipëria) u krekoseshin shkrimtarëve të Perëndimit se kishin gjithçka falas dhe të garantuar: shërbim mjekësor falas, arsimim falas, shtëpi falas, studio falas, piano, penela e bojëra, pushime dhe leje krijimtarie të garantuar një herë në vit dhe botime të sigurta, njëlloj si dhe honorarët.

Njëra anë e balancës, duket haptazi, qe plot. Ana tjetër e balancës kishte vetëm një njësi, himnizimin e kësaj parajse e cila përmes letërsisë së ideologjizuar, më shumë se përmes vetë indologjisë, bëhej jo vetëm e besueshme, por e dashur dhe e ëndërruar, duke krijuar edhe në mungesë lirie të shprehuri idolatrinë mbi “statusin shoqëror të shkrimtarit”.

Të gjerët shkrimtarë të Perëndimit!

Ndiheshin të dëbuar nga kjo parajsë! Atyre u mungonte, siç dhe u mungon statusi. Por modeli i shkrimtarit të Lindjes tanimë ka rënë dhe ka mbetur vetëm ai i shkrimtarit përballë një shoqërie vlerash përfshi këtu edhe ato të tregut.

Të mësuar me atë gjendje, falsiteti më shumë sesa vërtetësie, iluzioni më shumë sesa serioziteti, shkrimtarët shqiptarë, sidomos pjesa më e madhe e atyre që i kanë jetuar të dy kohët, por jo pak edhe nga ata që krijimtarinë e kanë nisur pas viteve 1990, ndihen keq dhe ankohen për mungesën e statusit shoqëror (kupto shtetëror).

Këtë “nostalgji për status” ata kërkojnë ta paguajnë jo vetë, por t’ua paguajë shoqëria e cila prej tyre jo rrallë etiketohet si turmë lexuesish të padenjë, që gati-gati nuk i meriton shkrimtarët e saj të mëdhenj. Por në vend të presin që dikush të bëjë diçka për ta, shkrimtarët nuk mund të jenë të kënaqur me gjendjen mazokiste të rënies së lirë që po pëson “esnafi” i tyre.

Ankesat për mungesë statusi dhe vëmendjeje tingëllojnë si një vetëlinçim publik. Kjo për faktin e thjeshtë se “esnafi” i shkrimtarëve, sipas atyre që shoh e dëgjoj çdo ditë, për mua rezulton se është më i përfaqësuari në Shqipëri e më pak në Kosovë.

Shkrimtarët (ose të ngjashmit) prej vitesh i gjemë këshilltarë në Presidencë, në Kryeministri, në Ministri të Arsimit, Ministri të Kulturës, e në të tjera ministri që nuk kanë lidhje me kulturën. Ata i gjejmë drejtues institucionesh kulturore,

anëtarë bordesh ku miratohen strategji, projekte, politika e tekste për lexim.

Ata janë pjesë e kryesive dhe kolegjiumeve të medieve tona. Janë dhe kanë qenë parlamentarë, ministra, profesorë, dekanë, rektorë profesorë e gjer tek mësues të thjeshtë. Ata janë pra të kudondodhur.

Studiuesi Arian Leka thotë “Atëherë kujt ia kërkojnë shkrimtarët “statusin” dhe përse u duhet ai? Kujt i adresohen dhe a nuk e kuptojnë se ndodhen para pasqyrës sa herë që flasin për statuse shkrimtarësh dhe mungesë vëmendjeje nga shoqëria e cila pret t’i shohë ata sa më pak të rreshtuar nën modelin shkrimtarë të të gjitha llojeve bashkohuni”?

Në sesionin letrar të FNP “Drini poetik”, që mbahet çdo here më 8 e 9 qershor në Prishtinë-Prizren- ka krijuar hapësira multimediale që kanë të bëjnë me çështje të procesit letrar po aq edhe me raportet e letërsisë me realitetin ideologjik nën diktaturë dhe më vonë, me një kohë të re ku shkrimtari e humbi pozitën mbështetëse të mecenatit shtetëror i cili ishte njëfarësoj edhe “porositësi” i veprës së artit.

Letërsia shqipe nuk ka pasur fatin e letërsive të tjera. Shtrohet pyetja”.

Po nëse shkrimtari “vdes” në momentin që libri është në duar të lexuesit”, Fatos Kongoli jep këtë përgjigje: “Unë jetoj me një libër derisa sa e përfundoj së shkruari. Mendoj se kur botohet, ai nuk është më imi.” Por ai e shikon të arsyeshme rishikim e një vepre gjatë ribotimeve. Kjo është diçka që ai vetë e ka bërë.”

Dhe kur bëhet fjalë për rishikimin e veprave dhe korrigjimet e asaj që ke shkruar edhe dyzet vjet përpara, një shembull për t’u komentuar është shkrimtari Ismail Kadare i cili në një deklaratë të tij pohon se kjo lidhet me procesin letrar në kushtet e mungesës së lirisë së shkrimtarit.

Unë kam parasysh atë çka Ismail Kadare ka thënë në një intervistë se gjella e burgut paskesh dalë më e mirë për një numër arsyesh.

“Nuk e kam kuptuar se çfarë ka dashur të thotë Kadare. Gjella e burgut që ha tjetri gatuhet më mirë apo gjella e burgut që ha vetë.”, shton shkrimtari Visar Zhiti.

Si kanë ndryshuar shijet e lexuesit?

Ajo që ne quajtëm liri ka ndryshuar jo vetëm për krijuesin, por dhe për lexuesin. Tashmë shkrimtarët tanë janë një hap me lexuesin evropian.

Ne Kosovë, Shqipëri etj., jemi fatlum në krahasim me mjaft vende të tjera sepse kemi më shumë lexues.

Shkrimtari Zija Çela thotë “Nuk besoj se do të kem shpëtuar pa ndonjë kompromis të këtij lloji, për një fragment apo një fjalë të shkruar. Një shembull: si vjen letërsia. Në vitin ‘84 kam qenë në Kukës dhe kam shkruar një roman, “Burrat nuk dalin nga lufta”.

Po të botohen sot katër recesionet e saj kohe, është krejt ndryshe.

Përfundimi i recesioneve dhe i redaksisë ishte “Sipas Zija Çelës burrat kanë dalë nga lufta”, nuk quhej më një roman dekadent. Në vitin ‘90 ka qenë një kohë e ethshme për të botuar shkrime të cilat nuk ishin botuar, aq më tepër të dokumentuara me recesione.

Kuptova se ai që ishte kundër këtij botimi, tani isha unë, sepse kishin kaluar vite dhe nëse ideologjia është afatshkurtër, beteja estetike është e përjetshme. Standarti gjithmonë krijon më shumë hapësirë për komunitetet, por e ngushton hapësirën e individit.

Thelbi i një shkrimtari është individualiteti i tij, që të jetë i ndryshëm nga të tjetër. Nëse censura në vendin tonë tashmë është lënë mbrapa, ajo që nuk lihet mbas është autocensura. Gara me veten është preferenca ime. Por mund të them se e kemi ende të mangët kulturën e leximit, kuptohet se faktorët

mund të jenë të natyrshëm. Ruajtja e kulturës së leximit është e domosdoshme.

Natyrisht që ndryshimi është shumë i madh. Por ka dhe një ndryshim tjetër që e sfumon këtë ndryshim, pasi njeriu e krijon lirinë brenda vetes.

Mund të jesh i burgosur dhe mund të jesh i lirë në mendime. Mund të jesh i lirë, por je i burgosur pasi nuk mendon ashtu siç duhet. Në këtë kuptim dhe para dhe pas nëntëdhjetës shkrimtarët kanë pasur privacionet e tyre. Madje mund t'u ketë kushtuar shumë shtrenjtë.

Kjo situata paradoksale në sistemet diktatoriale ku ndodh që të lindë letërsi më e madhe se në sistemet e lira.

Letërsia nuk është thjesht produkt shoqëror, produkt i një sistemi, por është produkt i një grupi individual.

Pra vepra e një shkrimtari mbetet pavarësisht sistemit, thotë Çela dhe shton: "Këtu janë dy gjëra krejt të ndryshme.

Nuk mund të bëhet krahasimi sepse tirazhet e atëhershme i botonte shteti dhe shteti i blinte. Në kuptimin që vërtet mund të botoheshin librat në njëzet mijë kopje, por shumicat i blinin prapë bibliotekat.

Autori nuk paguante gjë, dhe merrte vetëm një honorar simbolik.

Ndërsa sot, për ata libra që shiten, kemi një shtije reale. Kjo nënkupton faktin se i boton shtëpia botuese dhe i blen publiku.

Si kanë ndryshuar shijet e lexuesit?

Lexuesi është i informuar, vërtet nuk botoheshin shkrimtarë bashkëkohorë kontemporanë, por letërsia e madhe botohej dhe atëherë sepse botoheshin klasikët Homeri, Servantesi, Shekspiri, Tolstoi, etj. Janë shkrimtarët që formojnë shijet, por mungonte pjesa më e madhe e letërsisë.

Këta autorë e formonin shijen atëherë, e formojnë dhe sot. Kur flasim për shije të mirëfillta, mund të themi se dhe sot

kërkohen këto botime. Kërkohet gjysma e modernistëve, ajo pjesë që mungonte.

Por në rast se sot kërkohen shkrimtarë të një letërsie komerciale, atëherë kjo është një gjë tjetër sepse ndodh në të gjithë botën.

Nuk është shija e vërtetë, shija e mirëfilltë. Vërtet Daniele Steel në të gjitha vendet shitet me miliona kopje, por është një letërsi e ditës, një letërsi kalimtare etj.

Dhe krejt në fund theksojë se ka shkrimtarë që nuk kanë bërë kompromise. Të gjithë e kanë bërë kompromise , për pjesë të vogla të cilat duhet të hiqnin apo duhet të shtonin, por e kanë bërë.

Kohë më pare në një intervistë për Radio Radicale, radio kombëtare dhe politike në Itali ambasadori i Bashkimit Evropian në Tiranë, Ettore Sequi shprehet lidhur me nismën e tij në dialogun me shkrimtarë, artistë, filozofë të cilët ndajnë me ambasadorin pikëpamjet mbi integrimin evropian të Shqipërisë.

Duke iu referuar bashkëbisedimit me shkrimtarin e mirënjohur shqiptar, Ismail Kadare, Sequi shprehet se i ka mbetur në mendje shprehja e shkrimtarit ku thotë: “Evropa është shteti natyral i Shqipërisë, i vetmi shtet! Kështu besoj se kjo gjë është pak a shumë perceptimi i të gjithë shqiptarëve. Shqipëria është një vend shumë filo-Evropian.” Lidhur me personazhin e dytë që ambasadori do të ftonte në bashkëbisedim, Sequi nuk jep një emër konkret por shprehet se do të jetë “një personalitet jo shqiptar dhe shumë i njohur në botën globale.”

I pyetur nga gazetari Artur Nura se a ka dialog mes palëve politike në vendin tonë, ambasadori i kujton politikanëve shqiptarë se “dialog nuk simbolizon monologë të ndryshëm të palëve.”

Duke iu referuar integrimin të Shqipërisë në Bashkimin Evropian, diplomati thotë se “Ballkani dhe në zë të veçantë

Shqipëria është duke bërë shumë progres, megjithëse me një seri vështirësish.”

Ambasadori flet edhe për raportet dhe interesat, përgjegjësinë e BE-së për zgjerimin e saj me Ballkanin dhe veçanërisht Shqipërinë.

Ismail Kadare që është një evropian i bindur i botës shqiptare, por që është edhe shkrimtari më i mirë shqiptar, ndoshta edhe në dimensione Ballkanike dhe jo vetëm.

Midis të tjerësh, ka qenë së fundi edhe në listën e shkurtër të konkurrentëve të Çmimit Nobel për letërsinë.

Kështu pra, më duhet të them se pata idenë e këtij dialogimi për të arritur të kuptoja se çfarë një personazh domethënës mendon në lidhje me Evropën dhe të ardhmen Europiane të Shqipërisë.

Kështu kam dashur të shpjegoj dhe dua të shpjegoj, për shembull në intervistën me Kadarenë në mënyrë të kthjellët, se çfarë në fakt, presin shqiptarët nga Evropa.

Një frazë nga ky bashkëbisedim më ka mbetur thellësisht në mendje, Kadare më tha: Evropa është shteti natyral i Shqipërisë, i vetmi shtet! Kështu besoj se kjo gjë është pak a shumë perceptimi i të gjithë shqiptarëve. Shqipëria është një vend shumë filo-Evropian.

Kadare është një shqiptar evropian. Ai jeton si në Tiranë ashtu edhe në Paris, por unë besoj që na nevojitet të dimë se cili do të jetë personi i dytë që do të vazhdojë këtë dialog me ju?

Sugjerojë publikisht që politikanët tanë, nuk duhet të kenë një diplomë formale universiteti, por duhet të kenë edhe njohuri minimale në lidhje me filozofinë politike perëndimore, pra të njohin minimalisht veprat e Tomas Hobbes, John Lock, (François-Marie Arouet) Volterit dhe Jean-Jacques Rousseau, apo Konrad Adenauer, Alice De Gasperi, Robert Schuman, Altiero Spineli, vizionarët e historisë që frymëzuan Bashkimin Evropian.

Markezi thotë “ s’kam dashur që librat e mi të kenë fatin e sanduiçeve. Letërsia e sanduiçeve është letërsia rozë e një gjuhe fakirfukareshë dhe të shterpët. Letërsia e madhe, ku bën pjesë edhe Hrabali, s’ka asnjë lidhje me të. Për mua ka dy lloj letërsie.

Letërsia e fabulës dhe letërsia e stilit. Tek kjo e dyta fabula është thjesht një pretekst. Tek Hrabali i gjejmë të mpleksura të dyja. Duhej ruajtur kjo veçori e veprës së tij. Pastaj ç’është përkthyesi tjetër, në mos po fjalë?

Volteri, Borges dhe Pamuk ftillojnë se te secili prej nesh ekzistojnë dy, ose më shumë qenie të tjera. Kësisoj unë s’kam pse të mos ta besoj që ekziston një Hrabal i hedhur nga dritarja me të shtatë macet e tij, por edhe një tjetër që mund ta ketë vrarë veten i lodhur prej vanitetit njerëzor...

SHKRIMTARI DHE MEDIAT

Shkrimtarët shqiptar thonë se veprat e tyre janë të denja, janë të botuara në gjuhën shqipe apo të huaj, kanë marrë këtë çmim e atë çmim. Një numër i madh i tyre e kanë lehtë sot të përurojnë veprat e tyre në rrjetet sociale në “Facebook”, “Twitter”etj.

Në vitet e kaluara kur libri ishte shoqërues i çdokujt, (në punë, shërbime, pushime, kohë e lirë dhe udhëtime), mediat vizive dhe audio ishin shumë të kufizuara ose diku mungonin fare. Sot kemi një situatë krejt tjetër. Nga një telefon merr aq shumë informacione në kohë të shkurtër, sa nga një mori librash voluminoz. Pse unë duhet të marr një informacion së dyti nga libri? Këtu lind problemi se çfarë duhet të hedhim në libër, pra atë që nuk e gjejmë askund tjetër.

Ashtu si me problemet e tjera edhe libri ngjizet te fëmija që në moshë të vogël. Të gjithë mbajmë mend përrallat për fëmijë dhe ato nuk kanë qenë shumë. Edhe shkrimtarët për fëmijë numëroheshin me gishtat e dorës. Në përralla shkruhej për personazhe konkret, të kapshëm, tokësor, të njohur nga mosha e vogël, popullor, etj. Kësulëkuqja, xhuxhat, borëbardha, pinoku, arushi, lepurushi, etj.

Në librat e sotëm, të përkthyer nga kush mundet, ka përralla që edhe të rriturit nuk i kuptojnë. Personazhe me emra të huaj, kafshë që nuk jetojnë tek ne, gjuhë e ndërlikuar dhe jo amtare, vizatime pa kuptim, etj.

Dëgjoj shumë se unë ose filani ka shkruar “X” libra. Sa shumë!! Në fakt unë i kam lexuar 2 ose 3 se pastaj edhe po shkruajti mirë më neverit aq shumë me mediokritetin e tij sa nuk lexohet. Libri është art, krijim, kompozim, filozofi, jetë, përvojë, aktivitet, histori, mbresa e kohë. A mundet një krijues të botoi aq shumë pa rënë në përsëritje apo në kopjim të dikujt. Unë njoh “krijues” që përkundrejt të hollave shkruajnë për njerëz të thjeshtë, u japin vlerë të papasë dhe krijojnë “heronj” të paqenë. A mund të jenë të lexueshëm. Këta ta bëjnë leximin të neveritshëm...

Shkrimtarët nuk kanë kujt t’i ankohen, sepse “gazetën e vet digjitale”e kanë, aty mund të shkruajnë çfarë të duan për librin e tyre, aty mund të mbledhin mendime dhe të zhvillojnë debate.

Jo vetëm kaq, secili prej tyre mund të hapë dhe një faqe virtuale në emrin e librit që ka botuar dhe aty të verifikojë çfarë mendojnë njerëzit për të.

Pak më ndryshe është çështja për shkrimtarë të një rëndësie cilësore, të cilët as tentojnë të gjejnë hapësirë diskutimi përmes “gazetave vetanake”, as u intereson shumë mendimi popullor, ndërkohë që specialistët ose u shmangen veprave të rëndësishme, ose presin të verifikojnë pikëpamjet e tyre përmes faktorit “kohë”.

Zakonisht përgjegjësia i është lënë kritikës letrare, ndonëse ky term është krejt i njëanshëm: pse duhet të jetë kritikë dhe jo edhe vlerësim; a duhet të merren studiuesit vetëm me vepra të qortueshme apo edhe me ato që përbëjnë cilësinë letrare.

Po të zbresim në terrenin e publicistikës letrare do të shohim se kohët e fundit mungon recensionimi i librave të rinj, që dikur i kushtohej shumë rëndësi. Edhe pse ka një prurje shumë më të madhe nga autorët e librave, pak recensione shihen në faqet e gazetave për autorët, idetë emocionale të autorit, ndjenjat, impulset, kritika që është shumë e rëndësishme për një libër të ri. Jo vetëm kaq, po me anë të këtij lloji të munguar letrar-publicistik, ne mësojmë për librat e rinj dhe për vlerat e tyre.

Me sa duket termi “kritikë letrare” mban ende gjurmën ideologjike të së shkuarës moniste, kur detyrë e saj ishte vigjilenca prej ikjes nga parimet dhe shmangieve ideologjike të kohës.

Nuk kemi pse të largohemi nga e kaluara duke u larguar dhe nga pozitiviteti i disa metodave të saj. Në letërsinë e realizmit socialist kritika letrare, si quhej në atë kohë analiza e veprave letrare, bëhej seriozisht dhe nga analistë të shquar në fushën e letërsisë, si Alfred Uçi, Adriatik Kallulli, K. Velça, etj. Këto “kritika letrare” jo vetëm studioheshin, por edhe botoheshin në tekste të veçanta letrare dhe studioheshin në shkolla dhe institucione arsimore. Kjo nga njëra anë bënte dhe unifikimin analitik të veprës letrare, të domosdoshme për kohën, por nga ana tjetër, ajo që na intereson ne, njihej masa e lexuesve me veprën dhe promovoheshin ajo në shoqëri.

“ ...Qyteti i Kukësit është shumë i vogël dhe ka dy shoqata shkrimtarësh, dy që nuk takohen dhe nuk bashkëveprojnë me njëra tjetrën. Të dyja promovojnë spontanisht. Kanë anëtarët e vet në bazë shoqërie, fisi dhe interesi. Shoqatat e shkrimtarëve duhet të jenë barriera dhe pengesa e

mediokritetit. Ata si duhet të inkurajojnë krijuesit e rinj, duhet të jenë filtri edhe për krijuesit e njohur. Të kenë një Këshill botues ku të shihet libri para botimit nga pikëpamja artistike, gjuhësore, morfologjike.

Të ketë një diskutim të pjekur dhe të japin mendime konkrete. Të afrohen me Organet e Pushtetit Vendor dhe me biznesin për ndihmë financiare dhe të inkurajojnë personazhet e njohur në aktivitetet e saj. Përgjumja dhe mediokriteti vetëm largon njerëzit e aftë dhe krijues. Ata që shkruajnë kundrejt lekut dhe për sasi të mos i promovojë, por t'i mbaj larg e më larg...”, thotë bashkëbiseduesi im Adem Avdia.

Shkrimtari në Luginën e Preshevës është si të thuash brenda një gëzhoje, i ndarë në gurë kufijsh, të cilët përpos telasheve për botime të librave, ka telashe edhe për ushtrimin e aktivitetit të tij, sepse gjithnjë është i preokupuar në shpërndarjen e botimeve të tij dhe ndalesa në kufij të imponuar.

Të vetmen adresë për takim, bashkëbisedim me kolegët e tij krijues, shkrimtari e ka në Shoqatën e Shkrimtarëve “Feniks” të Luginës së Preshevës, ku mundohet ta gjejë veten, të afirmohet dhe të bëj emër edhe jashtë kufijve lokal.

Edhe pse të organizuar mirë brenda kësaj Shoqate, shkrimtari me shkrimtarin dhe me kolegët e tij nuk kanë vendtakim, apo zyre, ku do të zhvillonin aktivitetin e tyre, kjo për arsye të neglizhencës së pushtetit komunal të Preshevës, për t’u ofruar kushte sa më të mira shkrimtarëve luginas.

Edhe mediat elektronike dhe të shkruara, nuk janë në gjendje të kënaqshme, duke u nisur nga tentimi për privatizimin dhe mbylljen e të vetmit televizion publik të Preshevës RTP, nga agjensioni për radiodifuzion të Serbisë, duke i ndihmuar në masë të madhe edhe pushteti lokal, i cili i mbështet me mjete materiale disa portale që janë të afërta apo zëdhënëse të pushtetit me paranë publike, duke e

minimizuar skajshmërisht televizionin e parë shqiptar të Preshevës, themeluar para gjashtëmbëdhjetë viteve, në një kohë të pakohë.

Në Luginë është vetëm një revistë “Nacionali” organ i KKSH-së, dhe disa revista, të cilat për shkaqe materiale herë botohen e herë nuk botohen, dhe revista vjetore kulturore e letrare “Qëndresa” organ i Shoqatës së Shkrimtarëve “Feniks” të Luginës së Preshevës.

Për të folur për ecejaket e një shkrimtari dhe për mediat në Luginë të Preshevës, duhet shkruar shumë, e cila e preokupon çdo ditë shkrimtarin dhe gazetarin.

Kjo shihet qartë me bllobimin e shtëpisë së kulturës “Abdulla Krashnica” në Preshevë nga inspekcioni kundër zjarrit, dhe me neglizhencën e pushtetit lokal, janë mbyllur edhe institucionet e kulturës si: Biblioteka, RTV Presheva dhe zyra për të rinj.

Pra, të jesh shkrimtar dhe gazetar në Luginë të Preshevës, nuk është njëjtë si me qenë shkrimtar në Prishtinë apo në Tiranë - thotë shkrimtari Bilall M.Maliqi.

Letërsia është lirizmi i shpirtit të njeriut me botë të ndjeshme. Në këtë mes kemi të bëjmë me një qëndrim revoltues të shtetit ndaj artit të letërsisë.

Kaq e pamundur qenka që shteti të mbajë me rrogë disa persona në krye të organeve letrare?

Për fatkeqësinë tonë kombëtare, klasa politike në Prishtinë dhe në Tiranë ka punuar dhe vazhdon të punojë vetëm në interes të oligarkëve, të cilët e kanë zënë shtetin për fyti dhe popullin po e varfërojnë pa mëshirë, pikërisht ashtu siç po ndodh në Somali, thotë studiuesi shkencor Akademik Prof.Dr. Eshref Ymeri nga Tirana.

Sot në trojet tona shqiptare flitet për “protonizëm”, që është një alternativë e kritikës letrare, madje studiuesi shqiptarë Prof.Dr.Gjekë Marinaj në e ka propozuar si sjellje metodologjike.(Shif librin e studiuesit Gjekë Marinaj :

“Protonizmi:Nga Teoria në praktikë-Vizione letrare”, Shtëpia Botuese “Nacional”, Tiranë, 2010).

Gazetaria e keqe e kulturës shqiptare është ajo, kur gazetarët që e përcjellin kulturën shtirren sikur “kuptojnë diçka” për diçka që nuk e kanë kuptuar, ose që pretendojnë të “jenë dikushi” për diçka që nuk janë.

Gazetarët e kulturës në mediat e shkruara dhe elektronike duhet të jenë të ndershëm dhe të njohin kulturën shqiptare në veçanti dhe atë globale në përgjithësi.

Turrja e gazetareve ne shkrime të gatshme kulturore /artistike ka bërë që ne të jemi të orientuar, kryesisht, kah rezultati dhe kjo ka një element të strategjisë mbijetuese; prodhimet kemi mundësi t'i shesim si mall, përderisa proceset na rikujtojnë (jokëndshëm) në çdo gjë që ne nuk mundemi dhe nuk e kuptojmë; proceset kulturore janë kërcënuese për gazetarinë jo profesionale.

Shumë pak gazetarë të kulturës kanë sjellë ne opinionin tonë atë që bëjnë artistët (shkrimtarët, poetët, akademikët, piktoret, kompozitorët, këngëtarët...).

Gazetarët tanë pak a shumë nuk mirren me proceset krijuese?

Këta gazetar i janë nënshtruar rezultatit dhe prodhimit...

A duhet gazetari i kulturës të jetë aktivist kulturor, dhe akoma më keq, zëdhënës politik apo gazetar profesionist?

Një pyetje e tillë mund të ngjallë konflikte dhe definime rolesh: gazetari nuk mund, njëkohësisht, të jetë gazetar partiak dhe aktivist kulturor. Ai duhet të zgjedh një rol. Ky bosht konflikti është në rritje në ditët e sotme.

Dhe kjo do të formulohej kështu: “Gazetarët e kulturës, para së gjithash do të duhej të kenë distancë nga jeta politike dhe kulturore me shkrimin gazetaresk investigime në mënyrë kritikuese”, dhe tjetra. “Gazetarët e kulturës duhet ta duan kulturën më shumë se partinë e ideologjinë dhe ta ndiejnë një përgjegjësi të veçantë për jetën kulturore.

Shtrohet pyetja: si do të ishte e mundur të mbetet distancë kritike nga ajo që ti e donë dhe ndien përgjegjësi të veçantë? Ka shumë që mendojnë se gazetaria e kulturës është “e pa dhëmbë dhe jo kritike”.

Jo rrallë, gjatë leximit të artikujve të kulturës, e që ka të bëjë me letërsinë, hetojmë një lojalitet ndaj shkrimtarëve “të qeverisë” dhe botuesve “të partisë” – e jo ndaj vlerave dhe lexuesve...

Gazetarët e kulturës, sot, nuk janë gjë tjetër pos shokë e miq të qeverisë, klaneve, artistëve, poetëve e publicistëve.

Shumë gazetarë e gazetare të kulturës sonë mendojnë hapur, se është me më rëndësi të jesh shok me personalitete politike, se sa të shkruash gazetari të mirë gërmues e kritike. Shqiptarët duhet pranuar, e këtë deshën e s’deshën, se kanë shumë pak gazetari kritike mbi jetën dhe prodhimet kulturore e artistike. Ne, pra veprojmë në një rreth të mbyllur, dhe njohim njëri-tjetrin shumë mirë.

Dhe kjo është një problem. Kam vërejtur se, shumë gazetar tërhiqen nga intervista; nuk janë aq kritikë ashtu siç kam menduar.

Janë shumë “zemërgjerë” e “frikacakë”. Këta arsyetohen se pak shkrimtar “e durojnë” kritikën.

Por a janë këta gazetar kulturorë të mire?

Shumica e gazetarëve mendojnë se këta janë thellësisht të kontrolluar.

Gazetarucët e gazetarucet janë jo kritikë sa herë që ftohen në konferenca për shtyp (nga botuesit apo nga politikat) dhe takojnë shkrimtarët.

Sa herë që shkruajnë për ndonjë botues shkrimtar dhe poet e akademik kulturor, ata “dinë” se si duhet vepruar; ata duhet të bëjnë reklamë të mirë për librin e ri dhe autorin e librit, e po ashtu, shumë me rëndësi, edhe për partinë që e ka sponsoruar këtë konference për shtyp me media të shkruara apo ato elektronike.

Por, gazetarët e mirë do të duhej të fillojnë të kërkojnë më shumë.

Është më se e nevojshme që gazetarët e kulturës të provojnë të shtrojnë pyetje kritike “të djegsa”, pyetje jo të këndshme prodhuesve të kulturës dhe sponsorëve të tyre, dhe jo vetëm “të dinë” të mbajmë “mikrofonin dhe kamerën televizive” në dorë.

Ka shumë raste që kur promovojmë një vepër letrare i vihet rëndësi më e madhe sponsorit të veprës se sa autorit të librit. Kjo jo vetëm deformon promovimin dhe seriozitetin e tij, por deformon vlerat e vërteta, ani pse personi që promovoi ndoshta ishte faktor determinues në organizimin e atij aktiviteti artistik.

Të gjithë e dinë se deri në ç’pikë ka rënë leximi dhe deri në ç’shkallë është degraduar fati i librit dhe i shkrimtarit në trojet tona shqiptare dhe në diasporë...

Dikur ishin shkrimtarët që merreshin me njëri-tjetrin dhe promovonin e njëri-tjetrin: Mitrush Kuteli me Lasgush Poradecin, Gjergj Fishta me Xanonin, Atë Shtjefën Gjeçovi me Prenushin, Lasgush Poradeci me Musinenë etj.

A po vjen koha që të themi “Ç’dreqin na duhet libri?! Një hamburger benë me shtrenjtë se një libër. Blejmë raft për këpucët dhe për zarzavatet dhe jo për librin. Njeriu nuk edukohet sot nëpërmjet librit, por nëpërmjet celularit. Shkrimtarët sot po rendin për grada dhe jo për tema. Kritika sot është lavd për autorin dhe një darkë e majme me gosti e flluska sapuni në valle. Gazetari i kulturës me se shumti është pa kulturë. Si mund të ketë kulturë kur ai e merr diplomën me lek?! Masterin plagjiaturë!

Investimi në kulturë është investim në identitet, pasuri e çmuar për të ardhmen, për trurin dhe mendjen e kombit, ajo ka vlerë më shumë se një ushtri. Një libër rrëzon një perandori. Gazetari i rubrikës së kulturës nuk merr mundimin të përgatitet.

Madje ato kur marrin pjesë dhe komentojnë një libër nuk e kanë lexuar. Me së shumti shikojnë recenzen nxjerrin ndonjë paragraf, intervistojnë autorin dhe dy tre vetë dhe kaq. Flasin për veshjen jo për brendinë.

Fjala vjen shkrimtari Zef Pergega thotë :” Në Amerikë vlerën e librit e vendos tregu. Recencat janë shumë të shkurtra dhe koncize. Nuk ka gazetar në Amerikë 20-24 vjeçar. Të gjithë kanë kaluar nëpër kudhrën e jetës derisa u besohet ajo detyrë.

Gazetarët e sotëm nuk dinë të bëjnë pyetje. Studiot televizive kanë hyrë në një rreth viciozë si kuzanë të vegjël, qe presin nga garuzhda e qeverisë të ua mbushin tasat si lulëkuqet mbi mure. Organizatat botërore që erdhën në Shqipëri dhe Kosovë gjoja për ti mësuar gazetarët me praktiken e re të demokracisë, ngritën një rrjet puthabythas të politikës, duke qenë në sinkron me politikën e fqinjëve për asimilimin e kulturës kombëtare shqiptare, për ta zhveshë shpirtin poetik dhe atdhetar të shqiptarit, për te ia shterë kujtesën kombëtare si kështjella e pamposhtur e kombit shqiptar.

60 televizione në Shqipëri dhe pak me pak në Kosovë, të cilët flasin vetëm për Tiranën e Prishtinën, ku vendin e parë e zë lajmi politik, nuk e thonë një fjalë për 15 milion që jetojnë jashtë shtetit, rrugëve të botës ose nën sundimin e shteteve që shekuj e shekuj e gjakosin shqiptarin dhe kulturën e tij. Ka ardhur koha për një Kongres për kulturën dhe gazetarinë, librin dhe kritikën si manifeste shpëtuese. Kështu e kuptoj unë shqetësimin e ngritur në një temë të tillë të ngritur nga LSHK , për të përballuar sfidën e asimilimit dhe shlyerjes së virtytit kombëtar, thotë shkrimtari dhe gazetari në ADTV në Detroit z. Zef Pergega.

Në kohë të fundit disa nga shkrimtarët tanë po merren me poshtërimin e njëri-tjetrit. Me poshtërimin e të gjallëve dhe të vdekurve.

Me krijimin e opozicioneve nga më të pabesueshmet: politike, krahinore, fetare. Ndërsa ajo që dikur quhej kritikë letrare zëre se ka vdekur.

Në trevat pak a shumë shtyp letrar nuk ka, përpos disa revistave letrare si fjala vjen: Revista letrare e LSHK -së "Metafora", Revista letrare e Tiranës "ILLZ", Revista letrare "Obilesk", Revista kulturore letrare "Orfeu", revista letrare "Jeta e re", gazeta "Nacional", "Floripress", "Koha", "Flaka..." etj.

Vallë, ç'mund të thuhet tjetër?

Mësuesi i letërsisë në shkolla duhet të jenë jo vetëm profesionistë, por dashamirë të librit, nxitës të tij në masën e nxënësve e studentëve. Të mos promovohen vetëm libra të autorëve të huaj, por edhe të shkrimtarëve tanë të njohur. Kemi plot libra që janë të zhveshur nga politika, por kanë në brendësi shumë informacione historike, jetësore dhe emocionale.

Nuk mund të përjashtohen librat në grup, me vit botimi apo vite regjimi. Filtri duhet të bëhet nga njerëz të njohur në këtë lëmi, njerëz që duhet patjetër të jenë në ato Shoqatat Letrare që përmendëm.

Shoqatat letrare duhet të jenë të kujdesshme që të mbajnë lidhje me krijuesit cilësorë. Ata duhet të interesohen që librat e tyre të jenë në disa kopje në Bibliotekë të qytetit, apo në bibliotekat e shkollave në afërsi. Sa më afër të jetë libri, aq më i lexueshëm bëhet për njerëzit.

Shkrimtarët dhe krijuesit duhet të jenë prezent edhe në mediat vizive. Aty duhet të shpaleshin krijimtarinë më të mirë, jo vetëm të tyre. Daljet duhet të jenë të shpeshta, ku të orientojnë edhe masën e ndryshme të dëgjuesve për të rejtat në botime e krijime dhe pse duhet të lexojmë pikërisht këto krijime. Ata duhet të jenë prezent edhe në shkolla, në orët letrare, ku të shpaleshin shkrimet e tyre, nëse ai shkrim pa interes për vendin, krahinën, historinë dhe aktualitetin. Një

krijues i mirë ka vlerë të disafishtë krahasuar me një mësimdhënës të përgjithshëm, i cili nuk mund të jetë i gjithëdijshëm.

Shtrohet pyetja: A duhej të shuhej gazeta “Rilindja” e Prishtinës apo javorja e Tiranës “Drita”, për të cilën dikur zinin radhën paralel me radhën e qumështit qindra qytetarë; a duhej të mbaronte revista “Nëntori” e Tiranës, ”Shkëndija” e Prishtinës, që me gjithë syrin e tyre të mprehtë godisnin në kohë të pa kohë!

Kjo nuk është një çështje për sot. Kohë më parë mund të ishte shtruar.

Sot është për t’u shënjuar se shtyp profesional letrar nuk ka. Edhe ato revista letraro-artistike apo gazeta që grupojnë njerëz me shije të përafërta që ekzistojnë përgjithësisht nuk janë të interesuara për shkrimtarët në veçanti apo për letërsinë e sotme në tërësi.

Ndërkohë, librat në librari, Bibliotekat kombëtare, bibliotekat e shkollave dhe universiteteve të personaliteteve të shkencës dhe të letrave, kanë dalë në shitje në trotualet e rrugëve dhe bulevardeve, tërheqin vëmendjen e lexuesit të mençëm: rishiten, me gjithë vulat e atyre që i kanë përdorur, me gjithë shënjimet që mund të kenë lënë, sepse i besojnë shijes së atij që i ka blerë dikur, jo për ndonjë nostalgji, siç mund të jetë gati dikush për të thënë.

A nuk ndodhi pikërisht kështu vitin e kaluar me bibliotekën e gjuhëtarit A. Kostallari, e cila u zhduk sa hap e mbyll sytë nga “vitrina e trotuarit” në Tiranë?

Gazetarët e kulture botuan artikuj kritikë pse kjo bibliotekë po shpërbëhej kështu, por njëherësh ishin të lumtur që kishin arritur të gjenin ndonjë kopje prej bibliotekës së nxjerrë në ankand.

Shkrimtarët flasin për krizë leximi, po aq sa dhe për krizë të mendimit kritik, për krizë të letërsisë vetë.

Disa ditë më parë pata shprehur mendimin se një pjesë e përgjegjesisë për gjithë këtë krizë pa zot është e mënyrës si mediat e shkruara dhe ato elektronike apo ato audio-vizive e përçojnë vlerësimin për librin te lexuesi.

Është fakt se në mungesë të kritikës letrare dhe në kushtet kur vetë shkrimtarët nuk duan më të shkruajnë për njëri-tjetrin, qoftë dhe në mënyrë kritike, siç ishte në fillimin e shekullit të kaluar (rasti Faik Konica – Naim Frashëri), fati i promovimit të vlerave të letërsisë ka mbetur në duart e gazetarëve të rubrikave kulturore në gazetatat dhe radio televizionet tona, të cilët, me gjithë vlerësimet që meritojnë, në mos për tjetër për kohën që u kushtojnë shkrimtarëve duke i intervistuar të njëjtit në të shumtën e rasteve ende pa i lexuar librat e tyre, duhet thënë se nuk janë pjesa më e kualifikuar e gazetarisë shqiptare.

Nuk ndodh vetëm në realitetin shqiptar: libri shitet pasi janë blerë gjithë gjërat e tjera që i duhen një familjeje; për librin në shtyp ka vend kur diku tepron një copëz vend.

A nuk ishte rasti i debatit popullor për dorëshkrimin e një romani që u desh të administrohej nga gjykata pikërisht shembulli se sa poshtë është ndërmjetësimi i shtypit për librin?

Është, doemos. Më shumë se dy javë zgjati ky debat, kush ka të drejtë dhe kush nuk ka të drejtë, është dhuratë apo është grabitje.

Por vepra në vetvete nuk i interesoi askujt. Vetëm një studiues arbëresh shtroi pyetjen se dorëshkrimi mund të ndryshojë mendimin për veprën që njohim, për letërsinë vetë.

E thënë më thjesht: faqet kulturore bëhen faqe krye titujsh nëse ka diçka sensacionale për shkrimtarin për sherret apo miqësitë e tij, por për veprën jo. Tradicionalisht koha e pushimeve(verë apo dimër) njihet si kohë leximi, jo vetëm për shkollarët, që kanë marrë detyra, por edhe për të rriturit, që,

në intervalin nga njëra lojë në tjetrën, mund të shfletojnë diçka, qoftë dhe për kureshtje.

Por cili libër shkon në duart e tyre?

Kryesisht kujtime kuzhinierësh, magazinierësh, rojash, sanitarësh, të atyre që ishin emërtesa e vjetër politike.

Kjo është dhe fytyra e shtypit sot në trojet tona shqiptare : ashtu si dikur, portretet e shefave të dikurshëm politikë mbushin ballinat e tyre. Letërsia dokumentare që ka lidhje me këta shefa lexohet mirë, por libri i shëndetshëm, letrar a shkencor qoftë, mbetet në raftet e bibliotekave.

Dhe në familjet shqiptare gjithnjë e më shumë vendin e këtyre të fundit po e zënë diskografia dhe multimedia. Po pse një letërsi e rrezikuar shumë prej vetëbotimit, mediokritetit dhe dështimit, shërbehet edhe më mediokre prej mediave, si ndërmjetëse kryesore të tyre?

Sepse edhe media tona sot nuk janë institucion vlerësimi dhe certifikimi të cilësisë, qoftë për letërsinë, qoftë për kulturë, qoftë për tregti.

Miqtë e mediave të shkruara dhe audio-vizive dhe të gazetarëve që mbajnë rubrikat kulturore; parapagimi i kohës televizive në të zezë a në të bardhë, dhe mjaft shkaqe të tjera, bëjnë që ekranet dhe të përditshmet të jenë gjithë të mbushura me libra mëhallësh e fisesh, komandantësh që nuk kanë qenë kurrë komandantë dhe personalitetesh që s'kanë qenë kurrë të tillë.

A është kjo një dukuri krejt e pa evitueshme?

Zgjedhja e mençur që ka bërë gazetarja e mirënjohur Beti Njuma, për kujdeseve e rubrikës së përjavshme “Vitrina e librit” në “ Top Channel”, apo Isa Vatovci si dhe Reshat Sahitaj në faqet e së përditshmes “Kosova sot “, duke iu referuar rregullisht ekspertëve të librit dhe të komunikimit, studiuesve; duke përzgjedhur kryesisht librin e padyshimtë, vlen si pohim se kjo nuk është e pashmangshme.

Por nëse do të veprimej edhe gjetiu kështu, që përzgjedhjen e librit të javës ta bënin studiuesit e mirëfilltë -specialistët, atëherë do t'u pritej rruga ndereve dhe implikimeve dhe "vitrina e librit" nuk do të ishte siç është sot: ndoshta kurrë s'ka qenë më keq.

Dhe kështu, nuk ka më as "Libra të shenjtë" e as "Lexim të shenjtë", por komprometim shijesh dhe çoroditje të lexuesit. Ishte dikur shtojca për kulturë "Rilindja", "Jeta e re", "Fjala" etj., ku pak a shumë kishte gazetar të ndritur të sajë si fjala vjen :Vehap Shita, Jusuf Gërvalla, Mehmet Kajtazi , Shyqyri Galica, Rushit Ramabaja, Nexhat Halimi, Beqir Musliu, Mustafa Ferizi, Esat Dujaka, Ali D.Jasqi, Januz Fetahaj, Hasan Hasani, Prend Buzhalla, Musa Ramadani, e disa të tjerë , që me shkrimet e tyre dëgjohej zëri i shkrimtarit , qe edhe sot ai zë është xëc dhe të nxitë , në këtë krahurë mediatike, politike e veçanërisht kulturore, që pak a shumë të mbi-zotërojë arsyeja,dija dhe vlera artistike, të këtë qetësi dhe harmoni intelektuale ashtu siç kishte dikur "Rilindja" që "jehonte " zëshëm në mbarë hapësirën shqiptare e më gjerë. Kristaq Turtulli , shkrimtar shqiptaro-amerikan , thotë se kritikë të mirëfilltë në trevat tona si dhe në diasporë nuk ka. Mendimet kritike që shkruhen dhe hidhen për librat më së shumti bëhen mbi bazën e miqësisë dhe të hatëreve dhe konsideratave personale. Sot ka një fluks të madh botimesh si kurrë më parë: romane, libra me tregime, novela, libra poetike. Defekti i parë, është mos kontrollimi që nga momenti i sjelljes së librit në shtëpitë botuese. Botuesi nuk është profesionist. Ai e sheh librin si mall dhe nga vlera e lekëve që i ofron autori, grafomani, apo shitësi i domateve. Editori nuk e vret mendjen fare për cilësinë, por sa lekë do fitojë. Qysh prej këtij momenti fillon prishja e rregullit dhe bërjes tregti dhe jo art me librin. Libri botohet, kush ka miqësi me pushtetarët bënë sukses, edhe pse libri është i dobët dhe pa vlerë.

Kjo më së shumti në kohën e sotme është bërë e modës. Prandaj shumë herë flitet dhe lexuesi është larguar nga libri, thotë shkrimtari Turtulli.

Për mendimin tim është faji i editorëve , kritikës, grafomanëve që kanë hapur hendek të thellë midis librit dhe lexuesit duke u servirë paçavure pa vlerë. Krijuesi i vërtetë nuk ka pushtet, dhe më së shumti mezi përballon jetesën dhe kur përpiqet të botojë ndonjë libër duhet të lidhë kokën me shami për të gjetur lekë për ta botuar librin e tij. Edhe pas botimit nuk e ka aq të lehtë për ta reklamuar, sepse është i drejtë dhe i ndershëm dhe ndjehet i hutuar. Përsëri këtu hyn media e ndershme dhe kritika e kualifikuar e zhveshur nga ndikimi dhe miqësia e sëmurë. Të shohë dhe të evidentojë veprën e mirë dhe ta afrojë pranë lexuesit.

Këto ditë gazetari i mirënjohur Ramiz Bala, nxori nga shtypi librin enciklopedik "Koha e qëndresës", një "Monparnas" i rezistencës së shkrimtarëve, gazetarëve, muzikantëve, piktorëve kosovarë "nëpër stuhi" (1993-2000)...

Ndonëse në thelb shkrimtarët shqiptar janë krijues që kanë asimiluar dhe bashkuar si bletët nektarin dhe përvojën e tyre të mire nga vetë jeta.

Shkrimtarët dhe krijuesit duhet të jenë prezent edhe në mediat vizive. Aty duhet të shpalosin krijimtarinë më të mirë, jo vetëm të tyre.

Daljet duhet të jenë të shpeshta, ku të orientojnë edhe masën e ndryshme të dëgjuesve për të rejat në botime e krijime dhe pse duhet të lexojmë pikërisht këto krijime. Ata duhet të jenë prezent edhe në shkolla, në orët letrare, ku të shpalosin shkrimet e tyre, nëse ai shkrim ka interes për vendin, krahinën, historinë dhe aktualitetin. Një krijues i mirë ka vlerë të disafishtë krahasuar me një mësimdhënës të përgjithshëm, i cili nuk mund të jetë i gjithëdijsëm.

Lidhja e Shkrimtarëve e Kosovës duhet të jenë të kujdesshme që të mbajnë lidhje me krijuesit cilësorë. Ata

duhet të interesohen që librat e tyre të jenë në disa kopje në Bibliotekë kombëtare, bibliotekë të qytetit, apo në bibliotekat e shkollave në afërsi. Sa më afër të jetë libri, aq më i lexueshëm bëhet për njerëzit.

Mediat vizive dhe audio kanë një informacion të bollshëm, qoftë nga aktivitetet politike, qoftë nga ngjarjet kriminale që fryhen. Unë mendoj se edhe sot ka jetë. Edhe sot, si në kohën e Realizmit Socialist kur shkruhej me normë, ka tema. Ka vend edhe për median e shkruar. Jeta është simfoni dhe temat e emocionet që i shoqërojnë ato nuk mungojnë kurrë. Mjafton të ulemi, të ulemi për krijim dhe jo për fitim. “Lexoni, lexoni e vetëm lexoni” – thoshte Lenini. Leximi nuk ka politikë, ideologji e filozofi. Ai është kulturë që nuk mbruhet për një ditë ...

KADARE, AUTORI SHQIPTAR MË I NJOHUR NË BOTË

Ismail Kadare është një nga shkrimtarët më të mirë të letërsisë shqipe që shkroi që në kohën e diktaturës komuniste, e shkruan edhe sot.

Shumë nga librat e tij janë kthyer në bestseller të kohës.

Librat e tij më të famshëm janë “Gjenerali i ushtisë së vdekur”, “Përbindëshi”, “Darka e gabuar”, “Prilli i thyer ” e shumë të tjera.

Gjithsesi vepra që i japi atij famë ndërkombëtare është përkthimi i veprës së tij “Gjenerali i ushtisë së vdekur” në gjuhën frënge.

Përkthimi i kësaj vepre ishte bërë me kërkesën e Enver Hoxhës.

Tamam kjo vepër e vë në hartë letërsisë shqipe dhe Kadaren së i jep titullin si shkrimtari më i madh shqiptar.

Gjenerali i ushtisë së vdekur është një roman i shkrimtarit Ismail Kadare i botuar së pari më 1963 në Tiranë. Vepra nisi së pari si një tregim të cilin e botoi më 1962 dhe më pas u

përpunua dhe u botua si roman vitin pasues po në Tiranë. Vepra u përkthye në gjuhë të tjera dhe i dha autorit njohje ndërkombëtare. U çmua nga e gazeta pariziene Le Monde si një ndër 100 librat e shekullit XX.

Vepra frymëzoi dhe u përshtat në zhanre të tjera të artit, si filmi "Kthimi i ushtrisë së vdekur" i Dhimitër Anagnostit dhe përshtatja në filmin dramatik "Il Generale dell'armata morta" të italianit Ludovico Tovolit më 1983.

Romani zhvillohet rreth një gjenerali italian, i cili është dërguar në Shqipëri për të gjetur eshtrat e ushtarëve të rënë italian gjatë kohës të pushtimit të Shqipërisë.

Botimet dhe ribotimet

Po të njëjtin vit pas një ripunimi që i bëri Gjeneralit të ushtrisë së vdekur, ai më në fund u ribotua. Në atë kohë ai u përkthye dhe u botua në Bullgari dhe Jugosllavia.

Gjenerali i ushtrisë së vdekur, është romani i parë modernist i shkruar gjatë gjysmës së dytë të shekullit të XX në Shqipëri. Kjo vepër e bëri njëherësh të njohur autorin dhe letërsinë shqipe në të gjithë botën dhe konsiderohet si vepra më e përkthyer në gjuhët e ndryshme të botës. Tek romani "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" tema është qendresa e popullit shqiptar në ndeshje me një ushtri pushtuese dhefati i kobshëm i kësaj ushtrie në truallin shqiptarë.

Romani "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" konsiderohet kryeveper e prozës shqiptare të realizmit socialist.

Në këtë vepër nga "Ismail Kadare" shtjellohet ardhja e një gjenerali dhe një prifti në Shqipëri, për të mbledhur eshtrat e një ushtrie të vrarë gjatë Luftës së Dytë Botërore.

Ata kalojnë nëpër vise të ndryshme të Shqipërisë të pas njezet vjeteve paqe.

Ardhja e tyre ne Shqiperi u kujton banoreve ushtaret e vrare, por edhe baballaret, nenat, vellezrit, motrat dhe shoket e rene nga dora e ushtareve te ketyre dy ushtarakeve.

Gjenerali me percjellesin e tij gjurmojne neper token shqiptare, ku i presin vendasit mikesprites, te cilet e dine se ata jane oficeret qe para njezet vjetesh u sollen fatkeqesi dhe shkaterrime. Gjenerali priste te takonte njerez te eger e barbare, por ngjet e kunderta,sa me shume njeh popullin shqiptar, aq me shume ka dashamiresi dhe vet kritike.

Personazhet“Plaka Nice”personifikon nenat e martirizuara dhe urrejtjen e pashuar te popullit ndaje agresoreve.

Ne gjestin simbolik te hedhjes se eshtrave ne kembet e gjeneralit, gjykon dhe ekzekuton denimin per kolonelin Z.

“Gjenerali”eshte prototip i ushtarakeve me deshira per pushtime.

Ai eshte ne konfliktte mprehte me popullin shqiptare. Vjen ne Shqiperi me krenari, por krenaria dhe solemniteti e lene shpejt.

Ai provon se sa e rende eshte te ndeshesh kudo me disfaten e turpshme, deshmin e se ciles i mbledh neper mijera thase najloni.

E trondit fundi i hidhur dhe qesharak i armatave “te pathyeshme”, te cilat u katandisen te ruanin pulat neper shtepite e fshatareve shqiptar, duke bere “lecke” dinjitetin e Italise pushtuese.

“Prifti”paraqet ti pin tjetër te armikut te eger te popullit shqiptare.

Ai u pasqyrua ne nje karakter te gjalle plote ngjyra psikologjike.

Prifti e shoqeron gjeneralin jo vetem si fetar, por edhe si specialist per ceshtjet shqiptare, qe zoteron mire gjuhen shqipe dhe hiqet si njohes i se kaluares, psikologjise dhe mentalitetit shqiptar.

Gjykimeve te tij per shqiptaret, traditat dhe zakonet e tyre, mundohet t'u vere nje baze filozofike. "Koloneli Z" mbetet si nje personazh fantazme, permendet shpesh, por s'del asnjehere, vecse ne fund shohim eshtrat e tij ne nje thes te vjeter.

Ai ka vrare burrin e plakes Nice dhe ia ka dhunuar te bijen kater mbedhjete vjecare.

Koloneli Z realizohet ne dy plane: pershkrimi i nenes se tij e nxjerre si zemer te miresise.

Nderkaq pershkrimi i plakes Nice nxjerr ne pah anen e vertetete njeriut bishe, edhe per shqiptaret edhe per ushtaret e tij, si komandante i "Batalionit blu" qe ishte...

Katër majat romanore të Ismail Kadaresë

Ky set është për të gjithë lexuesit që duan të prekin vetëm disa prej majave të tij në prozë; Katër romanet janë përzgjedhur sipas shijes tonë, por njëherësh edhe sipas vlerësimeve që ka bërë kritika apo suksesit që kanë pasur veprat në komunikimin me lexuesit për disa dekada. Këtu më mirë se askund tjetër, shihet magjia e rrëfimit kadarean.

1. "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" nga Ismail Kadare.

Është romani i parë modernist i shkruar gjatë gjysmës së dytë të shekullit të XX në Shqipëri.

Kjo vepër e bëri njëherësh të njohur autorin dhe letërsinë shqipe në të gjithë botën dhe konsiderohet si vepra më e përkthyer në gjuhët e ndryshme të botës.

Ne romanin "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" të Ismail Kadaresë është vete ky titull paradoksal ai që paralajmëron rrjedhjen e jashtëzakonshme që do të marrin ngjarjet.

Subjekti i romanit, megjithatë është mjaft i thjeshtë: Një gjeneral dhe një prift (te dy të lenë pa emer) nga ushtria italiane do të udhetojnë drejt Shqipërisë në vitet '60, për të

germuar eshtrat e ushtareve te rene gjate Luftës së II Botërore ne perpjekjet luftarake mes dy vendeve. Qellimi i ketij misioni ishte kthimi i eshtrave perseri ne atdhe (Itali), prane familjeve.

Kjo detyre makabre dhe njekohesisht humane per t'i rene territorit te huaj kryq e terthor, per te gjetur, mbledhur, identifikuar dhe kthyer ate cka ishte e mbetur nga trupat e ushtareve, zgjati per me teper se nje vit dhe cdo dite qe kalonte e dobesonte gjithnje e me shume forcen shpirtore dhe fizike te gjeneralit, ne perballje me realitetin e ashper te vendit se huaj.

Per mendimin tim, ky eshte nje liber rreth vetmise dhe kujtimeve te hidhura, te cilat gjenerali perpiqet ti largoje me duke konsumuar pije alkoolike.

Gjithe rrjedha e ngjarjes pershkohet nga ngjyra gri, grija e qiellit, grija e gureve, grija e uniformave te pista, grija e eshtrave.

Nga ana tjeter, ky liber te meson. Aty Kadareja paraqet Shqiperine e viteve '60 te pare nga kendveshtrimi i te huajve, rrefen per gjendjen e saj ne bllokade si dhe per urrejtjen e gjakderdhjen qe sollen lufterat fashiste.

Prapa ketyre dukurive fshihet edhe mesazhi sensibilizues i tij, per emancipimin e shqiptareve, qe lidhet me tolerancen dhe bashkejetesen ne kohen e sotme si rruge e vetme per t'u integruar ne Evrope.

Prandaj dhe une do ta rekomandoja kete liber tek te gjithe bashkekombesit e mi, por edhe te huajt qe duan te njohin me mire historine e kombit shqiptar dhe Kadarene.

“Pallati i ëndrrave” nga Ismail Kadare

Pallati i Ëndrrave” është një nga romanet thelbësore të Ismail Kadaresë, me frymën e epikës, të cilën letërsia europiane e quante të shteruar: me njëmbëdhjetë romane, - titujt

kryesorë të të cilëve po përkthehen herë pas here, vepra e tij vazhdimisht ka qenë në listën e kandidaturave për çmimin “Nobel”, në emër të letërsisë së Shqipërisë.

Ai do ta meritonte atë çmim edhe sikur të kishte shkruar vetëm “Pallati i Ëndrrave”, si hipotezë mbi historinë e vërtetë të viktimitave të vrasjeve të mëdha ose mbi atë pagjumësi kolektive që perandoria otomane nuk mund të tolerojë.

Mark-Alemi, protagonist i tij, hyn për herë të parë në Tabir Saraj, organizëm i perandorisë otomane, që merret me gjumin dhe ëndrrat.

Me kupolat e tij të zbehta dhe me korridoret e shkreta, në Pallatin e Ëndrrave nuk vlejnë rekomandimet, ndonëse, në mënyrë paradoksale, letra që ka ndër duar Mark-Alemi i shërben për të hyrë në departamentet më të mira - Seleksionim dhe Interpretim - dhe për të nisur një ngjitje që do ta çojë, përmes makinacionesh dhe komplotesh, në hierarkinë më të lartë, deri tek privilegji më i rrallë i të qenit ndër ata që merreshin me Ëndrrën e Madhe që i ofrohej Sovranit.

“Ura me tri harqe” nga Ismail Kadare

Në qendër të librit gjendet një baladë, dhe ishte më e urtë të përqendrohej vëmendja mbi ndërtimin e ngrehinës e shfaqjen e njëkohshme të legjendës.

Për t’ia arritur këtij qëllimi, Ismail Kadareja zgjedh tonin e kronikës dhe vë në punë një rrëfimtari të veçantë, murgun Gjon.

Nën zhgunin e tij është fshehur një personazh i vërtetë...

"Dimri i vetmisë së madhe" nga Ismail Kadare

Ky nuk është një roman politik i koniukturave, që tregon se si u zunë binjakët politikë, shoku Enver me shokun Nikita,

por një analizë psikologjike e gjendjes së shoqërisë gjatë periudhës totalitare, tepër e ngjashme me problemet tona. Kështu duhet të perceptohet ky roman, i cili provon se fuqia rrafshuese e realizmit socialist është e pamjaftueshme përpara një talenti, siç është shkrimtari shqiptar Ismail Kadare.

MARTIN CAMAJ I PA ZBULUAR

Martin Camaj u lind më 21 korrik 1925 në një zonë malore, në Temal të Shllakut. Ky mjedis i egër malor do të lërë mbresa dhe do të ndikojë te shkrimtari dhe gjuhëtari i ardhshëm. Që në fëmijëri u dallua për një zgjuarsiri të veçantë, gjë që u ra në sy prindërve të Camajt. Kështu atyre u lindi dëshira që Martini të mos ndiqte rrugën e disa bashkëmoshatarëve për t'u bërë çoban në ato zona, por të arsimohej më tej. La Temalin e largët dhe erdhi në Shkodër për të ndjekur mësimet në kolegjin Saverian, një kolegji me emër në të cilin kishin studiuar patriotë, shkrimtarë, gjuhëtarë dhe mësues të afirmuar në profesionin e tyre. Pasi mbaroi studimet në këtë kolegji, filloi të ushtrojë detyrën e mësuesit në fshatin Prekal të zonës ku lindi, 25 km larg Shkodrës. Bindjet e tij nuk pajtoheshin me regjimin e kohës, prandaj në vitin 1948, në moshën 23-vjeçare arratiset për në Jugosllavi. Pas disa peripecish, ai filloi studimet e larta në Universitetin e Beogradit, në degën Gjuhë-Letërsi Sllave dhe latine, pranë profesorit të dëgjuar kroat, Henrik Bariç.

Menjëherë prirjet e tij letrare i konkretizoi me botimin e dy vëllimeve poetike “Nji fyell ndër male” (Prishtinë, 1953) dhe “Kanga e vërrinit” (Prishtinë, 1954). Nuk i dimë rrethanat se si u krijuan, por Martin Camaj, 8 vjet pasi ishte arratisur dhe pasi kishte mbaruar Universitetin e Beogradit, në vitin 1956, posa i kishte mbushur 31 vjetët, shkoi për studime pasuniversitare në Romë, duke lënë përfundimisht Beogradin dhe duke u bashkuar me shokët e një ideali E. Koliqin, K. Gurakuqin, M. Krujën etj.

Në Universitetin e Romës u specializua për gjuhësi, duke konsoliduar gjithnjë e më shumë formimin e tij filologjik. Ai zgjodhi si temë disertacioni veprën e parë të gjuhës shqipe “Mesharin” e Gjon Buzukut, një studim mjaft interesant dhe i rëndësishëm për kohën kur u shkrua. Fillimisht Martin Camaj do të jetë lektor në Universitetin e Romës pranë katedrës së gjuhës dhe të letërsisë shqipe që drejtohej nga shkrimtari E. Koliqi, por njëkohësisht që për disa vjet që edhe kryeredaktor i revistës prestigjioze “ShËnjzat”(Le Pleiadi) (1957-1978) që dilte në Romë. Por jeta e këtij intelektual ishte në lëvizje. Pas një qëndrimi prej afro 10 vjetësh në Romë, do të lerë kryeqytetin italian dhe do të vendoset në Mynih të Gjermanisë, ku do të merret kryesisht me studime gjuhësore.

Në Universitetin e atij qyteti do të mbrojë me sukses një temë nga fusha e formimit të fjalëve të shqipes, të titulluar “Fjalëformimi i shqipes. Mënyrat e formimit të emrave të vjetër.” Në Mynih jo vetëm do të mbajë leksione për studimet albanologjike, por pas disa vjetësh do të themelojë katedrën e gjuhës shqipe në atë universitet që do ta drejtojë gjatë 20 vjetëve, prej vitit 1971-1990, vit në të cilin doli në pension. Autori ynë do të jetë një personalitet i cili do të vlerësohet nga instancat shkencore të kohës dhe redaksitë e disa revistave që dilnin në Evropë.

Vdiq larg vendlindjes së tij, në Bavarinë e Epërme, në fshatin malor Lengries, më 12 mars 1992, në moshën 67-vjeçare nga një sëmundje e pashërueshme pranë së shoqes dr. Erika Camaj. Me gjithë ndryshimet e ndodhura në vendin tonë, me përmbysjen e regjimit monist, për arsye shëndetësore, ai nuk arriti të shohë vendlindjen e tij Temalin e largët malor, por edhe Shkodrën, me të cilën e lidhnin shumë kujtime, kryesisht, nga qëndrimi i tij në kolegjin Saverian.

Fokusi i tij tek dialektika.

Authori, duke jetuar larg atdheut-mëmë, në disa raste, duke mos u njohur edhe me të gjitha botimet dialektore, të kryera në Shqipëri, edhe nga vetë mundësitë që kishte, u mor me studimet dialektore arbëreshe të provincës së Avelinos, të Falkonares, të Bariles, të Vila Badesës etj. Camaj nuk kishte si qëllim më vete që të paraqiste vetëm veçoritë gjuhësore të këtyre të folmeve.

Në mënyrë të veçantë, duke ndjekur metodat bashkëkohore, donte të paraqiste edhe historinë e tyre, por edhe aftësinë që kanë pasur këto të folme për të ruajtur traditën, duke pasqyruar përmes gjuhës, zakoneve, riteve identitetin, ndonëse kishte disa shekuj që kishin lënë atdheun e të parëve. Dy dialektologë të afirmuar, J.Gjinari e Gj.Shkurtaj kanë vërejtur se Martin Camaj që nga fillimi i viteve '60 të shekullit të kaluar deri në fund të viteve '80 kreu një hetim sistematik rreth të folmeve të ndryshme arbëreshe dhe arriti të përshkruante tipin më përfaqësimitar të zonave të ndryshme dialektore, sidomos të atyre më anësore (periferike) dhe më të ekspozuara ndaj ndikimit asimilues të italishtes.

Me interes janë tri monografite e hartuara nga Martin Camaj me karakter dialektologjik, si: "E folmja shqipe e Grecit në krahinën e Avelinos", Firenze, 1971, 120 f. italisht. Është një ndër monografite e para të shkruara për një të folme

arbëreshe. Gjashtë vjet më vonë botoi në gjermanisht monografinë e dytë me karakter dialektologjik të titulluar “E folmja shqipe e Falkonares në krahinën e Kozencës”, në gjermanisht 1977, 148 f. dhe më 1991 botoi monografinë e tretë “E folmja arbëreshe e Shën Kostandinit në krahinën e Potenzës”, në italisht. Gjithashtu, Camaj ka shkruar edhe artikuj të tjerë me karakter dialektologjik. Gjithashtu, nga kjo fushë janë me interes shkrimet për probleme të bilinguizmit dhe të plurilinguizmit gjuhësor.

“Për poetin nga bjeshkët e Temalit bota ishte si arsenal shenjash, kurse letërsia për të ishte një mjet për t’u dhënë shenjave një tingull nëpërmjet fjalës”, – kështu shkroi në përshkrimin e librit për Martin Camajn Hans Joachim Lanksch, ish-studenti i albanologut shqiptar që pati fatin të mësojë shqipen nga Martini. Libri titullohej “Martin Camaj, ende i pazbuluem”.

Nga njëra anë Martin Camaj ishte i qetë, paksa timid, i padukë e modest, me plot dinjitet dhe krenari të natyrshme, shpesh ishte ndërduzash, e kërkonte vetminë. Nga ana tjetër, i njëjti Martin Camaj, djalë bariu nga katundi mbishkodran Temal, e çau rrugën e vet me energji dhe vullnet të rrallë. “Camaj fliste me zë të ulët dhe fjalët i maste mirë. Kur i bënin ndonjë pyetje, shpesh heshtte gjatë për t’u menduar mirë dhe pastaj befasonte me një përgjigje fare të papritur”, – vijon më tej kujtimet studenti i tij Hans Joachim Lanksch.

REXHEP HOXHA, KLASIKU I LETËRSISË PËR FËMIJË

Rexhep Hoxha (1929) lindi në Gjakovë. Shkollën fillore dhe te mesmën i kreu në vendlindje, ndersa albanologjinë e studioi në Beograd. Një kohë punoi redaktor i "Rilidjes për fëmijë" në emisionin për fëmijë të Radio Prishtinës, ndërkaq shumë vite e ligjëroi lëndën Letërsi për fëmijë në Shkollën e Lartë Pedagogjike të Prishtinës. Vepra të tij të njohura për fëmijë janë: "Gjethe të reja", "Picimuli", "Lugjet e verdha", "Zëri i pyllit", "Verorja", "Ermali" etj...

Në 40 veprat e mia, shprehet autori Rexhep Hoxha, unë jam vetë natyra, shpirti dhe gjaku i tyre. I patundur si vetë gjithësia, jam shkrimtar me rrënjë në tokë, dhe lis me degë në hapësirë. Shkrimtari është ndërgjegjja e kombit. Ai për asgjë as nuk shitet e as nuk blihet. Shkrimtari pa ndërgjegje është asgjë! Unë edhe në moshën 85vjeçare, bëj punën e shkrimtarit. Tash profesori i gjuhës dhe letërsisë ka 90 vjetë. Krijues i 40-të veprave letrare për asnjë çast të jetës së tij, nuk është më pak se Naim, më pak se Deradë, më pak se

Kosovë. E them këtë se Rexhep Hoxha mbetet prijës i një populli të tërë, në poezi, kritikë, dhe në fjalën e tij kryengritëse. Ai mban guximshëm fenerin për një krijimtari ndryshe, jo të përvajshme e moralisht të ndotur, dhe të rënë. Në mesin e shumë poezive të Rexhep Hoxhës, është edhe poezia e tij, "Gjuha Shqipe" e botuar dhe e ribotuar me dhjetëra herë, në Libra e leximit, në të gjitha shkollat e ciklit të ultë dhe të mesëm, në Kosovë e më gjerë.

Rexhep Hoxha në librin e tij, "Moral pa Moral", shkruan; s'mund të heshtë, sa herë rinia jonë, e ardhmja e kombit, lulja e kombit, keqpërdoret deri në mjerim, me lavde, mashtrime, e premtime boshe. Nuk është e paqëllimshme, që rubrikat e kulturës sakatosen me promovime librash gjithfarë. Në Kosovë shprehet Rexhep Hoxha, ka protesta qesharake, dhe patriotizëm mashtrues. Mirëpo, Kosova herët a vonë do ta merr veten, dhe do të ngritet guximshëm, kundër të gjitha llojeve të poshtrimit, dhe të tragjizmit që i bëhen Kosovës. E ardhmja është e pandalshme. Atë s'mund ta ndalin as rëniet historike, dhe as rëniet shoqërore, shprehet klasiku i letërsisë sonë, Rexhep Hoxha. Në një vend të vogël si Kosova, ku natyra sajoi një bukuri, dhe pasuri të veçantë, në Gjakovën e Dardanisë së lashtë, u lind poeti, kritiku, dhe eseisti, Rexhep Hoxha, autor i 40 veprave letrare. Biri i Gjakovës, dhe i Kosovës intelektuale. Shkrimtari Rexhep Hoxha, edhe në moshën e tij tani 85 vjeçare, nuk tërhiqet nga betejat, për një shoqëri të lirë, për një art të lirë, për një Kosovë me punë, dhe të lumtur.

Nuk jam johistorik. Jam i mbrujtur me idealet më të përzemërta të Rilindjes Kombëtare. Mesazhi i Rilindjes kombëtare rri në gjithë shpirtin dhe qenien time. Rruste, Jam një çik Promethe, dhe jam pak sa bibliik. Me këtë dua të them se, jam autor i dy veprave të para letrare në Letërsinë Shqipe në Kosovë, të shekullit njëzet. Jam autor i librit të parë me poezi, "Gjethet e reja", botuar në vitin 1953, dhe

autor i romanit të parë për fëmijë, “Lugjet e verdha”, botuar në vitin 1959.

Gjuha Shqipe

*Kodrisha brigje,
Prroje, burime,
Dinë gjuhën shqipe
Të nës sime.*

*Rrypira , gryka
Suka, rrënimë
E flasin gjuhën
E nënës sime.*

*Në pyje zabele
Shullane, rripe,
Ligjëron bilbili
Në gjuhën shqipe.*

*Çdo gur i vendit,
Çdo lule e bime
Din gjuhën shqipe
Të nës sime.*

Rexhep Hoxha në jetën e tij ishte në betejë me disa detyra me veten e tij.

Një, të mos heshtë para grupeve dhe klaneve, që sakatosin letërsinë.

Dy, të ballafaqohet dhëmbë për dhëmbë me heshtakët dhe të patalentët.

Tre, gjuha dhe fjala të mbeten të parat. Pa këtë vizion, pa këtë forcë, shprehet shkrimtari Rexhep Hoxha, nuk do i jepnim formë të ardhmes sonë.

Ky trefish hero i guximshëm i Rexhep Hoxhës, nuk është i panjohur dhe i papranuar në Kosovë e më gjerë.

Kritika e sinqertë dhe heroike e shkrimtarit prof. Rexhep Hoxha, është për t'u vlerësuar.

Në librin "Fjala e lirë", ai s'kërkon përsosmërinë e moralit tek krijuesi, por procesin e arritjes në kulturë, angazhimin për një kulturim poetik. Shumë shkrimtarë të Kosovës, karshi Rexhep Hoxhës, këtij burri të përkushtuar të artit dhe të fjalës, dukeshin s'i femra në faj, (në një kohë) që s'dinin çka të bënin me veten e nënshtruar.

Rexhep Hoxha, ky shkrimtar rebel kundër shkrimtarëve udbash, dhe të pamoralshëm, e meriton shembëlltyrën e heroit të mirëfilltë të penës.

Rexhep Hoxha nuk pranoi çmimin "Azem Shkreli". Duke e njohur mirë Azem Shkrelin, (ish nxënësin e tij) Rexhep Hoxha me rastin e refuzimit të çmimit "Azem Shkreli" shprehet; "Shpirti, nderi, dhe karakteri im nuk e pranojnë çmimin me emrin e tij. Ore, me shkrimtarin merr frymë kombi. Ai për asgjë nuk shitet e as nuk blihet".

Fytyra burrërore e Rexhep Hoxhës, i ngjan Qabratit, Pashtrikut, Karadakut, Gjeravicës dhe Lypotenit.

Ky shpirt poliedrik i kulturës sonë, është Molibdeni pellazgo-iliro-shqiptarar. Rezet e të cilit, janë dritë, ajër, gjithësi.

Shkrimtari Rexhep Hoxha, përfaqëson yndyrën e dheut dhe të tokës pranverore të Kosovës. Në librin, "Me sy kah Parnasi", Rexhep Hoxha shkruan:

*As vetë s'e dij pse kot rrugëvet po sillem
Pa kurrfarë qëllimi – pa drejtim askund!
Nër rrugë t'qytetit m' duket se po hidhem
Sikurse Kolombi n'oqean t'pafund*

*Andërr apo zgjandërr jam? – e pyes vetvetin
Hap pas hapi e ha rrugën time të kot;
Nëpër sfera të nalta mendimet më tretin
Edhe m' duket sikur jam n'një tjetër botë*

*Nësa do gjethe po luejshin valle në trotuar
Ofshe! Një djalosë u gjuejt nën limuzinë
Me turr vrapuen njerëzit t' shikojnë sa më parë
Se si puthet Njeriu n' tokë me tragjedinë.*

Rexhep Hoxha, ky njeri zëplotë i fjalës së shkruar, autor i 40 veprave letrare, brenda ka një Kosovë dhe Shqipëri epiko-
lirike. Çdo varg në poezinë e Rexhep Hoxhës, është gjak prej
shpirti.

Nuk ka një të parë në Kosovë, që është përfaqësuar në librat
e leximit dhe në literaturë për edukimin e brezit të ri në
Kosovë, Maqedoni, dhe Mal të Zi, sa shkrimtari, Rexhep
Hoxha.

Harrimi është i rëndë për çaste të parëndësishme, e lëre më,
të harrohet historia, gjuha, shkrimi. Harrimi është vdekje e
dijes, thotë një fjalë e urtë shqipe. Prandaj, krijimi, është
lëvizja përpara, borxhi ndaj jetës që po jetojmë, dhe ndaj të
ardhmes.

Në të gjitha betejat për artin, kulturën, dhe letërsinë, Rexhep
Hoxha nuk ishte vetëm, ai me vete kishte rininë, dhe të vetët
e tij “rebel”.

Librat e tij: “Shqipëri”, “Fjala e lirë”, “Me sy kah Parnasi”,
“Vargu idhnak”, “Urithi i verbër i Ezopit”, “Moral pa moral”,
“Në krahët e këngës”, “Shpata e Aliut dhe Gjuha e Sadiut”,
dhe me dhjetra vepra të tjera letrare, shkrimtarin , Rexhep
Hoxha, për asnjë çast nuk e lënë të kotet.

Fjala e lirë në kohën time, rrëfen shkrimtari Rexhep Hoxha, ishte e plagosur rëndë nga cenzura dhe censorët. Në shtyp, në mjetet e informimit, dhe në disa intitucione kulture, censor ishin shqiptarët, mjerisht, disa ishin edhe shkrimtar. Fjala shqipe ishte pak shqipe, sepse, ishte e censuruar aq shumë nga serbishtja, dhe botimet, pjesa dërmuese e tyre ishin përkthime.

Me 12 gusht, 2014, unë isha në vizitë në shtëpinë e Rexhep Hoxhës në Prishtinë. Ishte mbrëmje. Mbrëmje vere. Djali i tij prof. Shpend Hoxha, na pret ngrohtësisht. Është çast i bukur që jeni në shtëpinë tonë, na thotë Shpendi. Pasi ia dhuroj librin tim “Heroika”, tema e letërsisë është e pashmangshme. Unë jam thotë Rexhepi, ende në natyrën time të gjallë. Karakteri im nuk i do gënjeshttrat, as mashtrimet.

Unë e kam thënë edhe te libri, “Fjala e lirë”, edhe te libri “Shqipori”, edhe te libri, “Shpata e Aliut dhe Gjuha e Sadiut”, edhe te librat e tjerë, se letërsia hapësirën e ka ma të gjerë, më të thellë, dhe më të përtejme.

Shkrimtari është libri, dhe libri është letërsia. Vepra e klasikut të letërsisë sonë, Rexhep Hoxhës, është e gjerë, dhe ajo do një studim më të përkushtuar.

****

TOKË TRËNDAFILASH

I

*Toka ime diellore,
që rritem me ty
e je aq e madhe për mua;
mal me thesare,
fushë grurore —*

t'i di ëndrrat tua.

II

*Çdo fshehtësi
unë ta njoh —
dhe Yllin tënd
që të çon n'ardhmëri
unë ta shoh;
dhe dritën tënde
që kaplon hapësirën
unë ta di —
Zemër bujare,
Tokë me burrëri.*

III

*E zgjuar je në mua,
poezi e adhuruar,
poezi vargjesh të dëlira —
qiell i stolisur
plot xhevahira.
Tokë trëndafilash
për gjithë çka ke
në zemrën tënde jetike,
në shpirtin tënd të kulluar,
të përqafoj si fëmijë —
tokë e bekuar,
Kosovë heroike.*

GJAKOVA

*Në zjarr, në flakë e në tufan,
Me rribë sulmova në errësi,
Krenar unë ballin tim ta kam,*

Që bijët e mi t'jetojnë të lirë.

*Për ide t'shenjta, për vatan,
Sokola dhash', fatosa të ri;
Dhe para plumbi e litarit
S'u' thyen. Vdiqën me brohori.*

*Po folni eshtra në paçi gojë
T'shpërndara kahdo, an'e m'banë!
Kush mundet vallë të ma mohojë
Atë gjak që bijët e mi kanë dhanë*

*Krahnorin unë e kam si dëbojë,
Plot burra zemre, të vështirë,
Që askend s'donë ta shohin rob,
Por edhe vetë të jenë të lirë.*

*Ti Mehmed Ali Pashë Maxharri,
Ngrehu nga vorri t'ndihet zani,
A pa ç'të gjet te Kull'e Drenit,
Çka ban Gjakova, jatagani?*

*O Dahë! Bajram! Rexhep Gerçari!
Hasim! Emin! Nama s'ju vati.
S'u trembet kurrë ku buçet zjarri,
Kosova lum për ju ç'ju pati.*

Të BUKURAT E GURIT

*Janë ulur do trima
nën hije të blinit,
trima të përmendur,
trima të Buletinit.*

*Po flasin si burra,
pylli plot me lisa
edhe Xhavit Pashës
po i çon fjalë Isa.*

*T'paça, Xhavit Pasha
ngri krejt në kaftan,
po ta vras asqerin
e s'po ke çka ban.*

*Për një harem tëndin
ke kërku' një vashë;
sa keq je mashtrua,
mor i shkreti pashë!*

*Ec, mor' Xhavit Pasha,
mos rri veç n'hareme,
provoji këta burra
të kësaj tokës seme.*

*Dil për të shëtitur
kësaj Drenice t'gurit,
sheh si të qëndisin
plumba rreth ushkurit.*

*Si s'di, Xhavit Pasha,
këto troje çka kanë?
Të bukurat drenicake
edhe për pushkë janë.*

POEZI

*Me vonesën e agimit të bardhë
Çele sytë. E hape rrugë të lira
E stolise zemra me safira
Nëpër brezni e shekuj me radhë.*

*Nga buzëqeshja jote lulja lulzoi,
Agimi hapi krahët e ylbertë;
E njeriu foli fjalën e sinqertë
E zogu i artë kangës ia filloi.*

*Ditët ecin e jeta vjen e shkon,
Mbaron shpresa prap' me u ringjallë;
Porse Ti, o dritë shpirti e rrallë,
Dhe mbas vdekjes së njeriut jeton.*

*Prej bukurisë sate terri kaloi,
Agimi hapi krahët e ylbertë;
E njeriu foli fjalën e sinqertë
E zogu i artë kangës ia filloi.*

*****

“Qëllimi i shkrimtarit Rexhep Hoxha me vjershat e përmbledhjes “Picimuli”, nuk është vetëm t`i argëtojë fëmijët e vegjël por gjithashtu edhe t`i edukojë ata që të rriten të shëndoshë në mendje dhe në trup”, tregoi i biri i shkrimtarit, Shpend Hoxha.

Përsëri u rikthye libri më i dashur për fëmijë “Picimuli”. Shpend Hoxha i biri i shkrimtarit Rexhep Hoxha ka vendosur që ta ribotojë librin “Picimuli”. Ky ribotim po bëhet pas 60 viteve nga koha kur është bërë botimi i parë në vitin

1956.

Vjershat e këtij ribotimi nuk janë të ndara në cikle, por ashtu të përmbledhura nga përmbledhjet e librave të botuara nga Rilindja. Vjershat si, Picimuli, Oxhakfshisi, Postieri, Tapshin.. tapshin, Nënë, o nënë, Deshti lepuroshi, Qupa qupa nana, dhe të tjera janë recituar me ëndje nga gjenerata të tëra, si dhe shumë nga ato janë kompozuar nga kompozitorë tanë të njohur për fëmijë. Është pothuajse e pamundur që të mos na kujtohet Picimuli, djali i cili mësonte shumë, ai ishte gjithmonë i përgatitur për mësim, por shokët gjithmonë i dilnin në rrugë dhe e fyenin e madje ja vunë emrin picimul.

Fjalë me të cilën jemi rritur të gjithë e madje fjala picimul edhe sot përdoret shumë nga të gjithë fëmijët, duke dashur kështu të tallen me shokët e shoqet.

“Qëllimi i shkrimtarit Rexhep Hoxha me vjershat e përmbledhjes “Picimuli”, nuk është vetëm t`i argëtojë fëmijët e vegjël por gjithashtu edhe t`i edukojë ata që të rriten të shëndoshë në mendje dhe në trup”, tregoi i biri i shkrimtarit, Shpend Hoxha.

Përmbledhja me vjersha për fëmijë e shkrimtarit Rexhep Hoxha, “Picimuli”, u botua për herë të parë në vitin 1956, nga Ndërmarrja e atëhershme Botuese, Rilindja, Prishtinë, dhe u ribotua disa herë nga po kjo Ndërmarrje shumë serioze Botuese, nën përkujdesjen e shkrimtarit të mirënjohur Rifat Kukaj dhe të profesorit të nderuar Mehmet Gjevori.

Para se vjershat të botoheshin për herë të parë para gjashtëdhjetë viteve dhe të mbledhura në një përmbledhje të vetme, ato u botuan në Gazetën e Pionierëve të asaj kohe, në revistën, Fjala, si dhe në faqen për fëmijë të Rilindjes. Që atëherë u ribotua shumë herë nga individë të caktuar, jo seriozë, që në një farë forme i dëmtuan vjershat e Picimulit

sikurse edhe të shumë librave të tjerë jo vetëm të shkrimtarit Rexhep Hoxha.

Nën përkujdesjen artistike të Gurakuq Dobrunës, ilustruesit të vjershave, Atdhe Muhaxhirit si dhe radhitësit të librit, Drilon Cena, libri u shtyp në shtypshkronjën Prograf, në Prishtinë.

Fjalë miradije thoshte edhe babai im i ndjerë Prof. Maxhun Bruqi, shok i klasës në Normalën e Gjakovës me prof. Rexhep Hoxhën, Akademik Prof. Dr. Ali Hadrin, Akademik Prof. Dr. Dervish Rozhajën e disa akademikë tjerë të mirënjohur të Kosovës...

Flori Bruqi & Jeta Zymeri, Rustem Geci (Përgatiti Floripress).

JETA E “GJENIUT TË KOMBIT” MIT’HAT FRASHËRI

Mid’hat Frashëri konsiderohet si një personalitet i pa të dytë në historinë e elitave shqiptare, që i dha vendit gjithçka kishte dhe gjithçka mundi.

Po ju përcjellë disa thënie të Mid’hat Frashërit mbi gazetarinë e shtypin shqiptarë.

Gazetat sot në botë janë tregti: shesin kartë të shtypur, si bakalli që shet djathë të kripur.

Po në fillesë dhe më tepër akoma në shekullin që shkoi, në nisje të lindjes së kombeve, gazetatat kanë qenë vegla ideje, organe për të frymëzuar patriotizmin, për të mbrojtur të drejtat e popullit, për të luftuar armikun.

Meqenëse edhe Shqipëria është në fillim të jetës politike, meqenëse nuk kemi shtyp të përditshëm, as posta të shpejta, duhet edhe fletët tona të jenë lajmëtarët e interesave të kombit dhe të vendit.

Në qoftë kështu, në qoftë se çdo botues ndjen madhërinë e detyrës, mendohem: sa prej fletoreve shqip, që shtypen sot, do të guxojnë të vazhdojnë botimin e tyre?

Mjerisht, shumë gazetarë kanë pandehur se fleta e tyre është një send pa rëndësi, si fjalët që thuhën në kafene, në mes të zemërimit dhe inatit, të hedhura në krahët e shtytjes së minutës, pa u menduar fundi, pa llogaritur ç’pëmë, ç’dobi ose ç’dëm mund të bjerrin.

Çdo shkrimtar është një këshilltar, po gazetari është edhe më tepër akoma: një predikonjës, një njeri, fjalët e të cilit, të hedhura së sipri katedrës, mbeten e qëndrojnë. Edhe e shihni sa përgjegjësi ka ai që thotë ato fjalë.

Jeta e “gjeniut të kombit”, Mit’hat Frashëri

U lind më 25 mars 1879, në Janinë. Ishte i biri i patriotit të madh, rilindasit Abdyl bej Frashëri, nipi i enciklopedistit Sami Frashëri dhe poetit të mallit për vendlindjen, Naim Frashëri. Mit’hati e njohu shumë pak të atin e tij, ngaqë i vdiq i ri, duke mbetur në kujdestarinë e xhaxhallarëve, Sami dhe Naim Frashëri. Duke qëndruar pranë tyre, kreu edukimin e plotë akademik në Stamboll. Abdyl Frashëri, kur u pyet para ekzekutimit, nëse dëshironte të thoshte diçka, ai është përgjigjur: “Po, unë kam një djalë të vogël. I thoni atij se në qoftë se dëshiron të ketë bekimin tim, duhet të vazhdojë punën që unë nisa, por mjerisht nuk e çova deri në fund dhe të sillet kështu siç po sillem unë”. Pas mbarimit të shkollës, deri në vitin 1905, Mit’hati punoi në administratën turke dhe më pas kaloi në Selanik, në administratën shtetërore, i emëruar drejtor për punë politike të vilajetit të

Selanikut. Filloi të aktivizohet në politikën shqiptare që në fund të shekullit XIX dhe u bë një nga figurat më të spikatura në politikën shqiptare në gjysmën e parë të shekullit XX.

Ka qenë pjesëtar i klubit të Selanikut, madje aty dominonte influenza e tij. Asokohe në Manastir mbaheshin takime të patriotëve shqiptarë, të kryesuar nga Çerçiz Topulli dhe Adem Emini, të cilët punonin për të përgatitur një kongres dhe një revistë të përjavshme. Udhëzimet për krejt organizimin, do të merreshin prej Mit'hat bej Frashërit në Selanik. Mit'hati ka qenë për një politikë më të moderuar me xhonturqit, pse ai gjithmonë ka qenë mefiant kundrejt ndihmës së huaj, e sidomos të ndihmës së Austrisë. Të këtij mendimi kanë qenë në mbështetje të tij edhe Bajo e Çerçiz Topulli. Ka pasur rol të ndjeshëm në ruajtjen e kompaktësisë së klubit “Bashkimi” të Manastirit, pas mosmarrëveshjeve ndërmjet gegëve (në pjesën më të madhe dibranë) dhe toskëve, të cilën e ka zgjidhur duke shkuar në Manastir, më 20 shtator 1908, duke shkruar kryesinë e mëparshme, të cilën e zëvendësoi me Rexhep Hoxhën prej Kallkandelene (Tetovë), zgjedhur kryetar, ish-kryetari Fehmi bej Zavalani kaloi zv/kryetar, ish-zv/kryetari Gjergj Qiriazhi u zgjodh anëtar dhe kryesia u përbë nga pesë gegë e pesë toskë.

Mit'hati nisi të merrej me krijimtari letrare që prej vitit 1897 dhe filloi të botojë “Kalendarin Kombiar”, të cilin e botoi pa ndërprerje deri në vitin 1928. Më 1901, botoi biografinë e parë kushtuar Naim Frashërit. Në shkrimet publicistike ai përdori pseudonimet Lumo Skëndo dhe Mali Kokojka, ndërsa në botimet e ndryshme përdori pseudonimin Ismail Malosmani.

Në vitin 1908, filloi të botojë gazetën “Liria”, në Selanik. Gjatë kësaj periudhe bashkëpunoi ngushtë me mikun e tij, Kristo Luarasin, i cili drejtonte shtypshkronjën “Mbrothësia”. Mit'hat Frashëri ishte xhonturk, nuk pëlqeu ardhjen e Ismail

Qemalit, më 1908 në Vlorë, madje shkroi një shkrim kritik për Ismail beun, në gazetën “Lirija”. Çajupi ka shkruar me nota demaskuese pamfletin “Klubi i Selanikut”, duke kritikuar fletoren “Liria”, e drejtuesin e saj Lumo Skëndua ose Mitat Frashëri. Çajupi shprehet se, kisha dëgjuar që: “Klub’ i Selanikut mpron të drejtat e kombit shqipëtar. Vërtet keshe msuar se Klub’ i Manastirit paskej bërë një Kongres, u mbajt më 1909 dhe nuk vendosi dot për një alfabet të vetëm. Midis dy alfabeteve që pranoi, njëri qe ai i Stambollit, tjetri qe alfabeti i sotëm.) (ç’domethënë prapë kjo fjalë?) për punë të abetit) dhe paskej gjetur për mbarë të përdoren dy soje shkronja për gjuhën tonë”. Në këtë rast poeti i rilindjes aludon se këto klube të shqiptarëve punonin për të mbajtur premtimet që u kishin bërë xhonturqit shqiptarëve. Artikulli kritikoi hapur kryetarin e klubit dhe drejtorin e gazetës “Liria”, Mit’hat Frashërin, i cili menjëherë botoi një artikull si kundërpërgjigje në gazetën e vet. Replikat ndërmjet palëve, në gazetatat e tyre, vijuan duke pasqyruar luftën e ashpër ndërmjet shqiptarëve në ato kohë delikate për fatet e kombit. Ai mori pjesë në Kongresin e Manastirit, i njohur ndryshe edhe me emrin kongresi i alfabetit, më 14 nëntor-22 nëntor 1908. Mit’hat Bej Frashëri u zgjodh kryetar i kongresit dhe nënkryetar i komisionit të hartimit të alfabetit (kryetar i komisionit ishte At Gjergj Fishta). Më 1 janar 1909, në revistën “Diturija”, botoi një fotografi të delegatëve në kongresin e Manastirit, ku ka dhënë imtësisht shpjegime për secilin prej tyre, madje ka sqaruar edhe për ata që nuk dolën në fotografi, ku mungojnë Hilë Mosi (delegat i Shkodrës), G.Cilika (delegat i Korçës), Hafëz Ibrahimimi dhe Emin Beu (delegatë të Shkupit), Rauf beu (Fico, delegat i Gjirokastrës-H.L.) dhe Selaheddin beu (nga Prizreni, delegat i Manastirit). Në shpalljen e pavarësisë ka qenë i zgjedhur delegat i Elbasanit, Ipekut, (Gjakovës, Plavës, Gucisë) dhe Përmetit. Nga Elbasani ka njoftuar telegrafisht Syrja beun e Xhemil

beun: “Pasi bashkë me përfaqësuesit e Dibrës do të vijnë edhe Mehmet pashë Dëralla, Ajdin Draga e Isa bej Buletini, e nismja e jonë u shtyrë. Të Hanën do të nisemi së bashku”.

Kur u zgjodh ministër, në votim u rendit i pesti, duke fituar 35 vota, dhe merituar postin e ministrit që në raundin e parë. Në vitin 1912, në qeverinë e pavarësisë, të krijuar nga Ismail Qemali, ai zgjidhet ministër i Punëve Botore. Referuar dokumenteve arkivore mësohet se Mit’hat Frashërit, kur ishte në Vlorë i ka drejtuar një letër një personi të quajtur Kristo, nga e cila mësohet se ai u nis nga Shkupi më 3/16 tetor 1912, duke dëshmuar se ka qenë në Mitrovicë, Pejë (Ipek), Gjakovë, Has, Tejdrin, Mirditë, Kurbin, Tiranë, Durrës, Elbasan. Kur ka mbërritur në Tiranë ka pasur si qëllim të bashkohet me grupin e Abdi Toptanit për të zhvilluar një kongres aty, mbasi pohon se kishin biseduar edhe me abatin e Mirditës. Nuk e fsheh qëllimin se ka dëshiruar të bëhej mbledhja në Elbasan, por telegrami i Syrja bej Vlorës njoftonte se duhej shkuar në Vlorë, ku ishte nisur edhe I. Qemali. Letra informuese mban datën 10 dhjetor 1912.

Disa shkrues, padrejtësisht dhe me tendencë, shprehen se: “...kur Ismail Qemali ftoi gjithë oficerët dhe patriotët shqiptarë që ndodheshin në fronte të ndryshme në Luftën Ballkanike të ktheheshin në shtëpitë e tyre, Mit’hat beu ka qenë kundër këtij mendimi dhe ka shkuar dy herë nga Vlora në Janinë për të inkurajuar rezervistët shqiptarë të vazhdonin luftën gjer në fund, duke menduar se kjo mund të sillte shanse që Çamëria do të mund t’i mbetej Shqipërisë”. Faktot se është e vërtetë që ministri Mit’hat Frashëri kërkoi leje për të shkuar në Janinë, gjë e cila u pëlqye nga qeveria e Vlorës, por me kusht që ai të prezantohej atje jo si ministër që përfaqëson qeverinë e Vlorës, por individualisht, si patriot. Sipas miqve të tij, ky ka qenë një nga shkaqet e ndarjes së Mit’hat Frashërit me Ismail Qemalin. E vërteta mbase

qëndron ndryshe, sepse sipas dokumenteve arkivore, më 20 dhjetor 1912, Ismail Qemali përshëndeti me një letër mbrojtjen që po i bëhej Janinës nga komandanti i saj, duke u shprehur në dobi të kësaj lufte. Dikush tjetër ka pohuar të vërtetën se: "...më 30 mars 1913, Mit'hati jep dorëheqjen nga detyra" dhe në kë rast është gazeta "Atdheu", e cila jep si shkak të ndarjes: "Kur Ismail Qemali shkoi në Britani me dukën Montpensier, japin demicjen e heqin dorë nga qeveria Don Kaçorri e Mit'hat bej Frashëri.

Besa Shqyptare përshëndeti Mit'hat bej Frashërin, për vizitën në Shkodër, në maj 1913, duke u shprehur: "nji ndër komtarë ma të t'flaktit e t'nderueshmit qi diftoi gjith herë dashtnin e zemrës vet për gjith ç'i flet për shqyptar". Më 20 janar 1914, në një letër që i dërgoi gazetës "Përlindj' e Shqipëniës", së bashku me G. Cilka e Taq Buda, shkruanin: "...duam të blejmë një kalem të floringtë që t'ia dhurojmë zj. Edith Durham si kujtim për shërbimet që i ka bërë kombit tonë me shkrimet dhe botimet e saj". Këtë nismë të Mit'hat Frashërit, për blerjen e kalemit të artë, kjo gazetë e pati botuar më herët, në dy letra, përkatësisht më 7 dhe 10 janar.

Mit'hat Frashëri mirëpriti ardhjen e Princ Wied-it në Shqipëri dhe ndihmoi në Ministrinë e Punëve të Jashtme. Në janar 1914, u përzgjedh nga KNK, së bashku me Mihal Turtullin e disa të tjerë të kontaktonin me Dervish Biçakçiun për të marrë prej tij kërkesat e esadistëve, duke provuar edhe një herë se ai organizëm ia kishte pasur me hile qeverisë së Vlorës dhe Ismail Qemalit. Mit'hati ka qenë i papajtueshëm me Esad Toptanin dhe kundër veprimeve të tij antishqiptare. Në atë kohë ai shkroi shkrimin e titulluar "Tre gjarpërinjtë që udhëhoqën rebelimin", ku akuzon Esad Toptanin, Musa Qazimin e Haxhi Qamilin. Më tej ka shkruar: "Esadizma mori trup dhe formë nën një trini apokaliptike: Esad Toptani, myftiu Musa Qazimi, Haxhi Qamili, tre krerë të një

hire që përfytyronin ambicionin, tradhtinë dhe lakmimin, fanatizmin e verbër dhe injorantë nën maskën e fesë, marrëzinë brutale jo në figurë letrare po reale”.

Më pas, Mit’hat Frashëri u caktua konsull gjeneral i Shqipërisë në Beligrad, emërim sipas disa miqve të tij për ta larguar nga Shqipëria, atë dhe gjithë të aftit, por në vijim njoftohet nga shtypi se: “Më 20 maj, kur u riformua kabineti i Turhan Pashës, u emërua ministër i Arsimit e i Postë-Telegrafëve”, çfarë qëndron e vërtetë.

Pas largimit të Wied-it shkoi në Lozanë, ku qëndruan edhe Mehdi Frashëri, Pandeli Cale, Dr. Mihal Turtulli, Ahmet Resuli, Hivzi Korça, vëllezërit Gode. Në vitin 1916 vendoset në Bukuresht ku arrestohet nga policia dhe internohet në Moldavi. Deri në vitin 1918 jetoi në disa shtete të Ballkanit.

Në vitin 1918, me mbarimin e Luftës së Parë Botërore, lejohet të largohet dhe vendoset përsëri në Lozanë, Zvicër. Aty, ai, i drejtohet me një promemorie konferencës në të cilën po përgatitej krijimi i Mbretërisë Serbo-Kroate-Slllovene. Në promemorie ka deklaruar se: “Pa zgjidhjen e problemit shqiptar nuk do të ketë as Jugosllavi të re dhe as një zgjidhje përfundimtare të kufijve në Ballkan”.

Në kongresin e Durrësit, Mit’hat Frashëri, u emërua ministër pa portofol dhe u caktua delegat në delegacionin e parë, në konferencën e Paqes, Paris më 1919, së bashku me Turhan pashën, monsinjor Bumçin, Mihal Turtullin, Luigj Gurakuqin, Mustafa Krujën. Më pas ka qenë i emëruar delegat pranë Konferencës, së bashku me Mehmet Konicën dhe Pandeli Evangjelin. Më 1919 ka qenë kryetar i delegacionit shqiptar në Paris “në mbrojtje të të drejtave të Shqipërisë”, së bashku me Dhimitër Beratin. Mit’hatit, kur ishte në Konferencën e Paqes në Paris, i është bërë thirrje nga kryesia e “Vatrës” që të punojë “për bashkimin e gjithë shqiptarëve për një Shqipëri independence pa asnjë protektorat”. Kur qe aty, me mision, shkroi: “Indipendencea

morale”, po kështu edhe punimin tjetër “Shqiptarët në vendin e tyre dhe jashtë”.

Pas përfundimit të misionit në Paris, në vitin 1920, njoftohet se “Mit’hat Frashëri u emnua përfaqësues në Uashington”, nisët sapo të përgatiten pasaportat. Ai u vendos në SHBA dhe u kthye në Shqipëri në vitin 1922, por sipas shënimeve të Sejfi Vllamasit, në librin me kujtime “Ballafaqime politike në Shqipëri 1897-1942”, është i shënuar në listën e deputetëve të prillit 1921 edhe Mit’hat Frashëri, i zëvendësuar më vonë nga Rasim Babameto, gjë e cila rezulton edhe në dokumentet e Kuvendit të Shqipërisë. Po kështu, sipas kujtimeve të Mehdi Frashërit, në maj 1922, Mit’hati, ka zëvendësuar Mehdi Frashërin në mbledhjen e Firences, ku Komisioni Ndërkombëtar diskutonte për caktimin e kufijve. Edhe në “Bisedimet e Kuvendit”, Mit’hat Frashëri, rezulton deputet i Gjirokastrës, madje shënohet se qëndroi deputet deri më 4 shtator 1922.

Në janar 1923 filloi detyrën e Ministrit Fuqiplotë të Republikës së Shqipërisë në Athinë, ku qëndroi deri në dhjetor 1925. I zhgënjyer nga zhvillimet politike në Shqipëri ai jep dorëheqjen dhe deklaron largimin e tij nga aktiviteti politik. Sipas Mehdi Frashërit: “Më 1924-1925 ka qenë përfaqësues i Shqipërisë në Athinë, i cili interesohej tepër për gjendjen e mjerueshme të shqiptarëve në Çamëri”.

Në vitin 1923, kur kriza politike kishte arritur kulmin nga sjellja egoiste e karrieriste e Ahmet Zogut, i cili pati humbur besimin dhe që arritur oportuniteti ndërmjet ministrave të kabinetit qeveritar që ai të mos ishte as kryeministër e as ministër i Brendshëm, iu ofrua Mit’hatit krijimi i kabinetit qeveritar. Në këtë rast ai ka refuzuar duke thënë: “Unë nuk mund të çnderojë shtëpinë time”, ku ka dashur të thoshte se, pasi dështimin e quante të sigurt, këtë gjë e konsideronte diskreditim për shtëpinë e tij.

Në vitin 1926 hapi në Tiranë librarinë e tij personale “Lumo Skëndo”. Një vit më pas, më 1927, filloi të botojë në Tiranë, revistën “Diturija”.

Në 4 prill 1929, Mit’hat Frashëri, në testamentin e tij i lë shtetit shqiptar pasurinë e vet, të tundshme dhe të patundshme me qëllim krijimin e një instituti albanologjik në Tiranë, i cili do të merrej me studime në fushën e historisë së Shqipërisë.

Në vitin 1939, pas pushtimit të vendit nga Italia fashiste vendosi t’i rikthehet aktivitetit politik. Në vitin 1941, ai është ideologu kryesor dhe një nga themeluesit e Partisë Nacionaliste, e njohur më shumë me emrin Partia e Ballit Kombëtar. Mit’hat Frashëri është autori i “Dekalogut”, vlerësuar nga përkrahësit e tij si “kontribut i madh teoriko-politik”, shkruar më 1942, në Tiranë. Kundërshtar i Partisë Komuniste të Shqipërisë, u detyrua në nëntor 1944, të largohet nga Shqipëria dhe të vendoset në Itali. Ditët e fundit të qëndrimit të tij në Shkodër ka qenë në një gjendje psikologjike shumë të rënduar, me një pamje për të ardhur keq dhe fytyrë që shprehte vetëm dëshpërim, aq sa fliste me vete ngado që lëvizte. I ndodhur në pozita të vështira provoi të kthehej nga Shkodra në Tiranë, në fundin e nëntorit 1944, madje jo me makinë por i hipur mbi një mushkë, nën kujdesin e eksponentit të rinisë balliste, Sabaudin Nivica.

Gjatë një udhëtimi për në Nju Jork, SHBA, ai vdes si pasojë e një ataku kardiak. Vdiq beqar në moshën 69 vjeçare i detyruar të jetojë si renegat larg vendit të tij, Shqipërisë. Shpirti i këtij njeriu të ndritëm u shkëput ditën e hënë, dita 3, vjeshta e dytë ora 9.25 minuta në New Jork, hoteli Winthrop. Tek trupi i tij kanë bërë roje nderi Shefqet Isaraj, Muho Xhakja, Astrit Sako, Braho Husi, Sulo Male, Hysni Aliko, Hajredin Peshkëpia, Skënder Omari, Iliaz Guri, Luan Dosti.

Mit'hat Frashëri është mbajtur si nacionalist në politikën shqiptare, duke shkruar letra, promemorie, takime në konferenca apo takime me personalitete të politikës ndërkombëtare. Ka qenë kundër komunizmit në Shqipëri, madje e ka konsideruar tragjedi fitoren e tyre. Falë njohjes së disa gjuhëve të huaja, u përpoq në fushën diplomatike, brenda e jashtë Shqipërisë, për bashkimin në Shqipërinë etnike të ish-katër vilajeteve shqiptare, Janinës, Shkupit, Manastirit e Shkodrës.

Mbas çlirimit të Shqipërisë, me vendim të organeve ekzekutive u sekuestrua pasuria e Mit'hat Bej Frashërit. Një nga objektet e sekuestruara ishte edhe biblioteka personale e tij. Sot rreth 40 000 vëllime të kësaj biblioteke ruhen (dhe janë pjesë) e Bibliotekës Kombëtare të Shqipërisë. Për këtë arsye Ministri i Turizmit, Kulturës, Rinisë dhe Sporteve i Republikës së Shqipërisë dhe Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë, më 2006, vendosen që çmimi për bibliofilin të emërtohet “Bibliofili Lumo Skëndo”. Ky çmim do të ndahet çdo vit në Ditën Botërore të Librit, nga Ministria e Turizmit, Kulturës, Rinisë dhe Sporteve dhe Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë. Për herë të parë ky çmim u dha në 23 prill 2006 Në ceremoninë e varrimit të tij bëri lutjet fetare të përshpirtjes, Imam Vehbi, i ardhur nga Detroiti, më pas kanë folur në anglisht: Nuçi Kota, i biri ish-kryeministrit monarkist, Koço Kota, në emër të Komitetit Kombëtar “Shqipëria e Lirë”, pastaj Grigor Tashkovite, ish-senator jugosllav, në emër të Internacional Peasant Union; Dr. Bistrev, ish-deputet bullgar në emër të Komitetit Kombëtar Bullgar, zj. Gold Veliko në emër të rinisë shqiptare të lindur në Amerikë. Arkivoli me trupin e Mit'hat Frashërit u mbulua me Flamurin Kombëtar dhe u nderua nga gati 200 veta. Varrimi u bë në varrezat “Fernchff”, pas fjalës së mbajtur nga Sejfi Protopapa dhe At Paul V. Rado.

Në testamentin e tij të viti 1929, pra 20 vjet para se të shuhej, në pikën e fundit ka lënë amanet: “Nuk di se ku do të vendoset Instituti; po, në qoftë se goditetë pakëzë jashtë qytetitë, do të donja që varri im të jetë në një cep të kopshtit, më të mëngjërë duke hyrë nga porta e rrugësë; mbi këtë varr dua një copë gur të math dhe një qiparis. Më duketë sikur do të jem ruajtësi i Institutit, sikur do të marr edhe unë një pjesë pasjetore në gjëllimin e tij”.

“Mit’hat Abdyl Frasheri, 1880-1949”, ky është epigrami vetmitar mbi varrin e Mit’hat Frashërit, në Amerikë.

Mit’hat Frashëri, nga pasardhësit e tij politik ka vlerësimin: mendimtari iluminist i neoshqiptar-izhmës, të viteve ’30.

Mit’hat Frashëri jetoi i vetëm, pa bashkëshorte por ka pasur bashkëjetesë më disa vajza e gra evropiane. Bazuar në dokumentet e gjetura, ai rezulton të ketë pasur një lidhje që në vitin 1914, me një femër të quajtur “Elsa nga Zyrih”, e dashura e tij gjermane, e cila i ka shkruar më 15 dhjetor 1914. Me këtë vajzë (ose grua), ai u dashurua në vitin 1914, kur sapo kishte filluar Lufta e Parë botërore, e cila ndërmjet të tjera i shkruante: “Natyra jote cigane, ti që aq shumë do lirinë, udhëtimin, njohjen e botës, ndryshimin, jetën pa angazhime, pa kokëçarje”, duke dhënë për të kuptuar se ai lëvizte nga një vend në tjetrin, si ciganët që nuk kanë një banim permanent. Kishin gjetur njeri-tjetrin për t’i ikur luftës. Po kështu, ka pasur korrespondencë intime me Anxhelën, Elsen, Ninonin e Loloten, disa gra të huaja, që kishte takuar në udhëtimet e tij pambarim. Njëra prej të dashurave, Lolota, e thërret me përkëdheli “Mumi”, në letrat që i ka shkruar nga 29 maj 1915, më pas më 1933 (më mbush me emocion ajo ditë që kemi kaluar në Kostandinopojë, 9 vjet më parë), pastaj më 1939 (jam e sigurtë, do jemi të lumtur dhe do besojmë se nuk jemi ndarë kurrë); Lolota ishte një nga të dashurat e Mit’hatit për një

periudhë disa vjeçare, gjatë vajtje-ardhjeve të tij të shpeshta në Paris. E divorcuar, me një djalë të vogël dhe me një dhembshuri prej nënë, e cila i ka shkruar “i adhuruari im Mimi”; “Mimi i shtrenjtë, dashuria ime e vetme...E dua tim bir, por ai do ketë tjetër familje. Ndërsa ti je familja ime, një familje e vetme me mua, e gëzueshme, ideale). Në një nga letrat që ai i shkruan njërës prej të dashurave, Ninonit, një tjetër e dashur e tij, mundet që edhe kjo të ketë qenë franceze, kur u ndodh në Tiranë, Mit’hati fillon shkrimin më 19 prill 1926, vijon të premtën më 7 maj, ora 7 e 30 e mëngjesit, duke shprehur mallin për këtë të dashur në formën e një ditari në pritje të ndonjë letre prej saj, duke bërë të ditur se e ka takuar edhe në Athinë e Korfuz”. Mit’hat Frashëri nuk u martua kurrë me asnjërën prej femrave me të cilat bashkëjetoi, madje për shumë vite dhe me disa njëherësh.

Mid’hat Frashëri, në emigracion, me ndihmën e aleatëve anglo-amerikanë, shpalli Komitetin Kombëtar “Shqipëria e Lirë”, më 26 gusht 1949, në Paris, Francë, duke qenë kryetar i tijë dhe duke patur si anëtarë, Abaz Kupin, Zef Palin, Nuçi Kote e Seit Kryeziun.

Në një shkrim, ese, Mithat Frashëri, ka shpalosur idetë e tij përparimtare dhe nivelin e lartë intelektual, si shtetar, se çfarë begatie ka trualli shqiptar, që ia shtojnë pozita gjeografike si vend mesdhetar dhe i bekuar nga perëndia, i ndodhur buzë detit e me plot fusha e male, me klimë të mrekullueshme, me njerëz të shquar, në udhëkryqin ku lidhen kombet. Aktualisht për Mit’hat Frashërin po flitet shumë, për të përcaktuar realisht pozicionin politik dhe veprimtarinë politike që ai zhvilloi gjatë Luftës së Dytë Botërore, të cilën disa historianë e stigmatizojnë si antikombëtare, kurse të tjerë e cilësojnë veprimtari patriotike. Një gjë është bërë fakt, ai është shpallur “Nderi i Kombit” dhe studiuesi i së djathtës, Uran Butka e ka

cilësuar “gjeniu i kombit”. Po kështu është fakt që nuk mund ta mohojë apo shtrembërojë askush se Mit’hat Frashëri akumuloi një kapital të madh patriotik gjatë veprimtarisë së tij gati gjysmë shekullore para Luftës së Dytë Botërore. Bazuar në parimin e përjetshëm të historisë për këtë periudhë atij i duhet dhënë çmimi i merituar i atdhetarisë. Sipas profesor Kristo Frashërit, Mit’hat Frashëri, alias Lumo Skëndo, jetoi dhe veproi në tri periudha të historisë së Shqipërisë, të cilat ndryshojnë rrënjësisht njëra nga tjetra për nga ngjarjet, për nga proceset, për nga karakteret e tyre. Veprimtarinë e parë ai e zhvilloi në vitet e fundit të Rilindjes Kombëtare Shqiptare deri në shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë, 28 Nëntor 1912. Si një militant rilindës i orës së parë ai u shqua në luftën për të zbatuar programin kulturor të Rilindjes, ndoshta më tepër se çdo bashkëkohëtar i tij, si shkrimtar i flaktë i temave patriotike, si kryetar energjik i Kongresit të Manastirit dhe si veprimtar i palodhur i shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë. Ajo që i bën nder biografisë së tij patriotike është pjesëmarrja e tij në qeverinë e parë kombëtare që u formua në Vlorë nën kryesinë e Ismail Qemalit më 1912. Mit’hat Frashëri u shqua gjithashtu edhe në periudhën e dytë që pasoi Kuvendin e Vlorës, vitet e shtetit shqiptar të pavarur. Në periudhën 1912-1939, Mit’hat Frashëri i shërbeu me sukses atdheut të vet si një militant i luftës diplomatike që zhvilloi shteti shqiptar për t’u afirmuar në arenën ndërkombëtare si shtet i pavarur. Si përkrahës i regjimit republikan që ishte, ai pati kujdes që të mos e përfshinte emrin e vet në jetën e brendshme politike të regjimit monarkik të Ahmet Zogut (1928-1939). Më tej, më 1942, kur u krijua si organizatë Balli Kombëtar, Mit’hat Frashëri në krye të tij, shpalli se kishte për synim të udhëhiqte masat e popullsisë shqiptare në luftë kundër okupacionin fashist italian. Në thelb dy ishin synimet e saj: të kontribuonte në rimëkëmbjen e Shqipërisë së pavarur dhe

të mënjanonte ardhjen pas luftës të Partisë Komuniste shqiptare në pushtet. Realisht, aksionet luftarake të Ballit Kombëtar kundër okupatorëve fashistë italianë qenë më të kufizuara se lufta e armatosur që zhvillonte Partia Komuniste. Madje, pas shtatorit 1943, formacionet ushtarake të Ballit Kombëtar nuk ndërmorën rezistencë të armatosur kundër okupatorëve të rinj nazistë dhe për hir të së vërtetës u shfaqën shenjat e bashkëpunimit ndërmjet tyre e gjermanëve kundër forcave nacionalçlirimtare. Këtë bashkëpunim Mit'hat Frashëri dhe krerët e Ballit Kombëtar e justifikuan me nevojën që kishte Shqipëria për të evituar ardhjen në pushtet të Partisë Komuniste Shqiptare. Pikërisht këtu qëndron absurditeti i logjikës balliste. Nëse Balli Kombëtar trembej nga sukseset që korrte rreshtimi komunist, rrezikun e fitores së komunistëve mund ta mënjanonte jo duke u bashkuar me armikun e vendit dhe të njerëzimit, por duke zhvilluar një luftë patriotike më me energji se atë që zhvillonte Fronti kundër okupatorit të huaj. Ka qenë pjesëmarrës në Konferencën e Mukjes, më 1943. Historianët që mbrojnë tezën balliste nuk arrijnë ta kuptojnë se pikërisht bashkëpunimi i forcave të tyre me repartet hitleriane lehtësoi ardhjen në pushtet të Partisë Komuniste. Gjatë Luftës së Dytë Botërore bota u nda në dy kampe, në kampin e agresorëve fashistë dhe në atë të koalicionit të madh antifashistë. Dihet gjithashtu se në krye të kampit antifashist qëndronin tre aleatët e mëdhenj anglo-sovjeto-amerikanë, dy nga të cilët përfaqësonin botën demokratike perëndimore (SHBA-ja dhe Britania e Madhe), kurse i treti vendin ku sundonte regjimi komunist (Bashkimi Sovjetik). Vetë Mit'hat beu ka qenë i kthjellët dhe objektiv për shkrimin e historisë, teksa para shumë vitesh, duke iu përgjigjur gazetarit Skëndo Frashëri "...Pyetja: A duhet të kemi një të përkohëshme të konsakruar historis s'ënë?, është përgjigjur: "Ku i ke historianët, shërbimtarët e historisë? Është lehtë të

marrësh kartën, t'a palosësh, ta nxish me mellan, t'i vësh edhe një titull. Po ku i ke ata që do të shkrojnë lëndën? Sa për tani, do të kënaqësia me botime, artikuj në revista të ndryshme, broshura dhe libra të botuara me iniciativa private; më vonë s'ka dyshim se do të ndjejmë nevojën e një punimi më serioz, me një organ për botimin e landësë. Kur të kemi njerës me zell e me pasion, dihet vetiu se do të mejtohem për formimin e një "Shoqërije" për historinë t'ënë, ku të mbështillen njerëzit me vullnet dhe të përhapin pemët e kërkimevet të tyre...Punimi në këtë lëmë s'bëhet as me urdhër, as me ofiq, as me dekret...".

Drejtuesit e sotëm të Ballit Kombëtar shprehen se: "Mit'hat Frashërit, që në atë kohë vinte në dukje se, "Shqipëria është pjesë e vendeve të mëdha evropiane dhe zhvillimi i saj do të vijë pikërisht nga bashkëpunimi me vendet evropiane dhe SHBA-në". Kjo ishte pika kryesore e programit të Mit'hat Frashërit, e cila u shkel brutalisht nga komunistët që pushtuan Shqipërinë, pas nëntorit të vitit 1944. Nëse kjo platformë e Mit'hatit do të ish aplikuar që në atë kohë, atëherë sot vendi ynë do të kishte standarde të tjera jetese. Sepse lideri i Ballit Kombëtar, Mit'hat Frashëri e bazonte alternativën e tij, mbi humanizmin dhe rritjen e standardeve të jetesës, duke pasur në qendër të vëmendjes integritetin e vendit dhe mbrojtjen e çështjes kombëtare". Zotëronte shumë mirë gjuhët e huaja: gjermanisht, persisht, turqisht, frëngjisht, arabisht, greqisht.

“TREGIMET E MOÇME SHQIPTARE” TË MITRUSH KUTELIT

Plot 30 vjet pas botimit të parë të përrallave “Tregimet e moçme shqiptare”, të Mitrusht Kutelit, për herë të parë ky libër fundamental për letërsinë shqiptare del në një botim luksoz.

Janë trashëgimtarët e Kutelit, të cilët kanë menduar se tani është koha për ta rezervuar si një libër luksoz në biblioteka, por në kushte mbijetese botuesit e “Kutelit” e kanë nxjerrë librin në shumë pak kopje.

Unë i ktheva këngët në prozë që t’ua lehtësoj hë për hë kuptimin fëmijëve, por proza nuk mund ta përfshinte e ta pasqyrojë kurrë poezinë në tërë madhësinë e saj ritmike, muzikore, ndjenjësore. Të përpiqesh ta kthesh këngën në tregim është, shpesh, pothuaj e njëjta gjë sikur të

mundohesh të futësh qiellin në një shami. Prandaj i porosita fëmijët e mi – siç porosit gjithë lexonjësit e vegjël, të këtij libërthi – që t'i lexojnë vetë balladat dhe rapsoditë tona të bukura. Atëhere, ndofta, mund të thonë edhe ndonjë fjalë të hidhur për shkronjësin e këtyre radhëve, që s'mundi t'u japë veçse diçka të zbehtë, pa ngjyra e gjallësi...Ah le ta ndjejnë drejtpërdrejt, thellë e më thellë madhërinë e artit tonë popullor, dhe sidomos rapsodinë e Gjergj Elez Alisë, dhe s'kam veçse të gëzohem dhe të pranoj buzëgaz qërtimet e tyre... – Me këto fjalë shkrimtari Mitrush Kuteli tregon se si shfrytëzoi gjithë kulturën popullore të mbledhur prej tij në një përmbledhje përrallash në Tregimet e Moçme, duke u bërë një libër tipik klasik i letërsisë shqiptare dhe një libër që mban rekordin e ribotimeve në këta 27 vjet, por dhe një nga librat më të shitur, nga rënia e komunizmit. Në çdo panair libri, por dhe nga treguesit e librarive, si dhe shitjet online, kryevepra e magjisë popullore shqiptare vazhdon të mbetet një rekomandim i përhershëm për fëmijet dhe një zgjidhje brilante për të kuptuar esencën e fantazisë së kulturës popullore.

Botuar së pari më 1987, më pas më 2005, me botimet Mitrush Kuteli, është ribotuar më 2015. E njohur me disa versione në fasadën e kopertinave, Tregimet e Moçme, vjen së fundi në një botim luksoz të përgatitur nga trashëgimtarët e tij.

Me një lidhje cilësore, me kopertinë të kuqe e të dekoruar, libri u paraqit në panairin e fundit të Tiranës, nëntor 2017, ku familjarët kishin nxjerrë për shitje shumë pak kopje, duke u shprehur se kaq ishte mundësia e tyre botuese, pa u mbështetur financiarisht nga asnjë institucion. Libri shënon në faqen e parë nga vetë autori: Në parafjalë, ose bisedime me katër fëmijët e tij dhe me vetveten rreth këtij libërthi, botohet sipas daktiloshkrimit.

E bija, Atalanta ka treguar se nuk kanë ndryshuar asgjë nga version i parë, duke i qëndruar besnik librit siç e ka lënë i ati, Mitrushi, ku parafjala e tij tregon se si arriti të krijontë këtë botim legjendë të letërsisë shqiptare, e sidomos për fëmijë.

Ja si shprehet shkrimtari në hyrje të kësaj bisede në parafjalë me fëmijët, se çfarë pune i duhet një përralltari për t'ju afruar botës së fëmijëve: Vështirë e ka sot përralltari shqiptar; fëmijët tanë kërkojnë gjithnjë më shumë përralla. Dhe nuk i duan sido-kudo, po të reja, të padëgjura, të palexuara. Dhe domosdo të bukura, me thelb, me kuptim. Dëgjoni ç'më ndodh mua. Kur më shohin pak më të ngeshëm, ata të katër “rebelet” e mi (kështu u them unë, sepse janë edhe të qetë, po edhe të zhurmshëm; të urtë, po edhe kryeneçe; të shtruar po edhe... rebelë), më rrethojnë, më heqin për mënge, më hetojnë...

Materialet që Kuteli mblodhi me durim e kujdes, i përmbloodhi në vëllimin “Këngë e britma nga qyteti i djegur”, Fryt i përpunimit me mjeshtëri i materialeve folklorike ishte edhe vëllimi “Tregime të moçme shqiptare” etj. Të njëmbëdhjetë rrëfimet e vëllimit “Tregime të moçme shqiptare” të Kutelit (1907-1967), siç e thotë edhe vetë titulli, janë rikallëzime të motiveve tona popullore – të baladave, të eposit të kreshnikëve dhe të kohës së luftërave të gjata shqiptaro-osmane. Këto tregime, të veshura me bukuritë artistike prej njërit nga mjeshtret e mëdhenj shqiptarë të rrëfimit, Mitrush Kuteli, monumentalizojnë universe e drama të papërsëritshme të tri kohëve të etnisë – të kohës kur arbërit sfidoheshin nga fuqi të padukshme e nga bajlozë dhe shkelës gjithfarësh që vinin nga toka e deti (“Rozafati”, “Besa e Kostandinit”, “Gjergj Elez Alia” e “Ymer Agë Ulqini”), të kohës së kreshnikëve, pra të shekujve pas zbritjes së fiseve endacake sllave në tokat e Ilirisë (“Muji dhe zanat”, “Muji dhe Behuri”, “Ajkuna qan Omerin” e “Omeri i Ri”) dhe të kohës së

treqind kryengritjeve shqiptare kundër osmanëve (“Shega e Vllastari”, “Turku rrëmbeu një arbëre” dhe “Skënderbeu e Ballabani”).

Një rastësi bashkon sërish Tregimet e Moçme të Mitrush Kutelit me ilutrimet unike që ka krijuar enkas për këto përralla piktori Gazmend Leka. Në ditët e panairit të librit Tirana 2017, ndërsa në Universitetin e Arteve, Leka iu rikthye viteve '86 kur paraqiti për herë të parë ciklin e përrallave në vizatime, vajzat e shkrimtarit nxorrën një botim luksoz të Tregimeve. Pas njohjes së disa ribotimeve, duke u renditur një nga librat më të lexuar të të gjithë kohërave, nga gjithë gurpmoshat, dhe pse janë përralla, trashëgimtarët thonë se kishte ardhur koha për të pasur një botim luksoz të tyre, tashmë të bërë realitet. Por në panair për ta testuar pritjen e lexuesit, patën nxjerrë shumë pak kopje të tij, me frikën se lexuesit nuk do mund t’ja mbajë xhepi, por me dëshirën për të pasur në bibliotekë një libër luksoz fundamental.

Dhimitër Pasko i njohur edhe si Dimitrie Pascu por më shumë me emrin e pendës Mitrush Kuteli (Pogradec, 13 shtator 1907 – Tiranë, 4 maj 1967) ka qenë ekonomist, përkthyes, kritik letrar, funksionar në Bankën e Shtetit Shqiptar gjatë pushtimit nazist dhe së bashku me Ernest Koliqin, themelues i prozës moderne shqipe. Pasko, bashkë me shkrimtarët tjerë të kohës, akomodoi doktrinën komuniste në letërsi Zhdanovizmin duke përkthyer shkrimtarët e aprovuar sovjetikë.

Shkollën fillore e kreu në Pogradec më 1919, pas dy viteve shkoi në Selanik me anë të një burse për shkollën tregtare rumune. Organizoi shoqërinë e nxënësve shqiptarë të Selanikut të quajtur "Kostandin Kristoforidhi".

Më 1928 shkoi në Bukuresht ku vijoi studimet në Akademinë e Shkencave të Larta Ekonomike, duke punuar njëherësh edhe si llogaritar.

Ndiqte kurse letërsie, kritike, folklori në fakultetet e tjera dhe dinte shkrim e këndim në greqisht e latinisht, frëngjisht, rumanisht dhe italisht.

Qe sekretar dhe më 1931-1934 kryetar i shoqërisë së studentëve shqiptarë të Rumanisë, ndërkohë më 1928-1933 drejtoi gazetën Shqipëria e Re që botohej në Konstancë, ku çeli rubrikën Shënime Letrare.

Më 1931 u diplomua dhe në shkurt të 1934 mori doktoratën në shkencat bankare e monetare me vlerësimin "Diplomam Magnam cum Laudæ".

Një nga shokët e tij të shkollës, Ionel Zeana, ka shkruajtur pas më se gjashtëdhjetë vjetësh:

«Dh. Pasku kreu studime të shkëlqyera, duke u dalluar qysh në fillim si një element i jashtzakonshëm, jo vetëm përmes kapacitetit të tij intelektual të veçantë, po edhe përmes seriozitetit, maturisë, ndërgjegjshmërisë, forcës për punë dhe krejt qendrimit të tij moral, cilësi këto që tërhoqën vemendjen, vlerësimin dhe mbrojtjen e profesorit të tij të madh të financave, Viktor Slëvescu, prijësi liberal, ish-ministër dhe guvernator i Bankës Kombëtare. Duke e marrë doktoratën në financa, me një tezë të vlerësuar në superlativitet, Dhimitër Paskut iu hapën perspektiva nga më të bukurat, për realizimin e një karriere të shkëlqyer. I angazhuar më së pari si funksionar, ai arriti brenda një kohe të shkurtër të bëhet drejtor i Bankës Kombëtare, duke iu përkushtuar ekskluzivisht ekzigjencave të një profesionaliteti të ngushtë, pa u regjistruar në ndonjë parti politike".

Në vitet 1934-1942 nisi punë si nëpunës i lartë në Ministrinë e Financave të Rumanisë, më tej u bë drejtor i Bankës Kombëtare të Bukureshtit dhe i Bankës së Çërnëucit. Gjatë viteve të Luftës së Dytë Botërore, Kuteli rrëfen kështu mbi presionet që i vinin:

"Unë kam pasur gjithnjë, si bir i një populli të vogël, një urrejtje të madhe kundër idesë së zezë `popuj mbi popuj` ose `të mëdhenj mbi të vegjël`, por `popuj përkrah popujsh`... Një nga pasojat e para ka qënë një `skedë e zezë` ardhi e më foli dikush në bankë: - Ç'po bën kështu? Nuk e di ç'të pret? Pse kundërshton që vendin e kapitalit çifut, ta zërë kapitali mik gjerman?"

Kuteli vazhdoi të përkrahë ekonominë vendase, derisa e mobilizuan në janar të 1942 dhe e nisën në front, drejt Stalingradit.

Megjithatë, veshur me uniformë, në qendrimet mes marshimeve mblidhte këngë popullore moldave, mbante shënime, njihej me njerëz të thjeshtë, me letërsinë ukrainase, thellonte njohuritë e gjuhës ruse.

Rrugës i mbërriti një telegram që e njoftonte për të ëmën që e kishte sëmurë, miqtë në Bukuresht i siguruan lejen dhe e përfshinë në një dërgatë ekonomistësh që nisej me shërbim pune në Romë.

Mundi t'arrijë në Pogradec në shtator 1942; e ëma i kish ndërruar jetë më 28 gusht.

Punoi për pesë muaj nga tetori 1942 pranë shoqërisë SASTEB dhe pas kapitullimit të Italisë në Bankën Kombëtare të Shqipërisë, këshilltar në fushën e monedhës me përgjegjësitë e drejtorit shqiptar krahas atij italian. Pati kontradikta me gjermanët sepse nuk ishte dakord me emetimin e monedhës së re, për të financuar ushtrinë e tyre në Shqipëri.

Për këtë rrezikonte përndjekjen nga Gestapo, pasi i kishin thënë miqtë që i kishin hapur dosje të zezë në Vjenë. Më 15 shkurt 1944, së bashku me Vedat Kokonën, Nexhat Hakiun dhe Sterjo Spassen themeloi organin e përmuajshëm Revista letrare.

Në tetor 1944 kalon në zonat e pakontrolluara nga

gjermanët. Tri javë pas kalimit në zonën partizane qëndronte në Priskë.

E thërrasin në Berat, ku shkon më 8 nëntor dhe bëhet nëpunësi i tretë në Min. e Financave të Qeverisë Demokratike, pas ministrit Ramadan Çitaku dhe sekretarit të përgjithshëm Qirjako Harito, si këshilltar.

Ishte ndër anëtarët themelues të Lidhjes së Shkrimtarëve, anëtar i këshillit të parë të saj dhe i komitetit drejtues të revistës Bota e Re.

Njëherësh në ekonomi, pas themelimit të bankës, emërohet anëtar i këshillit të parë dhe drejtor i drejtorisë qendrore. Ideoi e zbatoi disa nga operacionet më të rëndësishme financiare të pasluftës, si vulosja e monedhës, emetimi i çeqeve monedhë për plotësimin e nevojave të para financiare etj.

Pasko dha dorëheqjen në gusht të vitit 1946, pasi nuk pranoi kursin e këmbimit të caktuar nga shteti shqiptar mes lekut dhe dinarit jugosllav.

Kur u hap Instituti i Folklorit, iu kërkua nga drejtori Shuteriqi material për lëndën e folklorit dhe ishin në fjalë për ta caktuar pedagog.

Më 16 maj 1947 e arrestuan dhe e dënuan si "Armik i Popullit", për "agjitacion e propagandë" me 5 vite heqje lirie, hetuesinë ia bëri kap. Beqir Ndou.

Pasi kaloi dënimin në kampin e Vloçishtit në Maliq u lirua nga burgu në maj 1949 me falje.

Pas daljes nga burgu Paskos me familje u kanoset internimi në Kavajë. Dokumentet u damkosen me vulën armik i popullit. Ai bëri lutje në Ministrinë e Brendshme dhe në kryeministri por nuk mori përgjigje.

Pastaj iu drejtua Fadil Paçramit i cili zgjidhi problemin, që të nesërmen ua zëvendësojnë dokumentet e damkosura me dokumente të reja. Pastaj i dhanë punë.

U caktua si përkthyes te "Zëri i Popullit", ku punoi deri në majin e 1952 dhe pastaj u transferua në shtëpinë botuese "Naim Frashëri".

Ndërroi jetë më 4 maj 1967 nga problemet me zemër.

Vepra

Kuteli së bashku me Koliqin mbahen si bashkëthemeluesit e prozës moderne shqiptare dhe ndër nismëtarët e kritikës letrare me rubrikën sistematike Shënime letrare. Madje është autori i parë shqiptar që botoi libra kritike. Nga tekstet autobiografike që ka lënë, lë të kuptojë që tekstet më themelore prozë, poezi e kritikë i ka bërë para se të binte në burg duke nisur nga vitet 1927-1928 dhe duke u përmbyllur më 1947.

Veprimtaria letrare e pasburgut mund të përmblihet në lëminë e përkthimit letrar.

Publicistikë, prozë, poezi, folklore

Më 1919 botoi vjershat e tij të para "Mëmës Shqipëri" dhe "Skënderbeu" - në kalendarin "Pogradeci". Nga viti 1924 kish filluar të botonte në shtypin shqiptar "të jashtëm", tek "Shqipëria e Re" dhe "Kosova" që dilnin në Kostancë të Rumanisë.

Më 1938 botoi librin Netë shqiptare me rrëfimet e veta të botuara një dhjetëvjeçar më parë te Shqipëri' e Re, cilësuar si tregime lirike nga Arshi Pipa.

Pati lënë një vëllim me afro 200 këngë popullore moldavishte (që kish mbledhur rrugës për në Stalingrad) për botim në Bukuresht shtatorin e 1942, mbante titullin Cantece Din Moldova Mica që përfshinte mjaft elemente inedite të folkloristikës rumune.

Pasi u kthye në Shqipëri, më 1943 boton Ago Jakupi e të tjera rrëfime (novela impresioniste dhe librin me poema Sulm e lotë.

Një vit më vonë, më 1944 boton vëllimin me tregime Kapllan Aga i Shaban Shpatës, pamfletet satirike-politike Havadan në havadan dhe përmbledhjen me këngët e Pogradecit Këngë e Brithma nga Qyteti i Djegur.

Më 1946 jep për shtyp librin Dashuria e barbarit Artan, që nuk del i plotë. Madje humben disa dorëshkrime të rëndësishme; pas arrestimit më 1947, i pati humbur romani shkruar për kampin nazist të Prishtinës Njerëz dhe ujë dhe 30 dorëshkrime të rilindasve që i ishin besuar nga Ilo Mitkë Qafëzëzi, iu konfiskuan nga Sigurimi.

Tre muaj para se të arrestohej e burgosej, përfundoi veprën që më pas do të titullohej E madhe është gjëma e mëkatit. Për t'iu kthyer e drejta e botimit iu përkushtua letërsisë për fëmijë, dhe iu botuan Pylli i Gështenjave (1958), Xinxifillua (1962) dhe ritregimin e Ciklit të kreshnikëve tek Tregime të moçme shqiptare (1965).

Pas vdekjes iu botua Baltë nga kjo tokë (1973), Në një cep të Ilirisë së Poshtme (1983).

Kritikë

Kuteli është autori i parë shqiptar që botoi vëllime me kritikë letrare, përkatësisht Lasgush Poradeci (1937) dhe Shënime letrare (1944); ku radhit trajtat e ndryshme të lëvrimin të kritikës nga ana e tij: shënime, recensionin, studimin e esetë. Që në rubrikën Shënime letrare që botonte te Shqipëri' e Re në Kostancë shkruajti për Çajupin, Asdrenin, Shirokën, Asllanin e Migjenin. Kritika e tij për letërsinë e huaj nis që me përkthimin dhe interpretimin e poetit të njohur rumun Mihai Eminescu; risi në vëllimin Shënime letrare përbën

kronika analitike Vitit letrar 1943, ku analizohen të gjitha shfaqjet letrare në Shqipëri brenda një viti.

Gjithashtu, në të njëjtin vëllim, është i pari që i prezanton shqiptarëve poetin ukrainas Taras Shevchenko.

Mbi ekonominë

Kuteli la një sërë shkrimesh që i kushtoheshin ekonomisë, monedhës, çështjes agrare dhe problemeve ekonomike shqiptare. Studjoi ngjarjet e së kaluarës në fushën e financave dhe kritikoi Bankën Kombëtare të Shqipërisë, duke faktuar spekulimet e saj në dëm të ekonomisë së vendit. Ndër këto shkrime Kuteli përmend më pas "Kriza e koronës dhe Banka Kombëtare", që u botua si kryeartikull më 1928 në gazetën "Telegraf".

Disa leksione të tij mbi ekonominë u botuan në vëllimin Ditari i ekonomistit. Vepra tjetër Shënime Ekonomike u dogj dhe gjenden vetëm pak kopje në Bibliotekën Kombëtare.

Përkthime

Lëminë e përkthimeve e nisi që me poetin rumun Eminescu gjatë kohës që ka qenë në Rumani, duke botuar librin me 24 poezi të përkthyer në shqip të poetit rumun.

U mor me përkthime edhe në burg, më pas kur përkthente me normë, nga rasishtja përktheu autorë sovjetikë të pranuar nga Zhdanovizmi (të rekomanduar nga këshilltarët kulturorë e politikë sovjetikë)si dhe klasikë rusë (Turgenjev, Gogol, Shçedrin, etj), nga rumanishtja kater a pesë, përktheu disa vëllime të përrallave turke, kineze, persiane (vëllimi Haxhi Agaj), mongole, arabe e polake. Mblodhi e

përktheu këngët popullore të popujve të ndryshëm, si dhe përktheu Elyar dhe Nerudën.

Pas vdekjes, më 2015 u nderua me dekoratë për përkthimin e klasikëve rusë nga Ambasada Ruse në Tiranë.

Pseudonimet

Në publicistikën e tij përdorte pseudonimin Janus, perëndia dyfytyrëshe romake.

Te libri Sulm e lotë vërehet se libri nënshkruhet me tre emra: Izedin Jashar Kutrulija, Mitrush Kuteli e Dr. Pas, që të tre pseudonime të Paskos. Izedini shenjohehet si autori i Poemit kosovar, Mitrush si autor i Poemit të Shëndaumit dhe Dr. Pas si shkrues parathënies Një fjalë mbi dy shokë e mbi vepërzën e tyre. Ky rast, siç e trajton në parathënie, synonte drejt një dialogu mes vetjeve të tij ku Dr. Pas ishte ana racionale e Izedini me Mitrushin ana emocionale.

SAMI FRASHËRI, AKTUALITETI I MESAZHEVE

Para më shumë se një shekull, Sami Frashëri botoi në shqip në Bukuresht veprën “Shqipëria ç`ka qenë, ç`është dhe çdo të bëhet”. Falë njohjes së thellë të problemeve të kombit, kompetencës profesionale, por edhe të patosit patriotik, edhe pse e botuar pa emrin e autorit, menjëherë u bë me dije se cili ishte autori i saj.

Në 70 faqe, si në një histori të shkurtër të kombit, shtjellohen probleme që përbëjnë “Thembrën e Akilit“ për atë. Ajo mbetet modeli i një Traktati Politiko-Historik, një prozë e vërtetë poetike, që imponohet ta lexosh me një frymë; jep informacion të pasur, sikundër grish të thellohesh në argumentet dhe analizën e fakteve. Që në krye të këtij punimi, me preokupimin e patriotit, me merakun e filozofit, me përgjegjshmërinë e intelektualit, por edhe me keqardhjen e natyrshme për një komb që rrezikohet të copëtohet, autori rreket të japë “... mendime për shpëtimin e mëmëdheut nga rreziqet që e kanë rrethuarë...”. Më se njëherë, përmes ideve

që shpalos, i bën apel atdhetarizmit, si ndjenjë gjithëkombëtare dhe historike e kombit, përgjegjesisë së tij për t'i dalë zot Vatanit, kur kombi kanosej deri në shpërbërje përmes “krasitjes“ territoriale dhe asimilimit nga fqinjët shovenë e të pabesë. Në këto rrethana, më së shumti si patriot se sa si historian e filozof, Samiu merr përsipër të sqarojë e publikojë çështje të tilla si:

Autoktonia e padiskutueshme e popullit shqiptar në vatrat e veta;

Aftësia për të mbijetuar në rrethana tejet të vështira; Atdhetarizmi e besa si cilësi të vyera, por edhe aspirata mbarëkombëtare për të ngritur një shtet demokratik mbi baza organizative, ekonomike, kulturore e morale të shëndetshme.

Tezën e autoktonisë e pohon disa herë, ashtu si bën mjaft që ta argumentojë sa më bindshëm. Për “Dijetarin“, një epitet i meritueshëm për Samiun, Ballkani ka qenë trevë e banuar që herët në Evropë, ku formuar fiset: Ilire, Maqedone, Trake, Frygase, e të tjera. Në jug Ilirët shtriheshin deri në Vjosë, bashkëjetonin në fqinjësi të mirë me Epirin, edhe ky një fis Ilir. Këto dy mbretëri; kanë pasur gjuhë të përbashkët, ngjashmëri në formën e qeverimit me një organ kolegjal; kanë nxjerrë mbretër të ditur e të fortë si Pirua, Teuta, e të tjerë. Deri në shekullin VI-VII kur u dynden sllavët e jugut dhe bullgarët nga veriu e nga lindja, Ilirët jetonin në trojet e tyre në thuajse 80.000 kilometra katrorë, ose tre herë më shumë se sa sipërfaqja e Shqipërisë së sotme.

Origjinën pelazgo-ilire të popullit shqiptar, Ai e argumenton edhe përmes etimologjisë dhe të dhënave fiziko-fiziologjike të banorëve. Nocionin “ARBËRI“ apo “ARBËR“ e argumenton edhe me faktin se, banorët e këtyre anëve ishin të aftë të ndërtonin shtëpi me gurë, dinin të punonin tokën, të bënin arë. Pra, shqiptarët ishin “Arëbënë” apo “Arë-bërë”, prej nga edhe morën emrin “Arbër“.

Nocionin tjetër “Shqiptar”, Samiu e shpjegon me prezencën e zogut “Shqiponjë”, një zog i bukur, i fuqishëm, pra “Zog i Yjit“, të cilit stërgjyshët tanë i faleshin, si dhe shëmbëllenjën e saj e vunë në Flamur si simbol të trimërisë, të mprehtësisë, të forcës, të jetëgjatësisë, e të tjera, simbol të cilin e kemi edhe sot në Flamurin Kombëtar.

Por “Dijetari” shtron e argumenton edhe tezën e aftësisë të kombit shqiptar për të mbijetuar edhe në kushte tejet të vështira. Analizon cilësinë moralo-luftarake, që e ka bashkëshoqëruar ndër shekuj, është fjala për atdhetarizmin e pashuar. Në sajë të asaj Ilirët nuk humbën, por ruajtën njësinë e bashkësisë; nuk u përzjenë me të ardhurit dhe as që muarën mënyrën e jetesës, ruajtën gjuhën; ruajtën marrëdhëniet midis tyre; bashkërisht u bënë ballë rreziqeve dhe vështirësive; u treguan të aftë për të mos humbur guximin, tjetër cilësi morale, e cila e ka bashkëshoqëruar dhe kombëtarizuar në të gjithë rrjedhën e historisë së tyre. Këtë sentencë e pohon disa herë, por në mënyrë koncize e shpreh: “Shqiptarët, sado që u mundnë e u vranë, nuk u pushtuan e s’u bënë robër...”. Personalisht gjykoj se, nuk duhet të jetë rastësi vlerësimi dhe qëndrimi i përbashkët edhe i At Gjergj Fishtës, i cili pohon edhe sa vijon:“... Ka pasur pushtuesa të Shqipërisë, por pushtuesa të shqiptarëve nuk ka pasur kurrë...”.

Qëndrueshmëria dhe mbijetesa e shqiptarëve janë rrjedhojë e trimërisë dhe e forcës së tyre dhe aspak e lëshimeve ose e sjelljeve “të buta” të kundërshtarëve. Më së shumti si atdhetar, por edhe si historian i kompletuar, Ai pohon se, kombi shqiptar është ndër më të fortët e më të shëndoshët. Edhe pse me popullsi relativisht të vogël, gati dy milionë, ka aftësinë të nxjerrë një ushtri prej 500.000 vetësh, një formacion ushtarak prej 200 mijë shqiptarësh është i barazvlerëshëm për nga vlerat luftarake me një formacion tjetër ushtarak prej 500 mijë vetësh. Si personifikim të

trimërisë shqiptare “Dijetari” merr Skënderbeun, i cili njëherësh është simbol i heroizmit, besnikërisë, qëndrueshmërisë, bukurisë, fisnikërisë, humanizmit...Për Heroin Kombëtar, Samiu formulon vlerësimin se, historia nuk “... i tregon nonjë shok a shëmbëllë në trimërit; në diturit’ të luftës, në forcë si dhe në dije...”; ”...se ai ishte i drejtë në mendime, i ëmbël dhe i madh në zemër e në shpirt”. Është fakt i njohur, që lidhja në fjalë dhe dhënia besë për shpëtimin e Shqipërisë pas Besëlidhjes së Lezhës (2 mars 1444), rritën qëndrueshmërinë e shqiptarëve, të cilët për gati tridhjetë vite u vunë përballë armiqve të shumtë në numër, të armatosur më mirë, por që gjithmonë triumfuan, “.. duke vrarë e handakosur armiqtë...”. Atdhetarizmi e besa spikatën me mjaft shkëlqim në këtë periudhë, jo vetëm si tregues i autoktonisë dhe vazhdimësisë, por edhe i forcës e qëndrësës. Burim force gjithë herë ka shërbyer çështja kombëtare, e cila ka nderur prush atdhetarizmin. Në emër të atdhetarizmit shqiptari ka dhënë besën, ka lidhur fjalë dhe ka vënë gjithçka në shërbim të çështjes kombëtare, duke përdorur krahas njëra-tjetrës pushkën dhe penën. Lidhjen e fjalës dhe dhënien e besës “Dijetari” e shpjegon si një akt të lartë moral me fuqi efektive vepruese. Shqiptari besën që jep nuk e merr, atë asnjëherë nuk e thyen apo nuk e prish, por e ka të shtrenjtë dhe bashkudhëtare të përjetshme. Qëndrimi në besë e ka nderuar shqiptarin, i ka zbardhur faqen, i ka rritur dinjitetin. Por, në kushtet konkrete, autori konkludon se, duhet bërë një “Besë e Madhe”, e përjetshme dhe e përgjithshme, dhe për hir të saj duhen lënë mënjanë deri edhe hasmëritë apo gjakmarrjet, si dy vija ndarëse mjaft të fuqishme në psikologjinë e shqiptarit. Por kur është evident rreziku i copëtimit dhe i asimilimit të kombit, Samiu si patriot e diplomat jep sentencën: “... kush ka për të marrë gjak, ta dhurojë...”, sepse gjaku i shqiptarit është shumë i vlefshëm, ai kurrsesi nuk duhet derdhur kot. Ai e çmon

magjinë e kësaj cilësie morale si burim force e bashkimi, prandaj lëshon thirrjen, gati apoteozë: “O burrani o shqipëtarë! Zihni me të dy duartë në besë, në lidhjet e në bashkimt, se kjo do t’u shpëtojë...”.

Aspirata për të ndërtuar një shtet të vërtetë demokratik mbetet e gjerë dhe e thellë për Samiun.. Këtë mesazh përcjell Traktati Politiko–Historik “Shqipëria ç’ka qenë, ç’është dhe ç’do të bëhet?”, përmes të cilit Samiu vlerëson unitetin kombëtar, i cili është me të shkuar të lashtë, por që mbetet po kaq i ri dhe imperativ. Ai qartazi parapëlqen formën republikane të qeverisjes. Kjo sepse kishte ideale të qarta demokratike, që i pohon qartazi në disa raste në këtë vepër. Kur flet për paraardhësit tanë, midis cilësive dhe virtyteve të larta që formonin psikologjinë kombëtare në përgjithësi, veçon idealin mbarëkombëtar për të qeverisur në bashkësi. Mentaliteti dhe mendësia për t’u qeverisur nga një Këshill apo një Kuvend të përbërë nga shumë të mençur dhe jo nga një “... vetë që bën ç’do në qeveri e në besë..”, duhet parë si pikë referimi bazë për Samiun. Sugjeronte që, qeveria të bëhet nga një organ i zgjedhur në mënyrën më demokratike. Në të duhet të marrin pjesë njerëz të mësuar, të ndershëm, me dëshirë për të punuar për popullin. Këto organe duhet të jenë të shkallëzuara, të kenë kompetenca rreptësisht të përcaktuara, të zgjidhen sipas një rregulli të qartë dhe të detyrueshëm periodik, (rrotacion e quan diplomacia e ditëve tona), e të tjera. Këshilli i Pleqësisë do të kryente funksionet e Presidentit; Këshilli i Përgjithshëm, ato të Parlamentit; një organ i tretë funksionet e Ekzekutivit... Duket qartë që Samiu ishte për një shtet me demokraci të gjerë, i cili pronën private ta trajtonte të shenjtë; një shtet i begatë ekonomikisht, me motiv të qartë për zhvillimin kulturor e arsimor masiv dhe cilësor të krahasuar me kombet më të përparuar. “Dijetari” pohon që Qeveria duhej të punonte “... pas nevojës e pas të drejtave të shqipëtarëve..”, sepse, qoftë

problemi ekonomik, por sidomos arsyeja psikologjike, nuk do të ishte në një vijë me qeverisjen prej një mbreti apo princi, qoftë ai edhe jo shqiptar. Sami Frashëri konkludon se, ndarja e popullsisë në pikëpamje territori në gegë e toskë, apo në pikëpamje të përkatësisë fetare në të krishterë e myslimanë, nuk ka përbërë ndonjë fatkeqësi për popullin tonë. Përkundrazi, ato nuk kanë sjellë të çara në bashkëpunimin dhe frymën e bashkekzistencës së popullit. Marrëdhëniet e popullit midis krahinave dhe besimit fetar, besës, sikurse i thotë Samiu, janë të zakonshme, të rregullta. Ato nuk kanë krijuar shqetësime, përçarje, e për më tepër as vëllavrasje apo gjakmarrje. Në të kundërtën, “... të gjithë janë një komb...., nuk ka çarje në mes të shqiptarëve... Shqiptari është shqipëtar përpara se të jetë mysliman a i krishterë”, e mjaft të tjera si këto sentenca, të cilat na bindin në konkluzionin e “Dijetarit“, si edhe shumë bashkëkohës të tij, se ideja e atdhedashurisë ka përshtuar në gjithë rrugëkalimin historik kombin shqiptar. Mjaft interesante e domethënëse mbetet ideja se, ku i kërkon, ku i gjen dhe ku i rekomandon miqtë e vërtetë të shqiptarëve. Më se një herë thekson, se popujt e Evropës tek populli shqiptar gjejnë e vlerësojnë trimërinë, burrërinë, besën, autoktoninë... Në veçanti ata çmojnë ndihmesën që u dha popujve të Evropës Heroi ynë Kombëtar, Skënderbeu, i cili gozhdoi për një çerek shekulli armiqtë e kristianizmit, osmanët aziatikë. Me shikimin tek Evropa e mësuar me dije, por edhe në lëmin e qeverisjes në demokraci, Samiu me largpamje të kthjellët hedh idenë se, Kombi Shqiptar, që të zërë vend denjësisht në Komunitetin Evropian, që të përparojë e të ecë përkrah tyre, duhet të mësojë gjuhët e Evropës së përparuar përmes arsimimit të lartë. I pajisur si rrallëkush me inteligjencie natyrore të hollë, i kompletuar me kulturë të gjerë oksidentale bashkëkohore, i pajisur me shpirt të lirë demokratik, shpëtimin e Shqipërisë e shikon drejt

Perëndimit, drejt Evropës. Kjo sepse, Shqipëria është pjesë integrale e saj në pikëpamje gjeografike; -ajo është fqinje me Italinë e Austrinë, -ka kushte të përshtatshme gjeografike e psikologjike të ngjashme me Evropën..

Prandaj, nënvizon S. Frashëri, Shqipëria “... mund shumë çpejt të hyjë në qytetëri e të përzjehetë me Evropën...”, por me një mendim të konsoliduar, se në fund të fundit, shpëtimi apo humbja e Shqipërisë është në dorë të vetë shqiptarëve, të cilët në se dëshirojnë që ta shpëtojnë vendin e tyre, duhet të bashkohen gjithë sa janë, të bëjnë besa-besë, të qëndrojnë të patundur në fjalë, të kërkojnë me këmbëngulje të drejtën e tyre, sepse, “... s’ mund të ketë Shqipëri pa shqiptarë, s’ mund të ketë shqiptarë pa gjuhë shqip...”, konkludon “Dijetari“ ynë si rrallëkush.

Mesazhet e “Dijetarit” janë krejt të qarta. Edhe pse të përcjella prej 123 vitesh më parë (1895-2018 SR), ato janë krejt aktuale, po të sjellim në vëmendjen e lexuesit se shtyllat e shoqërisë shqiptare janë ende të dobëta dhe pa bazament të qëndrueshëm. Aktualisht kemi një parlament që nuk funksionon: Mazhoranca bën ftesë për pjesëmarrje të opozitës në parlament, ndërkohë kjo e fundit pretendon që t’i jepet fund praktikës së blerjes së votës apo fenomenit të Ruzhdijes; mazhoranca ka formuluar dhe miratuar ligje që bien ndesh me frymën kushtetuese të vendit, pra me interesat themelore të shtetasve shqiptarë; korrupsioni galopant, zbulimi i skandaleve me koncesionet dhe PPP, praktikë që po rrezikon stabilitetin ekonomik të vendit, praktikë për të cilën qeverisë shqiptare i ka tërhequr vëmendjen edhe Banka Botërore, megjithatë fondi i parave publike që po shkon në xhepat e privatit dhe klientëve të kryeministrit vazhdon të rritet në mënyrë të frikshme. Po kështu pseudo reforma në drejtësi me të cilën synohet të vihet sistemi i drejtësisë nën kontrollin e ekzekutivit apo edhe lënia e vendit pa gjykata. Për të mos harruar atë që po

ndodh realisht: Uzurpimi i medias nga pushteti dhe së fundi kërkesa për të miratuar në parlament një ligj që pengon dhe gjobit mediat, e quajtur edhe si Paketa antishpifje, gjë që ka ngjallur reagimin mosaprovues të organizatave ndërkombëtare në mbrojtje të fjalës së lirë kur dihet se humbja e lirisë së fjalës, pasohet edhe nga humbja e të gjitha lirive të tjera bazë të njeriut, një nga një. Të gjithë jemi dëshmitarë se kemi një sistem ekzekutiv nga qendra në bazë që “vihet në rresht” nga një “Njësh” dhe jo nga “Shumë”; qeveria aktuale edhe pse e deklaruar se nuk do të rritë çmimet, nuk e shikon ende se qepën shqiptarët po e blejnë me 100 lekë nga 50 që e kanë blerë më parë, që preshin po e blejnë me 150 lek nga një çmin krejt më i ulët më parë, që sheqerin nga 50 lekë po blejnë me dyfishin e tij; që energjinë elektrike të prodhuar nga një sistem energjetik prej më se 40 vjetësh, (për rrjedhje që e ka shlyer vetveten disa herë), po e blejnë me çmime të rritura dhe të pa rimbursueshme sikurse u është premtuar, etj. etj. Ne kemi një sistem drejtësie në të cilin ligjin e bëjnë “Maliqët”, ndëshkohen qytetarët që spekulojnë me drogën në sasi të vogla, por jo nëpunësit e shtetit në përfaqësitë diplomatike që spekulojnë me sasi të mëdha; hallexhinjtë e mirëfilltë mund të mbeten dyerve të institucioneve të drejtësisë për vite me radhë, ndërkohë njerëzit me zinxhirë floriri në qafë mbarojnë punë edhe pa u paraqitur në organet e drejtësisë; vendimet e organeve të drejtësisë janë krejt pa vlerë sepse nuk ekzekutohen etj., etj. Pra, nuk thotë kot gazetari i mirënjohur Safet N. RAMOLLI : "...Valë a nuk janë këto mesazhe, të cilat bëjnë apel në ditët tona për bashkim, për shqiptarizëm, për ndjenjë kombëtare, për investim të vlerave intelektuale dhe të aftësive fizike në interes të çështjes kombëtare, që Shqipëria të zërë meritueshëm vendin që i takon në Evropë dhe më tej?!"

A KA GAZETARI HULUMTUESE NË KOSOVË?

Organizata “Reporterët pa kufij” ka publikuar kohë më parë raportin e saj për lirinë e medias në të cilin Kosova hyn në mesin e shteteve me media pjesërisht të lira.

Mediat në Kosovë, sipas “Reporterëve pa kufij”, vuajnë nga ndërhyrjet e drejtpërdrejta dhe tërthorazi nga politika, presioni financiar dhe varësia nga pronarët.

Gazetarët të cilët kritikojnë autoritetet kosovare shpesh akuzohen si tradhtarë ose “simpatizues të serbëve”.

“Reporterët pa kufij” kanë përkujtuar rastin kur kryeministri Haradinaj i quajti gazetarët të pashkollë në një vizitë që ia bëri ministrit Pal Lekaj në ditët e para të qeverisë së tij.

“Dy gazetarë hulumtues u sulmuan fizikisht pasi me raportime kritikuan anëtarët e qeverisë dhe aleatët e tyre”, thuhet më tej.

Reporterët pa kufij” gjithashtu raportojnë për ndasitë etnike nëpër media në Kosovë, derisa ka thënë se qeverinë

Haradinaj e ka vlerësuar si pak më të mirë sesa qeveritë e kaluara sa i përket marrëdhënieve me mediat.

“Ndasitë etnike të Kosovës shihen nëpër media, në të cilat shqiptarët rrallë shihen duke punuar përkrah atyre serbë. Megjithatë, qeveria aktuale duket më e gatshme të flasë me gazetarët dhe mediat në tërësi, për dallim prej dy qeverive të mëparshme, të cilat ishin shumë më pak të hapura për dialog”, thuhet në përshkrimin e Kosovës nga “Reporterët pa kufij”.

Kosova radhitet në vendin 78-të në listën e “Reporterëve pa kufij”, katër pozita më mirë se vitin e shkuar.

Shqipëria ka shënuar ngritje për një pozitë. Nga vendi i 76-të sa ishte vitin e shkuar, tani ajo zë pozitën e 75-të në këtë listë.

Serbia më 2017 ishte në vendin e 66-të, ndërsa tani ka pësuar rënie për dhjetë vende duke u pozicionuar në të 76-ën pozitë.

Maqedonia sivjet është në pozitën e 109-të, duke shënuar ngritje për dy pozita në krahasim me vitin e shkuar.

Edhe pse zanafilla e gazetarisë hulumtuese daton nga vitet e njëzeta të shekullit të kaluar, megjithatë, si fillim simbolik i gazetarisë hulumtuese konsiderohet afëra amerikane “Uotergejt” nga fillimi viteve 1970. Bëhet fjalë për një kontribut gazetaresk i cili e zbuloi skandalin me përgjimin e oponentëve politikë të partisë në pushtet në SHBA, në të cilin u përfshi presidenti Riçard M. Nikson dhe bashkëpunëtorët e tij të ngushtë.

Rastin e inicioi ekipi hulumtues i gazetarëve të gazetës “Washington Post” ndërkaq iu bashkëngjitën edhe media të tjera.

Ata publikuan një varg të storjeve hulumtuese lidhur me skandalin dhe tentativën që të fshihet.

Presidenti i SHBA-ve u detyrua të japë dorëheqje nga funksioni në vitin 1974.

Rasti i njohur “Uotergejt” do të mbahet mend si njëri nga sukseset më të rëndësishëm të ekipit të gazetarëve hulumtues.

Gazetaria hulumtuese pas aferës “Uotergejt” mori një drejtim tjetër i cili perceptohet si “hero” dhe së këtejmi shumë redaksi botërore në ekipet e tyre caktuan gazetarë-hulumtues.

Ngjarja kryesore, e cila ndodhi në gazetarinë hulumtuese amerikane, pas aferës “Uotergejt” është vrasja e Don Boles, gazetar në gazetën “Arizona Ripablik” në vitin 1976.

Gazetari Don Bolesi u vra gjatë kohës kur hulumtonte korrupsionin politik dhe krimin e organizuar në Arizonë. Pas ngjarjes, gazetarë nga 27 gazeta, radio dhe TV stacione e kanë vazhduar hulumtimin dhe në fund publikuan 23 storje për korrupsion dhe krim.

Atëherë, për herë të parë, u përdor parulla: “ Gazetarin mund ta vrisni, por nuk mund ta vrisni storjen”. Sipas shembullit të IRE në SHBA, që u krijua në vitin 1976, edhe në shumë vende të tjera u themeluan organizata të gazetarëve hulumtues, anëtarët e të cilave shkëmbejnë informacione dhe punojnë si ekip i storjeve hulumtuese .

Edhe pse historiku i gazetarisë hulumtuese fillon në gazetë, kjo nuk është privilegj vetëm i medias së shkruar. Përmes shfrytëzimit të veçorive të mediave elektronike, veçanërisht të hapësirës së portaleve (web blogjet) krijohen storje të suksesshme hulumtuese të cilat i trajtojnë gazetarët e radios.

Në ish Jugosllavi, gazetaria hulumtuese në Maqedoni zanafillën e vet e ka në fund të viteve të tetëdhjeta të shekullit të kaluar, kur revista “Mllad Borec” filloi të publikojë fakte të panjohura deri atëherë për ngjarje dhe personalitete historike nga koha e pas Luftës së Dytë

Botërore,të cilat i fshihte pushteti i atëhershëm i Republikës Socialiste të Maqedonisë.

Kësisoji në Maqedoninë e pavarur gazetaria hulumtuese betejën e vet e pati me instalimin e demokracisë dhe veçanërisht me paraqitjen e revistës javore “Fokus” (1995), e cila e hulumtoi procesin e privatizimit në Maqedoni dhe zbuloi një sërë abuzime, ndërsa më vonë revista javore “Denes” dhe gazetat private ditore “Dnevnik”, “Makedonija denes” si dhe Televizioni A1, të cilat publikonin storje investigative lidhur me abuzimet politike dhe biznes abuzimet e pushtetit të atëhershëm, pas zgjedhjeve parlamentare të vitit 1998.

Për fat të keq, abuzimet e pushtetit dhe fuqia e tij edhe sot e kësaj dite janë evidente,ndërkaq nevoja për një gazetari hulumtuese dhe për gjetjen e platformave alternative për të njëjtën, sot është akoma më e madhe për shkak të kontrollit të medias mainstream - TV dhe shtypit, nga partitë në pushtet.

Megjithatë, aktualisht, përveç disa kanaleve të pavarura televizive, falë internetit,ekzistojnë më shumë portale informative-politike të cilat kultivojnë gazetari hulumtuese , të financuara kryesisht me grante të fondeve dhe institucioneve të vendeve anëtare të Bashkimit Evropian dhe SHBA-ve, si dhe të rrjeteve gazetareske -”Skup” Qendra për Gazetari hulumtuese, “BIRN”- Rrjeti Ballkanik për Gazetari hulumtuese të cilat janë të specializuara pikërisht për storje hulumtuese.

Sot, në Maqedoni, me gazetari hulumtuese merren me dhjetëra gazetarë maqedonas nga shumë media maqedonase, me ç’rast Shoqata e Gazetarëve të Maqedonisë çmimin e vet tradicional për realizimin vjetor gazetaresk ia përkushtoi pikërisht gazetarisë hulumtuese.

Instituti Maqedonas i Medias (IMM), vite me radhë ndan çmime për gazetari hulumtuese , kurse çmime të këtilla ndan edhe Zyra e Bashkimit Evropian në Maqedoni.

Gazetaria hulumtuese në Republikën e Kosovës ka një rëndësi kruciale për realizimin e rolit të mediave në demokracitë bashkëkohore si gardiane e publikut dhe mbrojtëse e të drejtave të njeriut.

Detyra më e rëndësishme e gazetarëve në shoqëritë demokratike është mbrojtja e interesave të qytetarëve. Që ta realizojnë këtë detyrë, gazetarët zbulojnë abuzime të pushtetit dhe fuqisë së individëve dhe institucioneve dhe në këtë mënyrë kontribuojnë për një qeverisje të përgjegjshme dhe llogaridhënëse, duke e promovuar interesin publik. Gazetaria hulumtuese mësohet si lëndë në fakultetet e gazetarisë, ndërsa mediat profesionale akordojnë mjete të veçanta për hulumtuese gazetareske dhe i trajnojnë gazetarët e tyre se si të hulumtojnë.

Gazetaria hulumtuese është forma më e vështirë dhe më serioze e gazetarisë.

Ajo kërkon shumë punë, kohë dhe resurse të cilat për fat të keq në kushtet kosovare , një numër i vogël i redaksive ose një numër i vogël i gazetarëve mund t'ia lejojë vetvetes. Gazetaria hulumtuese është më e vlerësuar, më emocionuese dhe interesante dhe shpesh shpërblehet nëse punohet sipas rregullave të përcaktuara dhe nëse zbatohen standardet gazetareske.

Në gazetarinë hulumtuese gazetarët kërkojnë prova lidhur me informacionet të cilat i plasojnë institucionet dhe personat publikë, gërmojnë më thellë që të zbulojnë se çka fshihet pas komunikatave, deklaratave, ngjarjeve dhe situatave.

Gazetaria hulumtuese është një proces në të cilin gazetari zbulon informacione, fakte dhe numra të cilat i posedojnë institucionet shtetërore dhe publike, kompanitë,

personalitetet dhe nuk duan t'i ndajnë me publikun, ndërkaq janë me interes publik apo me zbulimin e tyre do të prevalojë interesi publik.

Gazetaria hulumtuese më së shpeshti ka të bëjë me hulumtimin e krimit dhe korrupsionit në të gjitha format.

Në publik fitohet përshtypje se gazetarët hulumtues kanë fuqi që përmes hulumtimeve të tyre personat e korruptuar t'i vënë para drejtësisë, që nuk është plotësisht e pasaktë, meqë storjet hulumtuese , në një numër të madh të rasteve në botë, kanë qenë bazë që policia, prokuroria publike apo organet e tjera, të cilat e ndjekin krimin dhe korrupsionin, të ngrenë procedura gjyqësore pikërisht mbi të dhënat e grumbulluara në kuadër të investigimeve gazetareske. Megjithatë, duhet të bëjmë dallim midis punës së gazetarëve hulumtues dhe organeve hetuese shtetërore.

Zbulimet e organeve shtetërore hetuese mund, për shembull, të jenë vetëm bazë solide për storje hulumtuese , ndërsa zbulimet e gazetarëve mund të shërbejnë për hapjen e hetimit në bazë të zërit të dëgjuar në publik.

Çka nuk është gazetari hulumtuese?

- Raportimi për punën e mirë të institucioneve është pi-ar, dhe jo gazetari, aq më pak hulumtime.
- Rrjedhja e informacioneve nga institucionet tek mediat dhe gazetarët (Leak Journalism) nuk është gazetari ihulumtuese.

Shkaku i rrjedhjes së informacioneve mund të jetë privat, politik ose interes lukrativ të atij që ua jep gazetarëve dhe për këtë shkak mund të jetë vetëm fillimi i gazetarisë hulumtuese.

- Storje ekskluzive ose raportimi nga një burim nuk është gazetari hulumtuese. (Rasti "Medicus", "Drenica 1 dhe 2" të emituara në TV-të tona).

Storja hulumtuese doemos duhet të ketë më shumë burime – njerëzore dhe të dokumentuara, si dhe verifikim të çdo informacioni.

- Përdorimi i informacioneve për shantazhim dhe për shtrëngim nga ana e gazetarëve, nuk është gazetari hulumtuese, por gazetari gjobvënëse.

- Gazetaria paparac, përkatësisht ndjekja dhe fotografimet e fshehta dhe raportimi për jetën e personave autoritarë, biznesmenëve, shoumenëve, këngëtarëve, aktorëve, politikanëve... nuk është gazetari hulumtuese, meqë e cenon privatësinë e personaliteteve publike.

Megjithatë, gazetaria paparac mund të jetë hulumtuese nëse për publikimin e fotografive të shkrepura fshehtas ose për cenimin e privatësisë ekziston interes publik.

- Puna hulumtuese bart me vete lloje të ndryshme të rreziqeve.

Rreziku kryesor është mundësia e abuzimit dhe manipulimit masiv me informacionet e publikuara.

Që në historikun e hershëm të gazetarisë hulumtuese ka pasur një sërë abuzimesh, duke filluar nga stili populist i të shkruarit dhe përhapjes së opinionëve për atë se çdo kritikë ose akuzë e publikuar në mënyrë spektakulare është e arsyeshme dhe e pamohueshme, ndërkohë e stimuloi dukurinë e stereotipave për këtë lloj të gazetarisë. Gazetaria e cila me abuzimin e stereotipave ekzistues dhe përmes

krijimit të stereotipave të rinj e stimulon jotolerancën, ksenofobinë, shovinizmin dhe dhunën, nuk është gazetari hulumtuese.

Gazetaria e këtillë madje nuk është as gazetari, meqë nuk i përmbush as kriteret themelore: informacionet nga burimi tek lexuesi, dëgjuesi ose shikuesi të jenë të argumentuara. Gazetaria hulumtuese zbatohet në bazë të rregullave dhe standardeve të vendosura.

Për punën e gazetarëve hulumtuese është i rëndësishëm respektimi i normave morale të profesionit të gazetarit, si dhe korniza ligjore për akses deri te informacionet me karakter publik.

Gazetarisë hulumtuese në Kosovë i mungojnë zërat autoritarë

Kosova ka sot një skenë mediatike të pasur dhe vibrante. Por, megjithë zhvillimin e shpejtë të medias në Kosovë vihet re se botimet e posaçme dhe të specializuara për vetë median kanë qenë sporadike dhe të rralla.

Ndërkohë që media me arritjet dhe mungesat e saj është gjithnjë e më shumë në qendër të debatit publik, termat e këtij debati, qasjet e tij, shpesh janë amatoreske dhe joprofesionale.

Se çfarë përbën gazetaria hulumtuese nuk është e thjeshtë të përkufizohet.

Megjithatë, ajo përmban një numër tiparesh që e ndajnë atë nga format e tjera të raportimit mediatik.

Gazetaria hulumtuese duhet të ketë një qasje kritike ndaj subjektit, subjekti për të cilin raportohet duhet të jetë i rëndësishëm dhe jo dytësor.

Raportimi duhet të formësohet nga iniciativa e gazetarit, redaktorit dhe jo nga institucione dhe individëve të tjerë. Detyron ndërmarrjen e një kërkimi të pavarur, mbledhjen e të dhënave dhe dokumenteve, edhe në rastet kur haset rezistencë dhe provat janë të vështira për t'u arritur.

Produkti fundor i kërkimit të reporterit ose të një grupi reporterësh, gjithashtu duhet të jetë ekskluziv, që do të thotë se lexuesi merr një informacion të rëndësishëm që ndryshe nuk do të ishte në sferën publike.

Rrallë herë në Kosovë gazetarët e vendosin axhendën e lajmeve.

Ngjarjet e ditës dhe konferencat e shtypit, në pjesën më të

madhe të rasteve, determinojnë se çfarë përfundon në gazetë, në emisionin e lajmeve apo në faqet mediale në internet.

Në pjesën më të madhe të kohës gazetarët në Kosovë reagojnë mbi atë çfarë është shpallur publikisht, nga institucione shtetërore, parti politike ose organizata jofitimprurëse.

Ata marrin informacionin që u jepet, vlerësojnë rëndësinë që ka, dhe në rastet më të mira kontrollojnë saktësinë dhe e vendosin atë në kontekst.

Edhe pse në Prishtinë ka një numër disproporcional mediash, të shkruara dhe elektronike (Koha ditore, Zëri, Epoka e re, Bota sot", RTK, RTV21, Koha vision, Klan Kosova, RTV Dugagjini, TV7, Kosovapress, Telegraf, Agjencioni "Ekonomia online" etj) prodhimi i tyre i përditshëm, është rrallë herë hulumtues, dhe në pjesën dërrmuese të kohës është reagues.

Megjithëse Kosova listohet nga organizata ndërkombëtare si Transparency International, si një nga vendet më të korruptuara në Evropë, ka pak raportim të thellë dhe hetues mbi këtë fakt.

Ka pak raportim mbi mjedisin ku grupet kriminale kosovare që operojnë dhe pastrojnë të ardhurat nga aktivitetet e paligjshme.

Ka pak hulumtime mbi korrupsionin në gjyqësor apo administratë publike.

Kjo nuk do thotë që në median kosovare mungojnë artikujt që i qasen këtyre temave (*fjala vjen Saranda Ramaj nga "Koha ditore", apo Alban Selimi nga RTK, Jeta Xharra nga "Jeta në Kosovë" etj*).

Në të kundërt, në shtypin e përditshëm lexuesit gjejnë çdo ditë një duzinë artikujsh ku fjalët kyç janë, korrupsion dhe abuzim me pushtetin.

Shpesh herë artikuj të tillë, paraprihen nga tituj që paralajmërojnë një skandal, por rrallë herë përmbushin kriteret për atë që është gazetari hulumtuese e mirëfilltë. Në Kosovë, shprehja gazetari hulumtuese lidhet me 'rrjedhjet' e informacionit nga institucione zyrtare, si Policia e Kosovës, Prokuroria e shtetit dhe në raste më të rralla shërbimet e inteligjencës (AKI).

Edhe pse perceptohet si i tillë, raportimi i bazuar në një burim të vetëm, ose "rrjedhja" nuk përbën gazetari hulumtuese.

Kjo nuk do të thotë që një shkrim hulumtues nuk mund të fillojë me një rrjedhje informacioni nga institucione zyrtare, ose nga një zyrtar i administratës, por gazetarët duhet të bëjnë kërkimin e tyre të pavarur për të vërtetuar një informacion të tillë.

Në gazetatat kosovare rrallë herë diçka e tillë ndodh, dhe shpesh raportimi që i serviret publikut është i shtrembëruar dhe i paplotë.

Ai nuk bazohet në një mori burimesh, që mund të jenë dokumente apo burime njerëzore, dhe shpesh manipulon opinionin publik duke çuar përpara axhendën e individëve të veçantë, në vend të interesit publik.

Në Kosovë disa reporterë e kanë përdorur informacionin që ata kanë zbuluar gjatë hulumtimeve të tyre për të zhvatur para ose favore, nga individë, kompani apo zyrtarë të veshur me pushtet.

Një praktikë e tillë nuk është e përhapur vetëm në Kosovë por edhe në vende të tjera të rajonit.

Ky grup reporterësh, i ka bërë një dëm të madh perceptimit të gazetarisë hulumtuese...

Ka raste kur institucione mediatike mund të kryejnë hulumtime bazuar në interesat e një kompanie të caktuar në një tender publik, ose për të avancuar akuza të formësuara

nga parti politike, qofshin këto në opozitë apo në qeveri. Më rëndom, ka edhe raste jo të pakta, kur subjekti i interesuar është vetë media që e prodhon hulumtimin, duke marrë në shënjestër një kompani e cila nuk i është përgjigjur kërkesave për të reklamuar.

Forma të tillë të ndotjes së hapësirës publike nga interesa private jo vetëm që janë të dëmshëm, por janë edhe të rrezikshme, sepse minojnë besimin e publikut të media në tërësi.

Me gazetaria hulumtuese autori i këtyre rreshtave është marrë prej vitit 1974 deri në vitin 1996).

Kosova dhe Shqipëria listohet e fundit në klasifikimet për zhvillimin e gazetarisë hulumtuese në Ballkan, një rajon i cili nuk është shumë i njohur për lëvrimin e zhanrit të gazetarisë hulumtuese.

Në Kosovë nuk ka departamente të mirëfilltë të gazetarisë hulumtuese në gazeta, madje edhe ata që quhen gazetarë hulumtues, nuk e praktikojnë këtë zhanër me kohë të plotë.

Në Shqipëri janë dy emisione televizive, Fiks Fare dhe Alarm, nga më populloret në spektrin transmetues, përbëjnë një miks stilesh, të satirës, gazetarisë 'paparazzi' dhe gazetarisë hulumtuese. Një tjetër emision televiziv që transmetohet nga News 24, Xhungël, përqendrohet në raportimin e kronikës së zezë, kryesisht në formatin dossier, të plotësuar me intervista ekskluzive, si nga agjencitë ligjzbatuese por edhe nga bota kriminale.

Në Kosovë reportazhe dhe artikuj hulumtues dhe kronika televizive janë publikuar dhe transmetuar dhe në media të tjera, por në tërësinë e tyre ato janë të shpërndarë në mënyrë jo të njëtrajtshme.(Koha vision, Express ,RTK,TV7 etj). Nuk është ndonjë sekret i madh të thuash se media e Prishtinës është një konglomerat interesash private, që

prodhon një kakofoni zërash që shumë pak herë mbrojnë interesin publik.

Sfera publike në Republikën e Kosovës është tashmë e dominuar nga interesat e ngushta të një numri te vogël liderësh nga partitë e ndryshme politike (LDK, PDK, AAK, Nisma, LVV, PDS), dhe një enturazhi oligarkësh të cilët kanë investuar në spektrin mediatik.

Në dy-tre vitet e fundit liria e medias në Kosovë është përkeqësuar, nga presioni i prodhuar nga kriza ekonomike dhe politike nga njëra anë, dhe dobësitë profesionale, standardet e kompromentuara dhe korrupsioni në media nga ana tjetër.

Në këtë kakofoni interesash private dhe politike, ata pak artikuj huluntues që prodhohen e kanë të pamundur të gjenerojnë mjaftueshëm zhurmë mediatike, për të influencuar opinion publik, dhe të prodhojnë ndikim në politikëbërje.

Huluntimet, pak herë ndiqen nga artikuj plotësues nga media në tërësi, nëqoftëse nuk përkojnë me interesa të caktuara politike.

Shpesh herë politikëbërësit dhe institucionet që denoncohen presin thjesht që cikli i lajmeve të kalojë dhe i injorojnë artikujt kritikë, pa adresuar faktet që ato paraqesin. Fatkeqësisht, shpesh gazetarët në Kosovë tërheqin vëmendjen e publikut dhe vetë medias vetëm kur ato bien pre e dhunës, verbale apo fizike, të institucioneve ose të politikanëve. Por edhe në këto raste ekstreme, pak rëndësi i kushtohet huluntimit, dhe vëmendja përqendrohet në detajet e ngjyrosura 'rozë' të përplasjes me pushtetin ose të pushtetshmit.

Korpusi i reporterëve të Prishtinës tashmë përbëhet nga gazetarë të zhgënjyer, të keqtrajtuar financiarisht dhe nga redaktorë që shërbejnë si kukulla apo censorë për pronarët e mediave.

Shumë gazetarë fajësojnë situatën e tyre të mjerë financiare, pasigurinë në punë dhe presionin që ushtrohet nga botuesit, për mungesën e gazetarisë hulumtuese.

Përtej mungesës së lirisë, gazetaria hulumtuese kërkon hulumtime afatgjata, që pak media në Kosovë do kishin mundësi t'i financonin dhe mbështesin edhe në kushte më të mira.

Një arsye tjetër mund të jetë trajnimi i pamjaftueshëm profesional, dhe paaftësia e redaksive për të planifikuar më mire resurset e tyre njerëzore.

Shumica e reporterëve ankohen se stafet e redaksive, që gjithmonë kanë qenë të vogla, po shkurtohen edhe më tej.

Ata shpesh duhet të mbushin me informacion edhe dy faqe gazete në ditë, një ngarkesë pune që lë pak hapësirë për cilësi në raportim.

Megjithë mangësitë financiare prezente në median kosovare dhe presionin politik, personalisht nuk besoj që situata në të cilën ndodhemi, justifikon ndjesinë e viktimizimit kolektiv të krijuar, aq më tepër një lloj cinizmi vulgar që është përhapur në mes komunitetit të reporterëve. Situata në Republikën e Kosovës ,tash e 20 vjetë nuk është ndryshe nga shumë vende të rajonit, ku gazetarët përballen në mënyrë konstante me kërcënime fizike, padi gjyqësore dhe duhet të kapërcejnë censurën dhe të mposhtin vetëcensurën.

Gazetaria hulumtuese luan rolin e "qenit të rojës", duke kontrolluar abuzimet me pushtetin nga njerëz të fuqishëm. Ajo ekspozon abuzimet në mënyrë që ato të korrigojnë, dhe jo sepse gazetarët dhe padronët e tyre përfitojnë nga demaskimi.

Në vendet perëndimore, praktikave të mira të cilave ne shpesh i referohemi, gazetarët investigativë e kanë parë gjithmonë veten si gardianë të interesit publik. Nuk shoh ndonjë arsye pse reporterët në Republikën e

Kosovës duhet të kenë një mendim ndryshe për punën që i është besuar, me gjithë përgjegjësitë që kjo qasje përmban. Puna e gazetarëve, sado e vështirë, është e dënuar të jetë në shërbim të interesit publik.

Qëllimi ynë është që të zbulojmë korrupsionin, padrejtësinë dhe keqadministrimin, duke kërkuar mbi të gjithat të tregojmë një të vërtetë të dokumentuar, pa frikë apo favorizim.

Ajo synon të sigurojë një zë për ata që nuk e kanë, dhe të kërkojë llogaridhënie nga njerëzit dhe institucione të veshur me pushtet politik, financiar apo moral. Ç'do gjë më pak se kaq, nuk është gazetari hulumtuëse.

MEDIA NËN PRESION

Që nga rënia e regjimit komunist në Shqipëri më shumë se dy dekada më parë dhe lindjes së medias së pavarur që i hapi rrugë një epoke të re në gazetari, marrëdhënia mes gazetarëve dhe politikanëve në Shqipëri ka qenë gjithmonë e mbushur me tensione.

Në këtë marrëdhënie armiqësore, elita politike vendase ka treguar shumë pak tolerancë ndaj gazetarisë së pavarur dhe kompanive të medias dhe ka bërë gjithçka që ka mundur për të kontrolluar raportimet. Në vitet 1990, presioni mbi median nga qeveria ishte e drejtpërdrejtë, ndërsa gazetarët sulmoheshin nga shërbimet sekrete e madje edhe burgoseshin. Gazeta e pavarur "Koha Jonë" u dogj në mars të 1997.

Gjithsesi, taktika të tilla të rënda i dhanë politikanëve vendorë një reputacion ndërkombëtar si armiq të shtypit dhe i detyruan ata të ndryshojnë modelin drejt metodave më të sofistikuar, të cilat synuan të ndikojnë median përmes korrupsionit të pronarëve me kontrata qeveritare, tenderë privatizimi dhe leje fitimprurëse ndërtimi.

Të mirat e ofruara nga qeveria për oligarkët që investuan në media, krijuan një treg në lulëzim me dhjetëra media në shtyp dhe në televizion. Këto media shpesh shfaqën një anësi të fortë politike në raportimet e tyre, gjë që varet nga interesat ekonomikë dhe politikë të pronarëve. Për shkak se këto interesa janë vazhdimisht në ndryshim, gazetarët shtyhen drejt vetëcensurës.

Gazetarët që i rezistojnë presionit shpesh përballen me agresion të drejtpërdrejtë verbal dhe kërcënime që vijnë nga nivelet më të larta të pushtetit, të cilat synojnë të testojnë vendosmërinë e gazetarëve dhe të heqin vëmendjen e tyre ndaj raportimeve kritike.

Sipas raportit vjetor "Liria në Botë" publikuar nga organizata ndërkombëtare mbikëqyrëse me bazë në SHBA "Freedom House", ish-kryeministri i qendrës së djathtë Sali Berisha rregullisht 'denigroi' median dhe gazetarët kur ishte në pushtet. Berisha në një rast quajti gazetarët një tufë 'idiotësh ekonomikë' kur u pyet për gjendjen e vështirë të financave të vendit ndërsa rregullisht cilësoi gazetarët kritikë si anëtarë të një "organizate kriminale".

Në pushtet nga viti 2005 deri më 2013, Berisha përdori terma të tilla si "media e krimit", "hanxhari i krimit", apo "media e opozitës" dhe "mafia e betonit", shpesh në përgjigje të pyetjeve mbi skandalet e korrupsionit të qeverisë, të cilat mbërritën në rrethin e tij të ngushtë dhe familjar. Pas përleshjeve të dhunshme të 21 janarit 2011 në Tiranë, ku katër mbështetës të opozitës u vranë nga Garda e

Republikës, Berisha akuzoi katër gazetarë se ishin pjesë e një grushti shteti bashkë me presidentin dhe prokuroren e përgjithshme.

Në mënyrë të ngjashme me Berishën, kryeministri Edi Rama ka qenë po aq agresiv kundër gazetarëve kur është përballur me kritika. Kur ai ishte kryebashkiak i Tiranës nga viti 2000 deri më 2011, ndërsa i përgjigjej një pyetjeje nga një gazetarë që ai nuk e miratonte, udhëheqësi socialist në mënyrë famëkeqe sugjeroi se ajo mund të punonte më mirë si prostitutë.

Bota ideale për politikanët shqiptarë është ajo ku media duhet të ndjekë tekstin e prodhuar nga makineritë e tyre të propagandës, e cila prodhohet në video, tekst ose përmes medias sociale dhe i shpërndahet drejtpërsëdrejti publikut. Gjithsesi, jo gjithmonë gazetarët ndjekin tekstin e shtruar para tyre dhe politikanët shpesh i përgjigjen me sharje, të cilat i mbrojnë si opinione personale më shumë se sa si sulme kundër lirisë së medias.

Përballur me pyetje mbi lidhjet e dyshuara të ministrit të tij të brendshëm me një bandë të trafikut të drogës, Rama iu hakërrye gazetarëve në tetor 2017 gjatë një konference të sajuar për shtyp duke i quajtur ata 'inJORantë', 'helm', 'thashethemexhinj', 'sharlatanë', dhe 'armiq publik'. Denigrimi i medias shpesh shfaqet në retorikën e Ramës përgjatë viteve të fundit, shoqëruar kjo me një rritje të komunikimit të tij përmes medias sociale për të shmangur pyetjet nga gazetarët.

Berisha dhe Rama nuk janë raste të veçuara në politikën shqiptare. Udhëheqës të tjerë politikë, si presidenti Ilir Meta apo udhëheqësi i opozitës Lulzim Basha kanë përdorur gjithashtu retorikë negative për t'iu përgjigjur raportimeve kritike. Duke iu përgjigjur një investigimi nga Rrjeti Ballkanik për Gazetari Investigative në Shqipëri, e cila

ekspozoi se si Lëvizja Socialiste për Integrim kishte paguar gati 300 mijë USD për lobim në SHBA dhe pati deklaruar vetëm një të tretën në Komisionin Qendror të Zgjedhjeve, ish-kryetari i kësaj partie dhe presidenti aktual Ilir Meta iu hakërrye BIRN duke e quajtur atë "Media e Sorosit". Mediat e pavarura, përfshirë publikimin në internet të BIRN Albania Reporter.al, janë përballur me sulme në rritje të teorive të komplotit anti-Semite të lidhura me filantropistin amerikan George Soros - themelues i Fondacionit për Shoqëri të Hapur. Zëdhënësi i Metës në një deklaratë për shtyp akuzoi gjithashtu BIRN si 'fake news' dhe 'propagandë Soroiste' pa iu përgjigjur gjetjeve të investigimit.

I zemëruar nga komentet kritike të shkrimtarit dhe komentatorit politik Fatos Lubonja gjatë një debati televiziv në News 24, në shkurt 2018, kryetari i Partisë Demokratike iu hakërrye ish-të burgosurit politik si “nihilist”, “gënjeshtar” dhe “Marksist”.

Disa komentatorë kanë sugjeruar se pas gjuhës së pasur të përdorur kundër medias nga politikanët shqiptarë qëndron një 'strategji sharjesh', e cila synon të devijojë vëmendjen e publikut nga skandalet, duke ofruar një spektakël televiziv të gatshëm. Të tjerë e shohin atë si përpjekje për të deligitimuar një grusht gjithnjë e më të vogël mediash dhe gazetarësh kritikë, të cilët nuk janë të kontrolluar drejtpërsëdrejti nga oligarkët dhe në mënyrë të tërthortë nga Rama, Meta, Berisha dhe klientët e tyre.

Megjithëse vëzhguesit vendas janë të ndarë mbi pyetjen nëse retorika antimedia është një strategji e mirëmenduar abuzimi dhe disinformimi apo është thjesht një reagim, çështja mbetet që politikanët ende duhet të mësojnë të respektojnë parimin e medias së lirë. Në çdo rast, përpjekja për të vendosur etiketën 'lajme false' mbi mediat e besueshme apo sharjet e gazetarëve si 'inJORantë' dhe 'sharlatanë' mund të kenë një efekt negativ në rolin e medias

në luftën kundër korrupsionit dhe në mbajtjen e vendimmarrësve përgjegjës.

Një kërkim akademik ka treguar se niveli i lartë i lirisë së medias është i ndërlidhur drejtpërsëdrejti me nivelet e ulëta të korrupsionit, dy fusha në të cilat Shqipëria ka nevojë të bëjë progres në mënyrë që të plotësojë shpresat për anëtarësim të shpejtë në Bashkimin Europian.

PSE DUHET TË RRETHOHENI EDHE ME LIBRAT QË NUK DO T'I LEXONI?

Mësimi gjatë tërë jetës do t'ju ndihmojë të jeni më të lumtur, të fitoni më shumë dhe të jeni më të shëndetshëm. Plus të mësoni për shumë të zgjuar, si për shembull në biznes, Bill Gates dhe Elon Musk, të cilët insistojnë se mënyra më e mirë për t'u "zgjuar" është leximi.

Pra çfarë bën ti? Dil dhe bli sa më shumë libra. Biblioteka e mbingarkuar nuk është një shenjë e dështimit ose injorancës, është një simbol i nderit.

Pse ju duhet një bibliotekë me libra edhe që s'i lexoni? Autori Nassim Nicholas Taleb e shpjegon shumë mirë këtë dilemë përmes bestsellerit "The Black Swan"

Taleb nis argumentimin e tij me një anekdotë rreth bibliotekës legjendare të shkrimtarit italian Umberto Eco, i cila përmbante rreth 30 mijë vëllime.

A i ka lexuar Eco të gjitha ato libra? Natyrisht se jo. Librat shkrintarit italian i ofruan një kujtesë të vazhdueshme për të gjitha gjërat që ai nuk e dinte. Biblioteka e mbajti atë intelektualisht të uritur dhe vazhdimisht tejet kurioz. Një koleksion gjithnjë në rritje i librave që nuk i keni lexuar ende mund të ndikojë njëjtë edhe tek ju. “Biblioteka duhet të përmbajë sa më shumë tituj nga gjërat që ju nuk e dini. Ju do të merrni më shumë dije përmes këtyre librave derisa rriteni. Në të vërtetë, sa më shumë dini, aq më të shumtë do të jenë librat e palexuar”, shkruan Taleb. “Një raft me plot libra që s’i keni lexuar është një kujtesë e fuqishme e kufizimeve tuaja – gjërave të shumta që nuk dini, dijeve gjysmake, ose gjërave që mendoni se i keni mësuar, por e kuptoni se jeni gabim. Duke jetuar me këtë kujtesë çdo ditë, mund të shtyni vetën drejt llojit të përrulësisë intelektuale që përmirëson vendimmarrjen dhe nxit mësimin”.

Të gjitha ata libra që nuk i keni lexuar janë me të vërtetë një shenjë e injorancës tuaj. Por, nëse e dini se sa injorant jeni, jeni shumë më përpara se shumica e njerëzve të tjerë.

LETËRSIA SHQIPE PËRBALLË HEGJEMONIZMIT SERB

Velloja shumëvjeçare e robërisë, hegjemonizmi kulturor pansllav, që iu imponua kulturës sonë sidomos në Kosovë, kanë lënë pas deformitete të shumta, pengesa në zhvillimin harmonik të letërsisë, përmbajtje ideologjike jugosllave dhe një përballje të vazhdueshme të koncepteve të kundërta, të cilat në periudha të ndryshme të rritjes kulturore u manifestuan me stagnim, injorime, polemika, pretekcionizëm në botim, krijim të klaneve krijuese me preferenca partiake e të tjera.

Krijimtaria e përgjithshme në letërsi, art, dramë, film, teatër, muzikë etj, e periudhës prej vitit 1945 e deri në vitin 1990, përshkohej me dominimin e hegjemonizmit kulturor serb dhe me përpjekjet e pareshtura të disa krijuesve për t'iu kundërvënë skemave dhe mjegullës, që sillte robëria, dhe e

cila kishte qëllim të krijonte një kulturë hibride sllavo-shqiptare. Në këtë drejtim krijuesit e shkollës së realizmit socialist jugosllav, ishin mbështetur fuqishëm në të ashtuquajturën politikë të bashkim vëllazërimit dhe patriotizmit jugosllav, që po mundohej të shtrinte ndikimin te masat me qëllim të krijimit të një identiteti kulturor kosovar, në kuptimin dhe përmbajtjen sllave të fjalës.

Tashmë dihen emrat e shumë krijuesve të zellshëm të asaj shkolle, duke filluar nga regjenti i regjimit, Sinan Hasani, pastaj Enver Gjerqeku, Fahredin Gunga, Rrahman Dedaj, Rexhai Surroi, Ali Jasiqi, Vehap Shita, Rexhep Zogaj, Mehmet Hoxha, Maksut Shehu, Zekerija Cana, Mark Krasniqi dhe një grupim i tërë shkruesish, të cilët në veprat e tyre u bënë apologetë besnikë të frymës jugosllave.

Në mesin e tyre pati edhe përkthyes së zellshëm të letërsisë jugosllave, e cila lexohej e mësohej detyrimisht nëpër shkollat tona si literaturë e domosdoshme shkollore. Të tilla ishin veprat e Ivo Andriqit, të Petar Petroviq Njegoshit, Desanka Maksimoviqit, Akademik Dobrica Qosiqit e shumë autorëve të tjerë, veprat e të cilëve duhej doemos të lexoheshin, por që nuk i takonin me asgjë, me asnjë përmbajtje kulturës dhe traditës shqiptare. Ato ishin vepra të një letërsie të huaj, e cila iu imponohej shqiptarëve, sidomos në përdhën e pas Luftës së Dytë Botërore, kur në Kosovë dhe përgjithësisht në trevat shqiptare nën robëri, u hapën shumë shkolla fillore e të mesme, edhe pse në mungesë të theksuar të kuadrit arsimor.

Fillet e krijimtarisë letrare artistike në Kosovë, pas Luftës së Dytë Botërore

Mirëpo, në këtë atmosferë kulturore disa krijues, në mënyra të ndryshme i rezistuan vijës politike të hegjemonizmit dhe kozmopolitizmit kulturor serb. Ata, nën ndikim të letërsisë dhe kulturës, që po zhvillohej në Shqipëri, veprat dhe

angazhimin e tyre kulturor e orientuan në binarë të përhapjes së vlerave kulturore kombëtare.

Një hap me rëndësi në paraqitjen e realitetit të rëndë të shqiptarëve nën Jugosllavi, kishte ndër marrë, poeti, Esad Mekuli, i cili edhe pse kuadër i besuar i partisë, kishte shkruar mjaft poezi me përmbajtje sociale, ku paraqitej jeta e rëndë e shqiptarëve në ish-Jugosllavinë mbretërore, e cila vazhdonte të ishte po ashtu e rëndë edhe në Jugosllavinë e re të Titos. Por, hapin vendimtar në këtë drejtim, në gjysmën e dytë të viteve 50 e mori, shkrimtari dhe veprimtari i mirënjohur politik, Adem Demaçi, i cili me botimin e tregimeve të tij sociale, sidomos me romanin “Gjarpinjtë e gjakut”, i vuri bazat krijimtarisë së mirëfilltë me temë sociale, në Kosovë, e cila pati ndikim të fuqishëm në zhvillimin e një rruge të re të krijimtarisë në vend. Në të njëjtën kohë fillojnë krijimtarinë e tyre poetike letrare artistike dhe të kritikës letrare edhe: Din Mehmeti, Zekerija Rexha, Fazli Graiçevci, Zeqir Gërvalla, Rexhep Hoxha, Ali Podrimja, Sitki Imami, Adem Istrefi, Rexhep Qosja, Agim Gjakova, Anton Pashku, Nazmi Rrahmani, Hilmi Agani, Rifat Kukaj, Mehmet Gjevari, Latif Berisha, Vehbi Kikaj, Azem Shkreli, Nebil Duraku, Ramiz Kelmendi, Murat Isaku, dhe disa krijues të tjerë, të cilët filluan të shkëputen nga ndikimi i letërsisë dhe i kulturës serbe.

Vërejmë në këtë mes edhe disa krijues, të cilët fillimisht kishin mbështetur pushtetin komunist dhe literaturën jugosllave, por me kohë u liruan nga ai ndikim dhe krijimtarinë e tyre e orientuan në tabanin kombëtar. Në këtë mes shquhej shkrimtari, Hivzi Sylejmani, i cili kishte marrë pjesë edhe në Luftën Antifashiste Nacionalçlirimtare dhe fillimisht i kishte shërbyer regjimit jugosllav. Më vonë, duke parë deformimet dhe politikën e pabarazisë ndaj shqiptarëve, e cila në mënyrë verbale proklamohet si e barabartë, ai u mbyll në vete dhe shkroi vepra, në të cilat hetohet tradhtia

që komunistët jugosllavë i kishin bërë çështjes së barazisë kombëtare dhe revolucionit në përgjithësi. Këtë temë ai e ka trajtuar sidomos në romanet: “Njerëzit”, “Fëmijët e lumit tim” etj.

Meqë proceset politike për çlirimin dhe bashkimin kombëtar po vononin, ndërsa rendi shoqëror socialist kishte shpalosur vlerat e veta internacionaliste, krijimtaria në Kosovë përgjithësisht, por edhe në Shqipëri e në trevat e tjera të robëruara shqiptare, nuk mund të mos ishte nën ndikimin e këtyre vlerave, të cilat me kohë shteruan, meqë vetë procesi i tillë politik po stagnonte dhe po deformathej.

Pavarësisht se pati një duzinë emra krijuesish të ndryshëm si në prozë, poezi, roman, dramë, pikturë, muzikë etj, në dy deceniet e pas luftës së Dytë Botërore në Kosovë nuk u arrit të krijohet asnjë vepër e njëmendtë letrare e artistike, duke përjashtuar romanin “Gjarpinjtë e gjakut” të Adem Demaçit.

Në Kosovë, asokohe nuk u krijuan vepra të arrira letrare si: “Afërdita” e Sterjo Spases, “Kënetat” e Fatmir Gjatës, “Çlirimtarët” e Dhimitër Shuteriqit, “Garda krutane”, “Toka jonë” e Kolë Jakovës, “Tri ngjyrat e Kohës” të Ali Abdihoxhës, “Me valët e jetës” të Vedat Kokonës e të tjera, vepra të cilat ishin lexuar me interesim të jashtëzakonshëm dhe si të tilla ushtronin ndikim të fortë kulturor, jo vetëm në Shqipëri, por edhe në Kosovë dhe te të gjithë shqiptarët në trevat e mbetura nën okupimin sllav.

Ku qëndronte stagnimi dhe deformiteti?

Stagnimin dhe deformitetet në fushën e kulturës i sillte regjimi jugosllav dhe rruga e dhunshme e krejtësisht e gabueshme e bashkim vëllazërimit të shqiptarëve me popujt sllavë. Pretendimet antihistorike për krijimin e një kombi hibrid jugosllav, bënë që krerët e kësaj iniciative të mbështeteshin në të ashtuquajturin patriotizëm jugosllav, që

ishite një absurd i papranueshëm, madje edhe për vetë serbët që e dominonin jetën politike, policore, ushtarake e diplomatike në tërë ish-RSFJ-në e kohës.

Në mungesë të lirive të plota kombëtare, por me një zhvillim të hovshëm të arsimimit, bota krijuese në Kosovë do të bëhej barometër i këtij zhvillimi dhe orientimi, ndërsa në kohë të caktuar, ajo edhe po këpuste një nga një vargonjtë e robërisë.

Disa krijues, me qëllim për të prosperuar dhe për të përfituar jo vetëm të mira materiale, por edhe favore të tjera e poste politike, mbeten zëdhënës të neveritshme të frymës së jugosllavizmit në krijimtari. Disa të tjerë, arritën që përmes gjuhës lakonike të shprehin botën e tyre krijuese, e cila shpeshherë dekonspirohej, ndërsa autorët e tillë ndesheshin me represion dhe izolim politik.

Në fund të viteve 60 e sidomos në vitet 70-të të shekullit XX, në Kosovë u përhap një klimë e liberalizimit të gjithanshëm si në aspektin politik ashtu edhe në atë kulturor e krijues.

Asokohe në fushën e krijimtarisë dhe kulturës në përgjithësi, e cila po krijohej në vend u dalluan sidomos: Rexhep Qosja, Esad Mekuli, Adem Demaçi, Din Mehmeti, Ramiz Kelmendi, Nazmi Rrahmani, Rexhep Hoxha, Jusuf Gërvalla, Teki Dervishi, Ali Podrimja, Besim Bokshi, Teki Dervishi, Mehmet Kajtazi, Agim Vinca, Destan Bajraktari, Arif Demolli, Milazim Krasniqi, Rushit Ramabaja, Abdullah Konushevci, Shaip Beqiri, Azem Shkreli, Sadri Fetiu, Flora Brovina, Sadik Përvetica e të tjerë.

Po kështu, në këtë kohë, nën ndikimin e ideve liberale jugosllave, në Kosovë u paraqit edhe një rreth i ri krijuesish, të cilët sikur anashkaluan traditën letrare dhe iu rreken formave moderne të pasqyrimit letrar artistik, formave të quajtura moderniste, futuriste që konsideroheshin si njëlloj avangarde. Në mesin e krijuesve që pretendonin të

shkëputeshin nga tradita dhe të zinin “hapin me kohën”, dalloheshin: Ibrahim Rugova, Sabri Hamiti, Zejnullah Rrahmani, Beqir Musliu, Ilaz Prokshi, Mehmet Kraja, Ali Aliu, Agim Deva, Basri Capriqi, Agim Zogaj, Mark Krasniqi, Imer Shkreli, Zajnullah Halili, Sadete Emrullahu, Hasan Hasani, Beqir Musliu, Nexhat Halimi, Ibrahim Kadriu, Agim Mala, Sali Bashota, Jonuz Fetahu, Gani Xhafolli, Qibrie Demiri, Xhemajl Mustafa, Sylejman Pireva, Xhevat Syla, Miradije Ramiqi, Edi Shukriu, Naxhie Doçi, Adem Gajtani, Hida Halimi dhe tërë një shtresë krijuesish modernë, apo që pretendonin me çdo kusht të ishin të tillë, por të cilët në veprat e tyre, me përjashtime të rralla, nuk shënuan të arriturat e pretenduara.

Këta autorë nuk kanë lënë asnjë vepër e cila do ta kishte pasur ndikimin e romanit “Gjarpinjë e Gjakut” e lërë më të veprave të shkrimtarëve që krijonin e botonin në Shqipëri, por që lexoheshin me shumë simpati nga shqiptarët në Kosovë e më gjerë.

Nuk ka ngelur në kujtesë ndonjë vepër e tyre, e cila do të mund të barazohej me ndonjë nga veprat e qindra autorëve, që krijonin në Shqipëri.

Në vitet shtatëdhjetë të shekullit të kaluar pothuajse e tërë literatura e obligueshme për nxënësit e shkollave tetëvjeçare e të mesme ishte me përzgjedhje nga veprat, romanet e librat e autorëve nga Shqipëria, meqë me të drejtë konsiderohej se ato vepra kishin nivelin e lartë kulturor, arsimor e pedagogjik. Vetëm romani “Malsorja” i Nazmi Rrahmanit, ndonjë përmbledhje poetike e Esad Mekulit, apo e Azem Shkrelit ishin radhitur në literaturë shkollore krahas atyre të krijuesve e shkrimtarëve që dominonin nga Shqipëria që nga letërsia e Rilindjes Kombëtare e deri ajo realizmit socialist.

Klasa projugosllave e viteve 80 -90

Pavarësisht klimës së përgjithshme të krijuesve, në Kosovë, të cilët nuk pajtoheshin me pozitën e vendit në federatën jugosllave, as me politikën e ashtuquajtur të bashkim vëllazërimit, sidomos pas vitit 1981, kur jo vetëm ishte thelluar por edhe ishte ndarë hendeku mes shqiptarëve shumicë, të cilët donin bashkimin me Shqipërinë apo Kosovën Republikë si rrugë strategjike drejt bashkimit, kishte edhe të tillë që ardhmërinë e shihnin vetëm në një Jugosllavi të fortë unike e centraliste. Në këtë mes ishin bijtë e funksionarëve, të ambasadorëve dhe inspektorëve të UDB-së të cilët, çuditërisht edhe sot e kësaj dite i kanë mbetur besnikë Jugosllavisë tashmë të shkatërruar e të shpërberë për jetë e mot. Në këtë mes janë dalluar, shkrimtari i regjimit jugosllav, Sinan Hasani, publisiti e më vonë krijuesi, Veton Surroi, djali i ambasadorit të Titos, Rexhai Surroi, pastaj Flaka Surroi, Shkëlzen Maliqi, djali i Mehmet Cikulit, apo Mehmet Qorrit, ish sekretar i UDB-së në vitin 1981, vrasës i Ibrahim Lutfiut, i Hasan Remnikut dhe i shumë atdhetarëve shqiptarë, pastaj, Agim Deva, djali i komunistit titist, Veli Deva, gazetari, Baton Haxhiu, Agim Zatriqi, drejtor i dhunshëm në RTK, Jusuf Buxhovi, gazetar dhe inspektor i UDB-së, dhe të tjerë, të cilët i qëndruan besnikë ideologjisë së patriotizmit dhe kozmopolitizmit jugosllav. Çuditërisht, shumica syresh edhe pas çlirimit të vendit nga robëria gati njëshekullore serbe, në vitin 1999 edhe pas shpalljes së Pavarësisë së Kosovës, në vitin 2008 po i mbesin besnikë frymës së kozmopolitizmit jugosllav, në krijimtari dhe në ideologji.

Letërsia realiste në Kosovë

Pavarësisht se në Kosovë pati shumë emra krijuesish, vetëm pak autorë do të arrinin nivelin e veprave mesatare që krijoheshin në Shqipëri. Shkrimtarët si, Adem Demaçi, (vepra e të cilit u ndalua nga viti 1959) pastaj Rexhep Qosja i

cili krahas kritikës letrare ku zuri vendin e parë meritohet jo vetëm në Kosovë por edhe në Shqipëri, u shqua edhe në krijimtarinë artistike me një kredo origjinale krijuese, pastaj Nazmi Rrahmani, i cili pretendonte të arrinte nivelet e letërsisë bashkëkohore shqiptare, si dhe Ramiz Kelmendi, i cili dallohej për kritikën e tij, madje edhe të hapëta kundër devijimeve të caktuara në shoqëri, por kurdo herë me një gjuhë ezopike, nga ky mes krijuesish u shquan edhe shkrihtarë të tjerë, të cilët gjithsesi se kanë merita. Megjithatë letërsia që po krijohet në Kosovë ishte pakrahasueshëm, në nivel artistik e tematik të asaj letërsie që krijohet në Shqipëri.

Radio televizioni dhe gazetat ishin nën censurë të rreptë ideologjike e politike. Edhe pse censura ishte e evidente, disa krijues arrinin të shprehnin botën e tyre artistike në mënyra specifike të komunikimit me lexuesin tashmë të arsimuar dhe të ngritur në shumë pikëpamje. Një shembull i tillë është romani: “Vdekja më vjen prej syve të tillë” i Rexhep Qoses, “Shtatë persona ndjekin autorin”, e Ramiz Kelmendit, drama “Agu” e Din Mehmetit e të tjera.

Pavarësisht një rruge specifike, nëpër të cilën po kalonte krijimtaria artistike, ajo nuk arrinte të lirohej nga pengesat ideologjike, që kishte vendosur pushteti okupator, i cili po bënte përpjekje të gjithanshme për të ushtruar ndikimin në çdo porë të popujve jo sllavë, ndërsa për veten e vetë ishte në krizë të identitetit, meqë jo të gjithë popujt sllavë pajtoheshin me imponimin politik e kulturor të ushtruar nga kreu hegjemonist serb i Beogradit. Shqiptarët, që mbështesnin kreun politik të Jugosllavisë, në këtë drejtim ishin më të dëgjueshëm, meqë edhe represioni kundër tyre ishte më i ashpër dhe sistematik.

Institucionet e kulturës, arsimit, artit, shtypi, radio e televizioni ishin nën censurë të ashpër ideologjike. Ato udhëhiqeshin nga njerëz të dëshmuar, të cilët kishin dhënë

shembuj besnikërie për pushtetin. Ata, në të shumtën e rasteve bënë përpjekje, që ta përfillin me besnikëri platformën politike të LKJ-së, edhe pse ajo platformë shqiptarët i trajtonte si pakicë kombëtare, pavarësisht se shqiptarët në Jugosllavi numerikisht ishin popullata e tretë në vend, pas serbëve dhe kroatëve. Në këtë mes u shquan: Sinan Hasani, Jusuf Buxhovi, Rrahman Dedaj, Ali Jasiqi, Isak Hasani, Maksut Shehu, Veton Surroi, Shkëlzen Maliqi, Fahredin Gunga...

Arsimimi, kontaktet me botën tjetër shqiptare, me Shqipërinë amë, përmes Radio Tiranës, më vonë edhe me RTSH-në, dhe kontaktet ilegale të veprimtarëve të organizatave të Lëvizjes Çlirimtare nga Kosova me personelin e ambasadave shqiptare në shtete të ndryshme të Ballkanit dhe Evropës, bënë që një pjesë e inteligjencies shqiptare të orientohej krejtësisht në jetën kulturore që po zhvillohej në Shqipëri.

SHQIPTARËVE UA PRISNIN KOKAT DHE BËNIN LLAMPA ME KAFKAT E TYRE!

Në luftën e fundit në Kosovë, policia dhe ushtria serbe ekzekutoi dhe masakroi mbi 15.000 shqiptar. Ata, nuk kursyen asnjë shtresë apo gjini, fëmijë, pleq, gra dhe të rritur, duke ushtruar çdo lloj torture mbi shqiptarët, vrasje, mizori, tortura, dhunime, persekutime, prerje gjymtyrës, vepra më çnjerëzore, vepra të cilat mund t'i bënin vetëm kanibalët ose mund të ndodhnin në mesjetë.

Përveç vrasjeve dhe torturave në Kosovë nga kriminelët serbë janë djegur 116.000 shtëpi, mijëra gra të dhunuara dhe ndjekja e mbi 900.000 mijë banorëve të Kosovës. Për krimet serbe janë më shumë se 20.000 fotografi të dërguara si fakte te Komisioni për Krime Luftë, të cilat dëshmojnë krimet e kryera të kriminelëve serb, e aty ka pas edhe dëshmi për varrezat masive.

Për krimet serbe në Kosovë kanë folur edhe disa serbë të cilët kanë thënë se krimet e bëra ndaj shqiptarëve në Kosovë nuk po mundën me i harrua.

Por, pse atëherë shqiptarët po i harrojnë? Pse kriminelët serb, të cilët kanë kryer krime në Kosovë, kanë ushtruar dhunë, kanë maltretuar qytetarë të pafajshëm, kanë vrarë e kanë prerë fëmijë, gra, pleq nuk po gjykohen? Rasti i fundit që serbët i kanë përkujtuar krimet e tyre të bëra në Kosovë është i dy ish pjesëtarëve të njësisë Specialë të Policisë së Serbisë, Slobodan Stojanović dhe Jovan Gollubović. Ata kanë luftuar në Kosovë, ku nga afër i panë krimet e bëra të kolegëve të tyre.

“Gjatë luftës në Kosovë, komandant e kishim Sreten Lukiqin”, ka thënë Stojanović.

“Kishte gjithçka, vrasje të fëmijëve shqiptarë. Pash kolegun që ia pret kokën civilëve, mashkullit dhe femrës, e pastaj i zinte. Ai i ka marrë pastaj kafkat dhe i dërgonte në shtëpi për të bërë llamba. Këtë e bëjnë vetëm psikopatët”, thotë Stojanović.

Jovan Gollubović, njëri nga ish-pjesëtarët e njësisë 37 speciale serbe në Kosovë, tregon për një shqiptar të plagosur, duke mos përmendur emër dhe as vend.

Njeriu lutej për mëshirë, por njëri nga pjesëtarët e njësisë speciale i sugjeron “që të fotografohen me të për të pasur fakte”. Gollubović njofton bazën se ka të plagosur, por komandanti i njësisë Mitrović thotë “dërgojeni për t’u rrezitur”, që nënkuptonte se duhej vrarë vetëm pse ishte shqiptar.

“S’jetohej me këtë”, shton miku i tij. “Isha dëshmitar i vrasjes së një plaku 80 vjeçar. E di në cilin pus e futën. E di ku janë varrezat masive, sepse unë ata njerëz i varrosa. Me veturë ia mësyu gruas dhe vajzës... e askush nga policia nuk ka reaguar”, thotë ai.

“Ata nuk janë policë, por kriminelë. E di se si kanë pastruar paratë e përgjakura për të blerë qengjin e pjekur. E di se gruaja e tij mban florinj të marrë nga trupat e shqiptareve të vrara”, është rrëfimi i tyre.

Ish-pjesëtarët e forcës speciale serbe thonë se trupat e civilëve të vrarë i linin në vendin e vrasjes dhe ndodhte shpesh që kamionët e forcave serbe të kalonin mbi kufoma. Ata flasin edhe për raste të veçanta kur një i moshuar shqiptar ishte vrarë në vend, pa asnjë arsye edhe pse ishte i paarmatosur dhe pas vrasjes vendosin ta hedhin në bunar.

Ndër rastet më të tmerrshme të kryera është edhe ai i këputjes së kokës së një shqiptari të vrarë nga policët e çetës së Pirotit. Njëri prej policëve të kësaj çete i kishte marrë kufomës tre dhëmbë të artë, ndërsa kokën e tij e kishte gatuar dhe kur ishte kthyer në shtëpi e kishte bërë llambë të tavolinës.

Shikone videon e plotë me dëshmitar e cila është ne gjuhën serbe dhe e përkthyer ne gjuhën angleze.

LETËRSIA MODERNE SHQIPE NË KOSOVË DHE DIASPORË

E pasur dhe e bukur është gjuha shqipe, nga e cila shqiptarët krijuan një kult të vërtetë; megjithëkëtë është fare pak e zhvilluar: rrethanat historike krejt të posaçme dhe sidomos një sundim i huaj prej më shumë se 5 shekujsh i vonuan për një kohë shumë të gjatë çdo farë rilindje kulturore popullit shqiptar të dashuruar për liri.

Letërsia shqiptare që zhvillohet në vitet e tridhjeta në Kosovë, kishte disa shenja paradalluese: ajo ishte e shkëputur nga letërsia amë dhe nga një pjesë e traditës letrare.

Letrarët dhe letërsia në Kosovë, pothuaja nuk ishin fare në kontakt me të dhe nuk ishin të informuar për atë çka ndodhte në fushën e letërsisë brenda kufirit të shtetit shqiptar.

Në Kosovën letrare herë pas here ilegalisht, mund të depërtonte ndonjë vepër ose autor nga periudha e viteve

1930, kryesisht përmes atyre pak nxënësve që shkolloheshin aso kohe në Shqipëri.

Pas luftës nacional –çlirimtare (vitet 1950), krijuesit e parë të letërsisë shqiptare në Kosovë , për mbështetje kishin kryesisht letërsinë gojore (të pasur) dhe fare pak kishin vepra nga fondi letrar i traditës si dhe kishin fare pak përvojat e huaja letrare, në radhë të parë ato sllave.

Nga emrat e shkrimtarëve, të cilët e kishin filluar veprimtarinë e vet letrare para luftës, do të përmendim këtu vetëm Esat Mekulin , Hivzi Sulejmanin. Esat Mekuli u shqua me lirikën e angazhuar shoqërore dhe kombëtare të shkruar gjatë viteve 1930, ndërsa Hivzi Sulejmani solli përvojën e parë më serioze në llojin e prozës së gjatë me romanin dy vëllimesh "Njerëzit I" dhe "Njerëzit II", si dhe "Fëmijët e lumit tim".

Para tyre Hivzi Sulejmani do të shkruante disa nga tregimet, që edhe sot tingëllojnë moderne.

Ishte poezia ajo që arriti majat e letërsisë shqiptare në Kosovë, duke filluar nga fundi i viteve 1950 -2014 e sidomos me emrat: Mark Krasniqi, Din Mehmeti, Fahredin Gunga, Rrahman Dedaj, Enver Gjerqeku, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Besim Bokshi, Eqrem Basha, Sabri Hamiti, Flora Brovina, Iljaz Prokshi, Afërdita Skënderi, Gani Xhafolli, Naim Kelmendi, Agim Vinca, Nuhi Vinca, Fahredin Shehu e shumë të tjerë.

Ndërsa në prozë dalloheshin: Anton Pashku, Ramiz Kelmendi, Azem Shkreli, Nazmi Rrahmani, Rexhep Qosja, Rexhep Hoxha, Mehmet Kajtazi, Mehmet Kraja, Ramiz Kelmendi, Shyqri Galica Adem Gashi, Musa Ramadani, Iljaz Prokshi, Agim Vinca, Nuhi Vinca, Naim Kelmendi, Abdyl Kadolli, Gëzim Ajgeraj e disa të tjerë.

Edhe në Kosovë shumë shkrimtarë patën fatin të burgosen, të persekutohen apo të arratisen e të jetojnë jashtë truallit të tyre(Adem Istrefi etj).

Pushteti serb ushtronte dhunën më të egër ndaj intelektualëve që me pushtetin e fjalës përpiqeshin të afirmojn vlerat kombëtare shqiptare.

Kështu e pësuan rreptë nga kjo censurë: Adem Demaçi, Ramadan Rexhepi, Kapllan Resuli (i cili pasi u arratis në Shqipëri u burgos edhe këtu) etj.

Krahas letërsisë shqiptare që krijohet dhe botohet kryesisht në Prishtinë, ajo krijohet dhe botohet edhe në mesin e shqiptarëve të Maqedonisë, kryesisht me prozën dhe poezinë e Murat Isakut, Teki Dervishit, Abdylazis Islamit, e më pas, me veprën letrare të Resul Shabanit, Adem Gajtanit, Agim Vincës, Din Mehmetit etj.

Vlenë të përmendet dhe një personalitet i shquar i kulturës, Luan Starova, (shqiptari më i përkthyer sot pas Ismail Kadaresë etj), por shumica e veprave të tij nuk janë në gjuhën shqipe.

Letërsia moderne shqiptare në diasporë

Edhe pse e zhvilluar në kushte të një izolimi gjeografik e ideologjik, fati dhe perspektiva e letërsisë bashkëkohore shqipëtare atë duhet ta vështrojmë edhe nga konteksti më i gjerë gjeografik, pra edhe përtej kornizës ngushtësisht nacionale.

Pavarësisht nga zhvillimet brenda Republikës së Shqipërisë, si dhe brenda viseve etnike si: Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, Luginë të Preshevës, Çameri ,kjo letërsi pati dhe njohu zhvillime dhe në diasporë.

Sa i takon zhvillimeve të saj në diasporë, letërsia shqiptare mund të shikohet gjeografikisht brenda dy vatrave: Vatra historike e diasporës shqiptare: Greqi, Rumani, Bullgari, Turqi, Danimarkë, Norvëgi, etj.

Vatra të reja të diasporës shqiptare: Itali, Francë, Zvicër, Gjermani, Danimarkë, Norvegji, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Kanada etj.

Zhvillimet më të rëndësishme të letërsisë bashkëkohore shqiptare në diasporë ndodhën në Itali, aty ku sot e kësaj dite jetojnë rreth 90.000 arbëreshë, që vazhdojnë të flasin shqipen.

Në përgjithësi mund të thuhet se një "rilindje" e letërsisë arbëreshe ndodhi diku rreth fundit të viteve 1950, kur dhe nisi të botohej në Romë revista "Shejzat" nga Ernest Koliqi, e më pas revistat "Zgjimi", "Katundi ynë", "Zjarri", "Zëri i Arbëreshëvet", "Lidhja", "Bota shqiptare" etj.

Këto revista ndikuan në krijimin dhe publikimin e një brezi poetësh e shkrimtarësh që shkrunin në arbërisht. Veç të tjerash, një pjesë e tyre funksionoi edhe si shtëpi botuese, duke publikuar vepra të tëra me poezi, si dhe vepra të nduaruarshme letraro-publicistike.

Ndër shkrimtarët më të rëndësishëm të kësaj vatre duhen përmendur: Francesko Solano (1914), i njohur me pseudonimin Dushko Vetmo, i lindur në Kozencë. Dushko Vetmo, pas një periudhe të gjatë qëndrimi në Argjentinë, Uruguai dhe Kili, ku dhe shugurohet për prift, Françesko Solano alias Dushko Vetmo, kthehet në vendlindje.

Ai ishte aktivë në shumë fusha letrare – ishte poet, prozator dhe dramaturg.

Ndër veprat e tij më të rëndësishme janë: "Burbuqe t'ëgra," 1946, "Shkretëtira prej gurit" (dramë, 1974), si dhe "Tregimet e Lëmit" etj.

Domenico Bellizzi (1931), ishte prift nga Frasnita. Ai është i njohur me pseudonimin Vorea Ujko. Është një ndër trashigimtarët më të denjë të Jeronim De Radës si dhe të Zef Serembes.

Vorea Ujko alias Domenico Bellizzi me poezinë e tij arriti

nivele të spikatura të ligjërimit poetik, veçanërisht me veprat: “Zgjimet e gjakut”, “Këngë arbëreshe”(1982),” Hapma derën zonja meme”(1990) etj.

Karmell Kandreva (1931), poet, bartës i identitetit kombëtar me anë të një ligjërimit poetik origjinal si dhe luftëtar i angazhimit social të arbëreshëve në ruajtjen e gjuhës dhe kulturës origjinale, ka shkruar triologjinë poetike: “Shpirti i arbërit rron”; “Shpirti i arbërit rron”,” Arbëreshi tregon”, “Vuan dega e hershme” etj.

Zef Skiro Di Maxhio (1944), poet, përkthyes dhe dramaturg i shquar. I angazhuar edhe si drejtor i revistës "Bota shqiptare", i shquar për tonin e tij ironik e shpesh sarkastik, ai është autor i rreth dhjetë librave poetikë, ndër të cilat vlen të përmenden: Njëpër udhat e parrajsit shqipëtarë e t'arbreshë. Poemë gjysmëserioze arbëreshe si “Orëmira”, “Për tokën fisnike të Horës” etj.

Padyshim që letërsia arbëreshe vazhdon jetën me të tjerë shkrimtarë, shumica syresh të rinj, duke luajtur kështu një rol të rëndësishëm në diversitetin kulturor shqiptar, por edhe atë italian.

Një tjetër vatër e rëndësishme historike, ku kanë lulëzuar shkrimet shqipe që në fundin e shekullit XIX dhe ku jeta kulturore e elementëve shqiptarë ka qenë e organizuar më së miri, është Rumania.

Një ndër personazhet më të rëndësishëm të letrave bashkëkohore shqiptare është Viktor Eftimi (1889 - 1972), autor i rreth njëqind vëllimeve letrare të shkruara në rumanisht.

Mjaftë prej veprave të tij dramatike janë ndërtuara mbi bazën e motiveve shqiptare e të fëmijërisë së tij në malet e vendlindjes.

Po aq e rëndësishme sa është edhe Rumania në pikëpamje të jetës kulturore shqiptare mbetet edhe Bullgaria, ku janë njohur organizime të hershme të komunitetit shqiptar.

Një figurë mjaft e rëndësishme në letërsinë tonë shqipe është edhe Thoma Kaçori, i cili shkroi në shqip disa romane e libra me tregime.

Në vatrat e reja të zhvillimit të letërsisë bashkëkohore shqiptare hyjnë ato vende në të cilat emigruan për motive kryesisht politike një pjesë e shkrimtarëve të talentuar shqiptarë, që duke mos u pajtuar me diktaturën dhe duke ndjerë etjen për liri, realizuan në periudha të ndryshme të regjimit komunist eksodet e sforcuara.

Një nga shkrimtarët e diasporës me peshë më të madhe që jetoi e krijoi në Gjermani, është Martin Camaj (1925 - 1992). Vepra e tij hyjë në fondin më të shquar të letërsisë bashkëkohore shqiptare.

Ndërsa në Shtetet e Bashkuara të Amerikës zhvilloi veprimtarinë më të madhe studimore e letrare është Arshi Pipa (1920- 1997), një ndër punëtorët më të mëdhenj të letrave shqipe, intelektual i shquar, poet, përkthyes, studiues e polemist.

Më 1944 ai drejtoj revistën "Kritika" dhe po këtë vit botoi librin e parë me poezi Lundërtarë. Në SHBA, ku emigroi në vitin 1958, punoi si profesor në disa universitete amerikane deri sa doli në pension.

Si dëshmi e asaj që kishte përjetuar në kampet dhe burgjet komuniste ai botoi në Romë vëllimin me poezi "Libri i burgut 1959", dhe më vonë dhe vepra të tjera.

Vlenë theksuar edhe një dyzinë shkrimtarësh dhe studiuesish letrarë që krijojnë në diasporë si Ernest Koliqi , Kostë Çekrezi, Gj.Bubani, S.Malëshova, Z.Fundo, Tajar Zavalani, Eshref Ymeri, Rasim Bebo, Gjek Marinaj, Kolec Traboini, Agim Bacelli,Adnan Mehmeti, Kozeta Zylo, Raimonda Moisu, Iliriana Sulkuqi, Rita Salihu, Mëhill Velaj, Anton Kote, Sotir Andoni, Peter Prifti, Dalan Luzi, Zef Pergega, Luigj Çekaj, Albana Mëlyshi, Ramiz Gjini, Dalip Greca, Fatmir Terziu, Engjell Shehu, Gëzim Ajgeraj, Elvira

Dones, Ornela Vorpsi, Anilda Ibrahimimi, Besa Myftiu, Kozeta Nushi, Hasan Aliaj, Shefqet Dibrani, Brahim Avdyli, Ymer Shkreli, Pal Sokoli etj.

***

Në gjuhë të huaj, por me tema shqiptare

Vlenë theksuar që në diasporë kemi disa poetë që shkruajnë në gjuhë të huaj. Ata medoemos duhet të përfshihen në historinë e letërsisë shqipe apo duhet të konsiderohen pjesë e letërsisë së gjuhëve në të cilat krijojnë, shtrohet thuajse në të gjitha konferencat shkencore që zhvillohen në Tiranë, Prishtinë, Shkup, Tetovë.

Në Itali është prezent një numër bukur i madh i letrarëve shqiptarë që shkruajnë libra në gjuhën italianeqë me botimet e tyre, fare pak njihen në Shqipëri.

Shkrimtarja rumune Herta Müller, e cila shkruan në gjuhën gjermane do t'u drejtohej me këto fjalë atdhetarëve të saj kur mori çmimin "Nobel" në letërsi:..." sepse dhe ne vetë mendojmë -se ata nuk janë shkrimtarët tanë"... "Atdheu është çka flitet" Fenomei i tillë është botëror, ku shqiptarët nuk kanë pse të jenë përjashtim.

Nuk është një proces i stisur apo i paramenduar. Ai lind së brendshmi dhe nuk është thjesht një proces normal i të shkruarit. Janë shumë shkrimtare të ekzilit, që po prezantohen me shumë sukses në botën letrare. Kësaj radhe veçojmë pesë shkrimtare femra.

Elvira Dones që botohet nga "Feltrinelli" dhe "Einaudi", Anilda Ibrahimimi, Ornela Vorpsi ("Einaudi") dhe Kozeta Nushi-Alikaj, janë katërshja e letërsisë shqiptare e mërgimit në Itali.

Kësaj katërshje i bashkohet edhe Besa Myftiu, që jeton në Zvicër e boton në Francë me logon e shtëpisë botuese të Parisit "Fayard".

Përtej faktit se shkruajnë në gjuhë të huaj dhe jo në gjuhën e nënës, ajo çfarë i bashkon këto shkrimtare është dhe tematika që trajtojnë në veprat e tyre.

Shkrimtaret tona shkruajnë , në veten e parë e here –herë në vetën e tretë.

Kjo gjë është gjithmonë e pranishme. E shkuara gjithashtu; fëmijëria nën diktaturë, mentaliteti, dramet sociale, zakonet dhe kanunet e vendit të origjinës janë pjesë e rrëfimeve në krijimtarinë e tyre. Tema të identitetit mbeten të preferuara për këto autore shqiptare, që jo rastësisht kanë zgjedhur të krijojnë në gjuhë të huaj...

“Shkrimi në gjuhë të huaj të jep liri, distancë” thotë shkrimtarja Besa Myftiu. Ajo për fat të keq historitë e saja nuk i shkruan në shqipen tonë të bukur.

Ndjehet e frustruar kur tenton të shkruajë në shqip. I druhet dhe paragjyqimeve , ndaj ka zgjedhur rrëfimin në gjuhën frënge. Ajo është e bija e shkrimtarit Mehmet Myftiu. Besa Myftiu , ka botuar 9 libra në frëngjisht, i fundit është libri “Dashuri në kohën e komunizmit”, botuar nga “Fayard” në Francë.

Edhe shkrimtarës Ornela Vorpsit gjithaq i nevojitej distanca për ta parë më qartë të shkruarën. Italishtja ishte për të një zgjedhje organike. Ajo thotë : “Po të kisha jetuar në Shqipëri, ndoshta nuk do isha bërë shkrimtare. Ishte ekzili që më tregoi këtë rrugë. Nuk ishte ndonjë zgjidhje për të tradhtuar Shqipërinë, siç më sulmojnë shpesh. Ishte një zgjidhje shumë organike. Duke menduar pse kisha nevojë të shkruaja në italisht, pashë se në mënyrë organike kisha nevojë për distancë nga ajo çka tregoja”(përfundon citati). Ajo veten tashmë e sheh si shkrimtare në një vend të huaj e që shkruan po ashtu në një gjuhë të huaj. Ornela Vorpsi vazhdon të shkruajë në gjuhë italiane, por siç thotë dhe vetë, në të njëjtën kohë mendon dhe flet katër gjuhë.

Gjuha e nënës mbetet gjuha e parë, sepse shqipja për të është gjuha që mbart kujtimet e fëmijërisë e për këtë ajo ndjehet thellësisht e tërësisht shqiptare. “Besoj se gjuha e romaneve të mia është një sintezë e shumë kulturave, e shumë gjuhëve të përzierja së bashku”.

Janë të paktë shkrimtarët që arrijnë të jenë kreativë në dy gjuhë të huaja, por Elvira Dones sigurisht që ia ka dalë. Ajo është shkrimtare, gazetare dhe dokumentariste, autore e shtatë romaneve, dy vëllimeve me tregimeve, artikujsh e filma dokumentarë.

Tema si prostitucioni, drama sociale, lufta etj., e kanë bërë Elvira Donesin shkrimtare të mirëpritur në qarqet letrare. Letërsinë e saj e shkruar në dy gjuhë; në gjuhën e nënës shqip dhe në gjuhën italiane. Raporti i saj me gjuhën që zgjedh për të shkruar fillon qysh kur libri nis të ngjizet. Ajo thotë :“Është thelbësore atmosfera e fillimit, fjalitë e para ndoshta dhe një fjalë e vetme që “godet” në njëren gjuhë në vend të tjetrës”(përfundon citati). Pikërisht kjo i ndodhi Elvira Donesit kur shkroi romanin “Luftë e vogël e përkorë”, ritmi gjuhësor u krijua natyrshëm në gjuhën e saj të dytë, italishten.

“Pashë se kisha nisur rrëfimin në italisht edhe për një arsye tjetër, për të cilën me sa duket kisha nevojë: më shërbente si filtër mbrojtës”, thotë Dones.

Në këtë rast është “terreni” për të cilën shkruan ai që zgjedh gjuhën, për shkrimtaren Elvira Dones. Ajo ka në proces dy libra; njërin të shkruar në gjuhën italiane dhe tjetrin në shqip, që shumë shpejt do të jenë në duart e lexuesve. Edhe pse këto shkrimtare zgjedhin një gjuhë tjetër, bashkohen në një pikë: shfrytëzimi i temës së identitetit. “A ka nevojë të shkruaj në shqip për të rrëfyer Shqipërinë e sotme?- bën pyetjen retorike Anilda Ibrahim.

I ka qëlluar shkrimtarës Anilda Ibrahimimi të lexojë në shtypin shqiptar (online) sesi shqiptarët e fyejnë në komentet e tyre për zgjedhjen e italishtes si gjuhë letrare.

Ajo thotë: “Nuk ka asnjë akt tradhtie nga ana ime drejt gjuhës mëmë. Zgjedhjen time e shoh si përlulje të një personi të ndërgjegjshëm që e do gjuhën e vet në atë farë mënyre sa të hiqet mënjanë duke thënë: unë s’jam në gjendje, ka të tjerë që e bëjnë më mirë se unë, Shqipëria ecën përpara edhe pa mua! Nuk jemi të pazëvendësueshëm...”(përfundon citati). Kjo është revolta e saj në përballjen për së largu me lexuesin shqiptar. Ndoshta për këtë arsye ajo edhe Ornela Vorpsi refuzojnë vazhdimisht që librat e tyre të përkthehen në gjuhën shqipe.

Ëndërr për poeten shqiptare Kozeta Nushi-Alikaj është” Të publikoj shpejt librin në italisht.Do të desha që edhe Italia, që në të kaluarën i ka bërë keq Shqipërisë, të mbështesë futjen e saj në Bashkimin Evropian.Dhe grekët, që besojnë të jenë ortodoks, janë kriminelë dhe duhet të jenë të parët që të dalin nga Bashkimi Evropian.”(përfundon citati).

Kështu pohon Kozeta Nushi – Alikaj, një 40 vjeçare shqiptare, që po bën 10 vjet në Itali. Impenjimi i saj, interesi i saj i lartë për politikën, zbulohet menjëherë nga fjalët që zgjedh, nga argumentet që përcjell.

Në politikën shqiptare, po edhe në atë botërore, të gjithë flasin me fjalë të shëmtuara, që në fakt duhet të zhduken nga fjalori; populli nuk është injorant, është vetëm i lodhur, i dhembin veshët. Unë mendoj se të mirët janë pak dhe hiqen mënjanë, duke mos dashur të ngatërrohen në politikë. “Kozeta ka lindur në Vlorë, e njohur në botë me portin e saj të rëndësishëm detar, po është rritur në Fitore.Është kristiane, ortodokse, po thjesht preferon të quhet bijë e Zotit. Dhe e prekur thellë në shpirt, e përlotur, me fjalët që i mblidhen lëmsh në grykë, shqipton me shpirt të plagosur: - Mendoj se Zoti e ka sakrifikuar Shqipërinë... Jemi të vegjël, po jemi

shumë të fortë edhe pse për më shumë se 500 vjet kemi qenë të shtypur nën thundrën e të huajve. Jemi pak, por jemi si pikat e oqeanit.

Do të doja që edhe gratë të jenë të interesuara për letërsinë, politikën, në mënyrë që bota të përmirësohet.

Kozeta është e diplomuar në gjuhë ruse dhe gjuhë angleze. Ka bërë disa përkthime librash të rëndësishme, ka përkthyer Dostojevskin, Çehovin që ishin autor të ndaluar në Shqipëri, si dhe ka përkthyer autorë norvegjezë nga gjuha ruse. Më i madhi pasion i Kozetës është shkrimi – më parë një dëshirë; tani që kam zbuluar impenjimin politik, është edhe një mision, - të cilit i dedikohet jo vetëm në shqip, duke publikuar në italisht, falë mbështetjes së Carlo dhe Marina Salvadorit.

Kozeta, se shpejti do të botojë në italisht librin “Një jetë e mbetur ëndërr“.

Tashmë në qarkullim është libri poetik i autorës Kozeta Nushi –Alikaj "Rizgjimi i ëndrrave"nga Shtëpia Botuese "Rugova Art"-Prishtinë, 2014.

Kohë më parë shkrimtarija shqiptare përktheu për herë të parë në shqip novelën e shkrimtarit rus F.M Dostojevski “E drojtura” (Krotkaja) të cilën e botoi Shtëpia Botuese “Aferdita & Omsca”-Tiranë.

Shkrimtari i mirënjohur Dritero Agolli, thotë : "Kisha kohë pa lexuar dicka kaq të bukur, - Pylli ynë po rrallohet, e ti do të jesh trashëgimtarja e vërtetë dhe e denjë e ditëve që do të vijnë,... e pendës që di të shkruaj kaq bukur shqip", thotë Agolli për novelën e Dostojevskit “Krotkaja” e përkthyer nga Kozeta Nushi ,e cila ka studiuar në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja në Tiranë, në Departamentin e Gjuhëve Sllave dhe Ballkanike.

ÇËSHTJA SHQIPTARE DHE PREJARDHJA GJENETIKE E TYRE

Deklarata e Mustafa Nanos lidhur me “gjakun” e shqiptarëve po nxit reagime të shumta, shpeshherë, po aq pa vend sa edhe deklarata fillestare. Në rastin më flagrant, janë botuar edhe të dhëna gjenetike të linjave atërore, të shoqëruara me interpretime të gabuara, që duket sikur mbështesin idenë e “gjakut serb” ndër shqiptarë.

Nuk është fundi i botës edhe po të kemi elemente të gjakut serb mes nesh, fundja të gjithë njerëz jemi, lindim të ngjashëm, por rritemi ndryshe. Dhe nëse vërtetë ka prejardhje sllave mes nesh, kjo nuk na bën më pak shqiptarë, për sa kohë që rritemi në frymën e identitetit kombëtarë shqiptarë, me gjuhën dhe traditat tona. Por e vërteta e thjeshtë që del nga të gjitha të dhënat e deritanishme gjenetike tregon se ndër të gjithë popujt e Europës Lindore e Juglindore, shqiptarët janë populli me influx-in më të kufizuar të linjave atërore sllave.

Testi gjenetik i linjës atërore mbështetet në faktin se kromozomi Y, trashëgohet drejtpërdrejt nga babai tek i biri, pra pa u shartuar me materialin gjenetik të nënës. Si pasojë, të gjithë pasardhësit mashkullorë të çdo burri kanë të njëjtin kromozom Y si ai vetë, përveç ndonjë mutacioni. Duke i grupuar linjat atërore sipas mutacioneve, kemi haplogrupet që janë përmendur këto ditë: R1b, R1a, I1, I2, J1, J2, E1b1b, G, etj, si dhe shumë nëndegë të tyre.

Gabimi në krahasimet që qarkullojnë në rrjet qëndron në përqëndrimin në këto grupe të mëdha dhe mospërfilljen e nëndegëve. Secila nëndegë ka histori dhe origjinë të ndryshme nga të tjerat. Për shembull, R1b dhe R1a janë nëndegë të haplogrupit R, por janë ndarë prej rreth 23 mijë vjetësh, kur nuk kishte as shqiptarë as serbë, madje as indo-europianë. Gjithashtu, është gabim t'u vishen etiketat "Europë Perëndimore" shqiptarëve të grupit R1b apo "Lindje e Mesme" shqiptarëve të grupit E1b1b, pasi nëndegët të cilave u përkasin shqiptarët kanë qenë në Ballkan prej mijëra vitesh. Pra, duhen shikuar nëndegët e këtyre grupeve, për të dalluar ndarjet më të vonshme.

Edhe pse duhen më shumë teste për një pasqyrë sa më të drejtë të të gjithë popullsisë, nga testimet e deritanishme të shqiptarëve përmes kompanive të ndryshme del se shumica dërrmuese e linjave atërore mes nesh u takojnë disa nëndegëve të veçanta: nëngrupit E1b1b, nëndegës E-V13; nëngrupit J, nëndegës J2b2-L283; nëngrupit R1b, nëndegës R1b-Z2103>BY611 dhe R1b-PF7563. Të tri këto nëndegë, ose degë paraardhëse të tyre, gjenden në Ballkan, të paktën prej Epokës së Bronzit (Mathieson et al, 2017). Sipas Projektit Shqiptar për ADN, këto tri degë paleo-Balkanike përfaësojnë rreth 78% të linjave atërore ndër shqiptarë, kurse ndër shqiptarët e Kosovës dhe Luginës së Preshevës shifra është rreth 83% (Veseli, 2018). Nëndegët që zakonisht gjenden ndër sllavë, I2a1 dhe R1a-M417, përbëjnë vetëm 10-

15% të linjave shqiptare, edhe pse kohët e fundit po dalin të dhëna që disa prej këtyre linjave mund të jenë veçuar para etnogjenezës sllave, gjatë Mesjetës së hershme. Studimet shkencore, edhe për shkak të kostos, mbështeten në rezolucion më të ulët testimi dhe numër më të ultët testesh, nxjerrin shifra të përafërta (Boattini et al, 2015; Ferri et al, 2010; Battaglia et al, 2009).

Nga ana tjetër, ndër serbë, nëndegët tipike sllave I2a1 dhe R1a-M417 përfaqësojnë respektivisht rreth 45-47% të linjave atërore, kurse tri nëndegët e lartpërmendura paleo-Ballkanike vetëm 22-28% (Battaglia et al, 2009; Regueiro et al, 2012). Pjesa tjetër përbëhet nga linja me prejardhje nga Europa Perëndimore e Veriore, si dhe nga Azia, në masë më të kufizuar. Pra, pjesa më e madhe e linjave atërore serbe vjen nga dyndjet e Mesjetës së hershme, më së shumti nga dyndjet sllave, ndërsa një pakicë e konsiderueshme është pasardhëse e linjave “vendase”. Të dhënat flasin për një përqëndrim të këtyre linjave të lashta Ballkanike në pjesët jugore e lindore të Malit të Zi, si dhe në jug të Serbisë, pra pikërisht në zonat me prani historike të shqiptarëve. Si përfundim, nëse mund të flitet për ADN të ngjashme mes shqiptarëve dhe serbëve, është pikërisht në sajë të këtij elementi ballkanik të asimiluar nga sllavët, e jo nga “gjaku serb” mes shqiptarëve, aq më tepër mes shqiptarëve të Kosovës, thotë në mes tjerash Alban Lauka – anëtar dhe kontribues i Projektit Shqiptar të ADN-së.

Si përfundim dua t’u bëj thirrje të gjithë shqiptarëve që mos të mjaftohen me spekulime pa themel si të Nano-s, apo me “analiza” sipërfaqësore që qarkullojnë në rrjet, por t’i bashkohen Projektit Shqiptar për ADN (në FTDNA:

Shqiptarët, të parët në listën e kushërinjve mes popujve të Europës.

Shkencëtarët kanë mbetur të surprizuar me këtë të dhënë që vlen për Shqipërinë dhe Kosovën.

Kjo e dhënë tregon se shqiptarët e sotëm rrjedhin të gjithë nga një grup i vogël paraardhësish.

Dy studiues të njohur amerikanë kanë krahasuar gjenomet e 2257 individëve nga 40 popullsi nga e gjithë Europa. Sipas rezultateve, afërsia midis banorëve të kontinentit është shumë më e ngushtë nga ajo çka besohej deri më tani. Të parët në listë qëndrojnë shqipfolësit.

Grekët, maqedonasit, madje edhe italianët ndajnë me shqiptarët po aq paraardhës sa me njëri-tjetrin. Konkluzioni i pazakontë tregon se, të paktën këtu e 1500 vjet më parë shqipfolësit nuk kanë qenë një popull veçanërisht i izoluar, aq sa kanë qenë të pakët në numër.

Sado e pazakontë mund të duket, europianët janë të gjithë kushërinj mes tyre. E pranojmë, teorikisht nuk është se po themi ndonjë gjë të re.

Deri këtu mund të shkoj logjika e thjeshtë e shumëkujt. Ama, që shqipfolësit janë populli me gjenet më të forta mes gjithë popujve të Europës, këtë pakujt mund t'ia priste mendja.

Kjo nuk është ndonjë nga ato klishetë e përditshme që shkojnë nga goja në gojë për të na nxjerrë si popullin më të lashtë të botës.

Është konkluzion mbreslënës i dalë nga një studim i ditëve të fundit, realizuar nga dy gjenetistë amerikanë me famë botërore, Peter Ralph dhe Graham Coop të Universitetit të Kalifornisë. Pasi morën në shqyrtim ADN-në e 2257 individëve nga 40 shtete të Europës, ata dolën në konkluzionin se Europianët janë të gjithë kushërinj mes tyre, por shqipfolësit janë ata që ndajnë nivelin më të lartë të paraardhësve të përbashkët.

Dhe kjo nuk është një histori e viteve të fundit. Një rritje e numrit të paraardhësve të përbashkët derivon nga të paktën 1500 vjet më parë. Në harkun kohor të të paktën këtyre 1500 viteve të fundit, edhe pse shqipfolësit kanë qenë të

pakët në numër, ata nuk kanë qenë aspak një popull i izoluar.

Gjithmonë referuar të dhënave shkencore të këtij studimi, që më shumë sesa antropologjik është një studim gjenetik, ajo që bën më shumë përshtypje është se shqipfolësit jo vetëm ndajnë mes tyre më shumë paraardhës të përbashkët sesa çdo popull tjetër evropian, por, për më tepër, edhe kampionët e individëve grek dhe maqedonas të marrë në këtë studim, ndajnë shumë më tepër paraardhës të përbashkët me shqipfolësit sesa me fqinjët e tjerë të tyre.

Dhe më e veçanta

Besojeni ose jo, nëse grekërit e maqedonasit e ditëve të sotme ngjanin më shumë gjenetikisht me shqipfolësit, sesa me fqinjët e tyre kufitarë, por që gjithsesi, ishin më kompakt brenda llojit, nuk mund të thuhet e njëjta gjë për italianët. Edhe pse një popull fqinj nga të cilët ndahemi me kufij detarë, kampionët e individëve italianë ndajnë pothuajse të njëjtin numër paraardhësish të përbashkët me shqipfolësit aq sa edhe me njëri-tjetrin.

Pra, italianët, gjenetikisht, nëse flasim për një vazhdë prej 1500 vitesh, kanë më shumë paraardhës me shqiptarët sesa me njëri-tjetrin. Gjuha shqipe është një gjuhë indoeuropiane pa “kushërira” të tjera të afërta.

Kjo ka qenë persistente dhe gjithmonë kështu, edhe në periudha kur gjuhët fqinje u influencuan fuqishëm nga latinishtja dhe greqishtja. Kjo shpjegon një lidhje mjaft intriguese midis linguistikës dhe historisë gjenealogjike.

Studimi

Studimi, që është publikuar së fundmi në Plos Biology, është realizuar nga gjenetistët Peter Ralph dhe Graham Coop të Universitetit të Kalifornisë.

Ky studim tregon se në harkun e tremijë viteve të fundit ekziston një shkallë ngjashmërie mjaft e lartë midis popujve të shteteve të ndryshme të Europës, pavarësisht se këto janë ndërtime më të hershme, të cilat përziejnë grupe të ndryshme njerëzish.

Dy studiuesit kanë përdorur zinxhirin e plotë gjenetik të 2.257 individëve të marrë në studim dhe kanë kërkuar segmente ADN-je të shpërndarë në individë të ndryshëm.

Principi bazë i këtij studimi është që, dy individë që kanë paraardhës të përbashkët mund të ndajnë një segment ADN-je të trashëguar nga ky paraardhës.

Sa më i gjatë të jetë ky segment, aq më i afërt në kohë është ky paraardhës i përbashkët. Duke analizuar gjatësinë e segmenteve të ADN-së së përbashkët tek një çift individësh, studiuesit arrijnë të bëjnë edhe vlerësimin e shpërndarjes në kohë të paraardhësve të përbashkët.

Përse ekziston një lidhje midis kohës dhe gjatësisë së segmenteve të ADN-së që ndajnë sëbashku një çift individësh? Për ta kuptuar këtë duhet pasur parasysh mënyra sesi gjenet e për pasojë ADN-ja, e cila është suporti i tyre material, rikombinohen tek çdo brez.

Gjeroma e një individi të caktuar formohet nga përzierja e gjeneve të prindërve të tij, në mënyrë që ADN-ja e tij të jetë e ndërtuar nga segmenti gjenetik që vijnë nga e ëma dhe nga i ati. Në brezin pasardhës kjo gjenomë integron segmente të rinj ADN-je e kështu me radhë.

	Ilirë	Grekë	Fenikas	Sllavë	Maqed.	Gjerm.	Keltë	Trakë
Shqipëria	30%	14%	16%	20%				18%
Greqia	10%	35%	20%	20%	5%	10%		
Maqedonia	10%	15%	5%	15%	30%	20%		
Bullgaria		15%	5%	15%	11%			49%
Serbia & MZ	21%	6%	9%	30%		18%	14%	
Kroacia	34%		16%	20%		12%	18%	
Bosnja & HZ	40%			15%		20%	15%	4%

Ky proces vazhdon kështu në rrjedhën e brezave. Në këtë mënyrë gjenoma e një personi përmban ADN-në e paraardhësve të tij, të përzierë me segmente të rinj të futur në çdo brez. Pozicioni në të cilin sekuenat e ADN-së modifikohen është i ndryshëm nga rasti në rast, rrjedhojë është që segmentet e ruajtur janë gjithnjë e më të shkurtër.

Kështu, kushërinjtë e parë, të cilët kanë gjyshër të përbashkët, ndajnë mes tyre segmente ADN-je më të gjatë sesa kushërinjtë e dytë. Nga ana e tyre, këta të fundit ndajnë segmente më të gjatë se kushërinjtë e tretë, e kështu me radhë.

Nëse një segment ADN-je është tarshëguar tek dy individë të ndryshëm për një numër të madh brezash, atëherë është e mundur të vlerësohet lashtësia e këtij paraardhësi, duke u nisur nga gjatësia e këtij segmenti të gjetur.

Është pikërisht kjo ajo që kanë bërë dy studiuesit amerikanë Ralph dhe Coop. Llogaritjet e tyre tregojnë se dy europianë të dy vendeve fqinjë kanë nga dy deri në dymbëdhjetë “paraardhës gjenetikë” të përbashkët, që kanë jetuar në vazhden e 1500 viteve të fundit, dhe kanë deri në njëqind, nëse shkohet pas në kohë me edhe një mijë vjet.

Shqiptarët, jo vetëm më kompaktët por edhe njohësit më të mirë të gjenealogjive të tyre.

Zyri Bajrami, profesori i njohur Gjenetikës në Fakultetin e Shkencave Natyrore të UT, i njohur me studimin e gjenetistëve amerikanë, komenton:

Shumë pak njerëz në Botë e njohin historinë e tyre familjare, e cila shpesh paraqitet në formën e pemëve gjenealogjike. Kjo njohje shkon ndoshta deri tek katër gjyshërit tanë, dy nga babai e dy nga nëna, si edhe deri tek disa kushërinj nga ana e nënës dhe babait.

Megjithatë, ka individë që shkojnë thellë në njohjen e pemëve gjenealogjike. Në disa zona, sidomos në malësinë e Madhe, ka qënë traditë që të rinjve tu mësohej emri i paraardhësve të tyre në linjën babë ose, si e thonë ata, në lisin e gjakut deri në 11 breza.

Ndoshta kanë qënë këto vëzhgime të bëra në shekullin e 19-të që e çuan dietarin hungarez L. Thallotzy të shkruaj se: “Nuk ka popull në Europë që të njohë më mirë gjenealogjinë e fisit të tij sesa shqiptarët”.

Në studimin me titull “Gjeografia e stërgjyshërve gjenetikë të rinj në Europë” të shkencëtarëve amerikanë Peter Ralph dhe Graham Coop përdoret një aparat i sofistikuar matematik dhe për t’ia mënjeluar lexuesit këtë vështirësi do të përpiqemi të sqarojmë aparatit konceptual.

Njëri nga ne, siç u tha më lart, ka në brezin e parë, d.m.th në brezin “n”, dy parardhës ($2n=2^1=2$), në brezin e dytë ka $2n=2^2=4$, në brezin e tretë $2n=2^3=8$ dhe në brezin e dhjetë, që i bie rreth 250-300 vite më parë, ai ka $2^{10}=1024$ parardhës të përbashkët.

Nga kjo llogaritje del se të gjithë njerëzit janë të lidhur nga ana gjenealogjike, d.m.th njerëzit diku me X apo Y individ janë kushërinj, sado të largët qofshin.

Të dy shkencëtarët e sipërpërmendur morën dhe analizuan molekulën e AND-së të 2257 banorëve europianë të vendeve të ndryshme dhe identifikuan rreth 1.9 milionë segmente gjenetike. Por çfarë bënë më tej këta shkencëtarë?

Një segment me prejardhje të përbashkët ose identike, d.m.th IBD që ka të njëjtën përbërje midis dy individëve tregohet në dy individët e fundit të pemës gjenealogjike. Është e qartë se këto segmente individët i kanë marrë në rrugë të ndryshme të lidhjeve të gjakut. Merret me mend se një popullatë ka shumë nga këto blloqe të IBD-së. Atëhere pranohet se kjo popullatë është homogjene, me prejardhje të njëjtë, me pak përzierje apo se në këtë popullatë ka pasur pak migrime dhe si rrjedhojë pak të huaj etj. Studiuesit, siç thamë, morën mostra nga disa popuj europianë. Ata analizuan blloqet IBD në disa individë të çdo popullate. P.sh në tabelë tregohet se janë analizuar 9 individë nga Shqipëria, 14 nga Austria, 15 nga Kosova etj. Në kolonën ku është shkruar Self (Vetë) tregohet mesatarja e gjithë blloqeve të IBD-së të gjetur tek çdo popull. Në tabelë duket se tek shqiptarët kjo madhësi është 14.5 dhe tek kosovarët 9.9. Nga një vëzhgim sipërfaqësor vihet re se si tek shqiptarët e Shqipërisë edhe tek ata të Kosovës vlera mesatare e të gjithë llojeve të IBD-së është më e larta në Europë. Kjo do të thotë se tek shqiptarët numri i përputhjeve i blloqeve të IBD-së, d.m.th të AND-së identike, është shumë i lartë. Ky mendim përforcohet edhe nga të dhëna të tjera. Dihet se Hunët kanë migruar në shekullin e IV dhe sllavët në shekullin e VI deri në shekullin e IX. Pikërisht në këtë kohë vërehet edhe vlera e lartë e mesatares së IBD-së së tyre. Por ajo që bie në sy në këtë studim dhe që duhet përmendur është niveli i lartë i blloqeve IBD tek shqiptarët dhe sidomos e stërgjyshërve të përbashkët të paktën në 1500 vitet e fundit. Kjo gjë tregon se popullata shqiptare, të paktën deri 1500 vite më parë, ndonëse numerikisht e vogël, ka qënë kohezive apo kompakte. Gjithashtu, tregohet se individët shqiptarë kanë ngjashmëri me popullatat e tjera europiane. Nga ana tjetër mostrat e grekëve dhe maqedonëse tregojnë se ata kanë një ngjashmëri stërgjyshërore më shumë me shqiptarët sesa me

popujt e tjerë fqinjë. Këto të dhëna i bëjnë shkencëtarët të mendojnë se migrimi sllav në shekullin e VI ka ndikuar pak në ndryshimet gjenetike në Ballkan.

Mes analizës kulturore dhe asaj gjenetike

Kohët kur u druajt se individualizmi se do të pushtonte dhe kujtesën mbi prejardhjen familjare dhe fisnore një besim i ri zuri vend dhe u punësau për këtë qëllim, besimi se vetëm shkencat ekzakte si ato mbi gjenetikën, kanë mundësi të thonë të vërtetën për prejardhjen tonë. Dhe megjithë frymën individualiste, shqetësimi për prejardhjen kombëtare u përvijua dhe krijoi së paku dy kozmologj. Njëra perspektivë mbështet idenë se me gjithë popujt e botës në një mënyrë a në një tjetër kemi të parë të përbashkët, madje jo shumë të largët. Disa të tjerë mendojnë se kombet dhe kufijtë kombëtar në një mënyrë përfaqësojnë kufij racor.

Studimi në fjalë konfirmon edhe një herë tjetër, atë që prej kohësh është thënë në studimet antropologjike sociale kritike, se kufijtë etnikë dhe ata shtetëror të përvijuar para dhe pas krijimit të shteteve kombëtare nuk përfaqësojnë aspak kufij gjenetik. Se kufijtë gjenetikë nuk janë krijuar as në bazë të gjuhës, as në bazë të fesë dhe as të ndonjë etnie, dhe as në ndonjë kriter tjetër por kanë qenë gjithmonë të depërtueshëme. Pyetja që ngelej për tu diskutuar ka qenë gjithmonë intensiteti dhe jo ekzistenca e depërtueshmërisë. Kahjet se nga dhe si ka qarkulluar një kulturë apo tipar kulturor. Pati dhe shumë kritike mbi atë që u quajt difuzionizëm kulturor, dhe tani kemi një emërtim të ri që është “globalizmi apo globalizimi”.

Studimet gjenetike në këtë drejtim marrin rëndësi në shumë drejtime për dijet humane. Shumë njerëz nuk besojnë shumë në analizën kulturore dhe historike krahasuase, por më shumë besim është shtënë në “shkenca ekzakte” siç është

ajo e dijës gjenetike. Studiuesit në fjalë kanë bërë shumë kujdes të theksojnë se këto të dhëna kanë qenë propozuar nga shumë studime të mëparëshme historike, arkeologjike, gjuhësore etj. Në këtë rast duhet parë me kujdes harta e ofruar, pasi ajo në disa raste mbështet njërën apo tjetrën tezë të migracioneve apo “komunkimive kulturore”, Por gjithësesi, ky studim jo vetëm konfirmon shqyrtime kritik të studimeve sociale dhe historike të bërë deri më tash por kam përshtypjen, se ky studim dhe të tjerë të kësaj natyre do të jetë vetë objekt shqyrtimi në disa drejtime. Si, pse krijohen këto harta gjenetike në ditët e sotme, sa besohen dhe sa rol luajnë ato në jetën sociale në ditët e sotme dhe në të ardhmen, cili është raporti në mes pushtetit dhe dijës së prodhur në këso rastesh, e shumë pyetje të kësaj natyre shkruan mes tjerash Prof. As. Dr. Nebi Bardhoshi nga Instituti i Antropologjisë Kulturore dhe Studimit të Artit.

Prejardhja gjenetike e shqiptarëve!

Gazeta proqeveritare Dnevnik, e cila ka mbështetur fuqishëm protestat antishqiptare në Shkup, ka publikuar sot në shkrim, në të cilin theksohet se shqiptarët kanë prejardhje nga Afrika, përcjell Agjencia e lajmeve INA.

Sipas informacioneve të një hulumtimi në të cilin bazohet gazeta shqiptarët janë më të afërt me popujt që jetojnë në Afrikë, gjegjësisht, halpogrupet E2 dhe E3 që janë të ngjashme me ADN marokenëve dhe Algerianëve. Sipas këtij studimi maqedonasit kanë afërsi me serbët dhe bullgarët. Madje theksohet se popujt sllavë nuk kanë ardhur nga Karpatet.

Kjo nuk është hera e parë që mediat në gjuhën maqedonase shkruajnë për prejardhjen e “dyshimtë” të shqiptarëve, pa dhënë asnjë dëshmi të metodologjive të njohura shkencore në tërë botën për problematika të tilla. Natyrisht, publikimet

e tilla kanë qëllime krejtësisht tjera e assesi për ti shërbyer të vërtetës ose argumenteve shkencore.

Agjencia e informative INA, më 29 janar të vitit 2015, ka botuar artikullin krahasues të “hulumtimeve” të mediave në gjuhën maqedonase dhe studimet shkencore të studiuesve të tjerë, që këtë artikull po ua sjellim në tërësi:

Në mediat në gjuhën maqedonase është publikuar një material lidhur me prejardhjen gjenetike të popujve të Ballkanit, duke iu referuar një burimi nga Zvicra, që sipas tyre, ky institute, Instituti Zviceran për gjenetikë IGENEA ka bërë të ditur të dhënat për prejardhjen gjenetike të popujve të Ballkanit që është një goditje serioze ndaj të gjithë nacionaliteteve që i bien gjoksit për “pastërtinë” e prejardhjes së tyre, dhe këtë e konsiderojnë si kriter madhor se a është ndokush i dëshiruar apo jo.

Hulumtuesit zviceran shkruajnë, mediat në gjuhën maqedonase - mbi dhjetë vjet duke shfrytëzuar literaturë të konsideruar nga mbi 500 burime shkencore dhe metodat bashkëkohore shkencore, duke mos pasur interes që në asnjë mënyrë të merren me pasojat politike për analizat e tyre. Shikuar nga aspekti profesional, kolegët e tyre i konsiderojnë mbi 80% si rezultate relevante që për gjenetikën është më shumë se mjaftueshëm që hulumtimi të shpallet i suksesshëm.

Konkluzionet e hulumtimit janë në paraqitjen grafike (shkruajnë mediat maqedonase):

Sipas këtyre rezultateve të hulumtimit të paraqitur në këtë paraqitje grafike dhe në përshkrimin e dhënë nga këto media rezulton se:

Maqedonët, si komb, sipas këtij institute, kanë më së shumti gjen antik, që arrinë në 30%, pastaj 20% gjen teuton (teuton një fis i vjetër gjerman), 15% kanë gjen sllav dhe rrënjë helene. Gjenerali maqedonas-sipas mediave maqedonase-përmban mes tjerash 10% gjen ilir. Sipas numrave,

maqedonasit ngjashmëri më të madhe të ADN-së kanë me grekët dhe serbët, ndërsa dallime të theksuara kanë me bullgarët dhe shqiptarët-shkruajnë mediat maqedonase.

Serbët, tek ata më së shumti, 30% ka rrënjë sllave, pastaj 21% prejardhje ilire. Këtu duhet pasur rezerva për pjesën e gjenit ilir, sepse hulumtimet janë bërë kur Kosova ishte pjesur e Serbisë, ndaj 8% nga 21 % të rezultateve ilire bie mbi shqiptarët e Kosovës. Është interesante se rezultatet e ADN-së tregojnë ngjashmëri të vogël ndërmjet serbëve dhe kroatëve tek të cilët pos prejardhjes sllave prej 20%, dominante është ADN-ja ilire me 34% dhe të keltëve 18% si pjesë e gjenit etnik kroat.

Shqiptarët, sipas ADN-së etnike, në pjesën më të madhe, rreth 30% janë ilir, pastaj 20% sllav, dhe 18% trakas. Është për tu habitur nacionalistët dhe ithtarët e “popujve të pastër” se shqiptarët kanë më shumë prejardhje sllave se sa maqedonasit. Ata sipas rezultateve të ADN-së, kanë më shumë ngjashmëri me bullgarët dhe kroatët se sa me maqedonasit, serbët ose grekët- shkruajnë mediat maqedonase.

Ajo është njëra anë e “medaljes” mbase e thënë kuturu, ndërsa ana tjetër e kësaj medalje është si vijon:

Ajo që është thënë më lartë e ka porosinë, qëllimin dhe mesazhin e vet. Mirëpo, nuk është e qartë sipas të cilës metodologji janë bërë këto hulumtime dhe janë arritur këto rezultate, që janë në kundërshtime me shumë hulumtime thelbësore që janë bërë gjatë periudhave të ndryshme, në bazë të metodologjive shkencërisht dhe botërisht të pranuar.

Sa për ilustrim, po e përmendi të dhënat nga libri i autorit prof.Dr.Ivan Juriq, “Prejardhja gjenetike e kroatëve” (Genetičko pdrijetlo hrvata), autor që ka një bagazh të mbi 100 publikimeve shkencore etj etj, i cili në hulumtimin e tij paraqet rezultatet tabelare të përpunuara në bazë të 23

haplotipeve të ndryshëm, por edhe të haplogrupeve të ndryshme, por pa hyrë në hollësi të detajuara të haplotipeve që ka përdor prof. Juriqi, që nga periudhat e para 40.000 vjetëve, pastaj 23.000 vjetëve, 17.000 vjetëve e deri në ditët e sotme..

Në pamundësi për ti shqipëruar këto tabelar dhe natyrisht pa marrë edhe pëlqimin e autorit, po i prezantojmë në original, që besoj se sado pak do ta zbardhin të vërtetën e etnogjenezës, respektivisht gjeneve, ngjashmërive dhe dallimeve ndërmjet popujve të Ballkanit.

*****

ADN-ja shqiptare: Më e vjetra në Ballkan Rrënjët e shqiptarëve !

Të dhënat gjenetike të shqiptarëve dhe hipotezat e ngritura mbi to, janë një nga mundësitë që mund të na tregojnë prejardhjen. Me gjithë dyshueshmërinë mbi to dhe faktin se asnjëherë nuk bëhet fjalë për të dhëna të padiskutueshme, por të shoqëruara me teori historike, ato bëhen pjesë e një mozaiku që mund të na afrojë më shumë me të vërtetën, me gjithë relativitetin e kësaj të fundit.

Albana Rexhepi, PHD në gjenetikë molekulare në Universitetin e Zyrihut dhe Anila Babameto profesore e gjenetikës në Universitetin e Tiranës, flasin mbi hamendësimet e hedhura pas studimit të mutacionit $\Delta(\text{Delta})\text{F508}$. Çfarë është ky mutacion? Çfarë tregon ai mbi prejardhjen e shqiptarëve dhe a mund të konsiderohen të dhënat që dalin prej tij si prova të mjaftueshme? Sakaq, arkeologu Neritan Ceka tregon mbi mbështetjen historike dhe antropologjike të hipotezave që lindin nga studimi në fjalë.

Fakti që shqiptarët janë më të prirur se fqinjët për t'u sëmurur me fibrozë cistike ka hedhur hipotezën se kombi ynë ka një prejardhje neolitike, shumë herë më të lashtë se ballkanasit dhe mesdhetarët e tjerë me përjashtim baskët. Studimet që janë kryer, prej vitit 1992, tregojnë se popullsia shqiptare ka shpeshtësi shumë të lartë të mutacionit gjenetik $\Delta F508$, çka ka hedhur hipotezën se shqiptarët kanë emigruar në Evropën Jugore më shpejt se të gjitha kombet e tjera, përfshi edhe grekët e latinët.

Sipas Prof. Anila Babameto, gjenetiste në Universitetin e Tiranës dhe QSUT, ky studim tregon “origjinën tonë autoktone. Që popullata të këtilla (shqiptare) kanë ardhur shumë shpejt, shekuj e shekuj më parë, nëpërmjet Kaukazit, në Evropën Veriore e më pas në atë Jugore. Ndërsa vendet e tjera që e kanë këtë frekuencë më të ulët (të mutacionit) tregon që kanë emigruar më vonë”.

Sakaq, krahas kësaj hipoteze, prof. Babameto shprehet se është hedhur edhe një hipotezë tjetër, sipas së cilës, një mutacion i ndodhur shumë shekuj më parë është kultivuar dhe është ruajtur prej shekujsh dhe të ketë një frekuencë kaq të lartë, për shkak të izolimit që kanë zgjedhur paraardhësit tanë.

Albana Rexhepi, PHD në gjenetikën molekulare në Universitetin e Zyrihut, mendon se ky studim ka një problem. Sipas saj, “leximi i sekuencës jep informacion mbi gjenin, ndërsa frekuenca e alelit na informon se ç'pjesë e popullatës e mbart atë dhe ç'pjesë e popullatës do të sëmurët prej saj: ky informacion është i pamjaftueshëm për të konkluduar mbi origjinën e alelit. Dhe, aq me pak për origjinën e shqiptarëve”.

Ndërkohë, që për sa i përket teorisë së dytë, ajo i referohet një studimi të kryer, në vitin 1994, që tregon mbi lashtësinë e këtij aleli. Studimi ka treguar se mutacioni gjenetik $\Delta F508$ e ka origjinën në epokën e paleolitit, rreth 52 mijë vjet më

parë dhe në Evropë vetëm baskët dhe shqiptarët kanë një mutacion të tillë, në rajonin jugor.

“Ky efekt mund të këtë qenë edhe shkaku përse shqiptarët, ashtu si baskët, kanë një përqindje kaq të lartë të FC508. Por, jo vetëm; edhe izolimi i tyre historik e kulturor mund të ketë favorizuar këtë proces”, – shprehet PHD Rexhepi. Gjithsesi, sipas saj, të dhënat mund të jenë edhe të pabesueshme, për shkak të kampionit të vogël të studiuar. Ajo kundërshton mundësinë e prejardhjes nordike të alelit, porse nuk hedh poshtë mundësinë e një prejardhjeje indoevropiane, shumë herë më të lashtë se migrimi.

Të dhënat e këtij studimi mbështeten edhe në fakte historike dhe antropologjike. Arkeologu Neritan Ceka mendon se ky studim mbështetet edhe në burime të tjera. “Janë gjetur gjurmë të migrimit ilir nga Kaukazi, a stepat ruse, drejt rrugës që përvijon Danubi e më pas në Shqipëri”, – u shpreh ai, duke shtuar se kjo vërtetohet nga tumat e gjetura, që janë të së njëjtës formë dhe të së njëjtës qeramikë.

“Nuk është për t’u habitur ky fakt, sepse një pjesë e indoevropianëve erdhën në jug të Evropës dhe pjesa tjetër shkoi në veri. Madje, lidhjet më të ngushta gjuhësore të shqipes janë me gjuhët baltike, pra lituanishten dhe letonishten”. Sipas tij, zbulimet e arkeologut Kosina në Lituani tregojnë një kulturë të përafërt me atë ilire, ndonëse në kohë të ndryshme.

Sakaq, edhe hipoteza e dytë, pra e “shqiptarëve paraindoevropianë” gjen mbështetje shkencore, sipas z. Ceka. “Dihet që baskët janë paraindoevropianë, por mos të harrojmë që ilirët janë krijuar nga ndërthurja kulturore e indoevropianëve me pellazgët dhe kjo vërtetohet nga autorët antik helen”, – u shpreh ai. Burimet antropologjike janë një e dhënë shtesë për këtë hipotezë. “Në Shqipëri ekzistojnë dy tipa njerëzish, ata që quajmë mesdhetar dhe veriorë, që i përkojnë “mbetjeve” të pellazgëve dhe indoevropianëve

përkatësisht”.

Gjithsesi, këto janë vetëm hipoteza dhe asnjë prej tyre nuk është kthyer në teori. Në fund të fundit “raca e pastër gjenetike”, në bazë të së cilës shumë diktator, ndër të cilët edhe Hitleri përpiqeshin të tregonin supermacinë e kombit të vetë nuk ekziston, dhe bie poshtë nga të gjitha studimet gjenetike. Mutacioni $\Delta F508$, i cili deri më sot është promotori i hipotezave, që tregojnë lashtësinë shumë herë më të madhe, nga sa është vërtetuar për shqiptarët shkakton një nga sëmundjet më të vështira për t’u kuruar sot në botë. E sakaq, studiuesit botërorë vijojnë të mbledhin informacionet e nevojshme për të kthyer hipoteza të ndryshme, pro apo kundër lashtësisë së shqiptarëve, në teori.

Prejardhja e shqiptarëve sipas amerikanit George Fred Williams

Prejardhja e shqiptarëve sipas amerikanit George Fred Williams

George Fred Williams më 1914 ka shkruar: “Po të kthehemi në parahistori, para se rapsodët homerikë t’u këndonin hyjnive dhe heronjve mitologjikë, para se të shkruhej gjuha greke, jetonte një popull i njohur me emrin Pellazg. Shqiptarët janë të vetmit që kanë ardhur deri më sot nga kjo racë e fuqishme parahistorike. Vetëm vitet e fundit është përcaktuar se Pellazgët kanë qenë Ilirët e lashtë... Këta Ilirët kaluan edhe në Itali me emrin Toskë, siç quhen ende edhe në Shqipëri, ndërsa në Itali kanë mbetur si Toskë, toskane, etruskë...”

Shqipja ka qenë gjuha e vërtetë e Homerit, sepse grekët e kanë huazuar nga rapsodët Pellazge eposin e tyre të shquar... Shqipja ka qenë gjuha amtare e Aleksandrit të pushtimeve të mëdha dhe e Pirros së Epirit, një prej gjeneralëve më të mëdhenj të historisë...

Është tragjedi tej çdo përfytyrimi, që kjo racë e madhe dhe shumë e lashtë të katandiset në këtë gjendje, e cila meriton të quhet skandali i qytetërimit Evropian. Nuk është për t'u çuditur që pushtuesi otoman ndalonte çfarëdolloj germimesh në tokën shqiptare, që mund t'i kujtonin popullit lavdinë e tij të dikurshme...

Ç'pasuri e madhe dijesh e pret arkeologun kur toka shqiptare të hapë thesaret e historisë së Pellazgëve!”.

Origjina e shqiptarëve

Në kohët parahistorike, para se poetët e Homerit të këndonin për perënditë e tyre dhe heronjtë e përrallave, përpara se të shkruhej gjuha greke, rronte një popull i quajtur Pellazg. Herodoti (484 – 425 p.e.s.) iu veshë Pellazgëve historinë dhe i përmend shumë më parë se sa qytetërimin e grekërve; punimi i ashpër që mbulon anët e Panteonit në Athinë akoma quhet Pellazgjik. Këta ndërtuan mure të mëdhenj që quhen cikloprike dhe për të cilët Prof. Pokok thotë që janë ndërtuar shumë më përpara se të ekzistonin grekët e Homerit. Prej kësaj race të fortë parahistorike mbetën vetëm Shqiptarët. Vetëm më vonë u kuptua se Pellazgët qenë Ilirët e vjetër, e para degë Indo-Europiane, perandoria e të cilëve shtrihej që nga Azia e Vogël deri në Adriatik dhe nga Veriu deri në Danub. Nga studimet e shkrimtarëve të rinj, si Prof. Maks Myller dhe Prof. Pot, në gjuhën Shqipe u bë e qëndrueshme kjo origjinë. Këta Ilirianë, që rrojnë akoma në Shqipëri si Toskë, u shpërndanë edhe në Itali dhe njihen si Toskë, Toskanë, Etruskë.

Është e kotë të kërkohet për perënditë e Greqisë në etimologjinë e gjuhës së saj. Në gjuhën Shqipe këto janë shumë të qarta dhe domethëniet e tyre shumë të drejta.

Për shembull:

Erebus, biri i Kaosit, është er-het-os, me e bërë të errët;
Uranos është I-Vran-os, domethënë zana e reve, vranët;
Zeus, Zaa, Zee, Zoot-Zot, zë rrufe;
Athena është E thëna, me thënë fjalën;
Nemesis, nemës, domethënë nam, thirrje e djallit;
Muse, Mosois, është mësuesi;
Afërdita domethënë afër ditës, agimi.

Kur do të jetë studiuar mirë gjuha shqipe dhe kur do të jenë zhvarrosur gojëdhënat e saj, atëherë shumë nga veprat e Homerit do të rishkohen dhe ca nga ato do të jetë nevoja edhe të korrigjohen. Herodoti nuk e pati ditë që emrat e heronjve të veprës së Homerit ishin fare qartë në gjuhen Pellazgjike. E deri edhe emri i vet i Homerit mund të gjurmohet në gjuhën Shqipe: I mirë, dhe në formën Imiros do të thotë poezia e mirë.

Në gjuhën shqipe është,
Agamemnon, Ai-ge-mendon, ai që mendon;
Ajaks, ai gjaksi, gjakderdhës;
Priamos, Bir-i-amës, biri i amës e me kuptim ironik Biri i tokës, i vendit;
Akili, i qiellit, një i zbritur nga qielli;
Odiseu, i udhës, udhëtari, ai që shëtit;
Ithaka, i thak, idhnak;
Droilos, Droili(os), ai që druhet, frikacak. Shumë të tjera mund t'i shtohen kësaj liste. Nuk është çudi nëse njerëzit që kanë studiuar gjuhën shqipe të thonë se kjo është gjuha origjinale e Homerit dhe që grekët morën nga poetët Pellazg të shumtën e këngëve të trimërive dhe ato heroike. Sa dituri e madhe e pret arkeologun kur toka Shqiptare do të hapi thesarin e historisë Pellazgjike! Këta dhe shumë rrjedhime të

tjera dëshmojnë që Shqiptarët sot janë mbi tokën e të parëve dhe flasin gjuhën e stërgjyshërve të tyre. Edhe përpara se dega helene të njihej në malet e Thesalisë, Shkodra, qyteti kryesor i Shqipërisë, ishte pa dyshim kryeqyteti i mbretërisë madhështore të Ilirisë. Shqipja ishte gjuha amtare e Aleksandrit të Madh që pushtoi botën dhe e Pirros së Epirit, një nga gjeneralët më të mëdhenj që përmend historia dhe përbalues i fundit i ushtrive pushtuese Romake. Një tragjedi, përtej përfytyrimit të tragjedisë, është kjo që një racë e vjetër dhe e fortë erdhi në një gjendje kaq të keqe dhe mizore, gjë e cila shikohet si skandal i qytetërimit Europian. Nuk është për çudi që otomanët nuk lejuan ndonjë gjermim në tokën Shqiptare, sepse ajo mund t'i sillte ndërmend këtij populli lulëzimin e parë.

****

Kroatet, e kërkonin dhe e kërkojnë me ngulm origjinën ilire

Kam qenë shumë herë deri tani në Kosovë, por kjo është hera e parë që e vizitoj këtë tokë, që kur Kosova është shtet i pavarur dhe demokratik. Më lejoni që me këtë rast, që në fillim të kësaj ligjërate të uroj shqiptarët e Kosovës për këtë ngjarje të madhe. Kemi ndjekur me kujdes të veçantë çdo gjë që ndodhte këtu nga Kroacia, veçanërisht ne të Arbneshit afër Zarës, që më emocione të mëdha dhe me padurim kemi pritur përfundimin e luftës shekullore të popullit shqiptar të Kosovës për pavarësinë e tij politike.

Më falni për këtë hyrje politike, po nuk munda të mos e shfrytëzoja këtë rast për të drejtuar këto urime. E kam ditur se do vinte dita kur do të mund t'i thosha këto fjalë, edhe pse nuk e kam ditur se kur do të ndodhte kjo. Dhe ja, për kënaqësinë time të madhe ndodhi.

Kur më thanë që në këtë mbledhje do të flas për Ilirët e lashtë, mendova se interpretimi im në njëfarë mënyre të ishte i lidhur me temën, e cila me këtë rast është më e merituar – për trashëgiminë e përbashkët ilire, e cila në mënyrë të veçantë lidh popullin shqiptar me atë kroat. Me fjalë të tjera, këtu dëshiroj të kujtoj faktin, që kroatët për shumë shekuj e kanë quajtur veten ilirë, përkatësisht popullsi ilire. Gjatë mesjetës, veçanërisht nga shekulli XVI e këtej, kur disa nga historianët kroatë e mbështetën këtë tezë, është shfaqur ideja se kroatët janë pasardhës të drejtpërdrejtë të Ilirëve; saktësisht është thënë që kroatët me të vërtetë janë elementë autokton në territoret në të cilat jetojnë sot. Në këto përsiatje të historianëve kroatë kishte shumë naivitete, por edhe ambicie politike, të cilat nuk kanë qenë gjithmonë të mbështetura në burime historike. Sot kemi njohuri se gjuha kroate, të cilën ata quanin ilire, nuk kishte absolutisht asnjë lidhje me ilirishten dhe gjithashtu nuk ishin të sakta as botëkuptimet e tyre për vazhdimësinë etnike të kroatëve nga ilirët e lashtë, por këtë do e dëshmojë përfundimisht shkenca e re.

Të shohim tani si dhe pse historianët kroatë, gjuhëtarët, politikanët dhe të tjerët insistonin në origjinën ilire të kroatëve. Në të vërtetë, bëhet fjalë për “ideologjinë ilire” – siç e quan atë gjuhëtari gjerman Reinhard Lauer (R. Lauer, “Genese und Funktion des illyrischen Ideologems in der südslawischen Literatur (16. bis Anfang des 19.

Jahrhunderts),” *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Göttingen, 1974, f. 116-143), e cila ka dominuar për një kohë të gjatë në jetën publike dhe shkencore deri në shek. XIX, kur dolën botime të ndryshme të “gramatikave ilire”, “fjalorë ilirë” dhe të ngjashme, që në fakt ishin gramatika dhe fjalorë të gjuhës kroate. Më të merituarit për afirmimin e ideologjisë ilire ishin shumë historianë dhe gjuhëtarë të shquar, nga të cilët duhen

përmendur fillimisht dominikani Vinko Pribojeviq, i cili në vitin 1525, kishte mbajtur në Hvar fjalimin me titull “O podrijetlu i dogadžajima Slavena” (Mbi origjinën dhe ngjarjet e sllavëve) në gjuhën latine. Në formën e një libri ky fjalim është botuar në Venedik në vitin 1532 (Vincentius Priboevius, De origine successibusquae Slavorum. Venetiis 1532. Botimi kritik i kësaj vepre është bërë nga “Akademia Jugosllave e Shkencave dhe Arteve të Zagrebit” në Zagreb në vitin 1951, me një studim hyrës të Grga Novakut dhe përkthim në kroatisht të Velko Gortanit).

Për botën shkencore shumë më i rëndësishëm ishte botimi i librit “Il Regno degli Slavi” (Peskara, 1601) i historianit dubrovnikas Mauro Orbinit. Orbini ishte historian i mirë, i cili studimin e tij e kishte mbështetur në burime arkivore dhe dorëshkrime të lashta si dhe kronika të botuara, etj., por dobësi e tij ishte fakti që nuk ishte shumë kritik, kështu që i dha liri veprimi imagjinatës së tij, duke gjetur sllavë edhe atje ku asnjëherë nuk kishte pasur të tillë. Sipas tij, sllavët janë me origjinë Ilire, kështu që kroatët nuk kishin ardhur në mesjetë në Ballkan, sepse ata kishin qenë aty që në kohët para-romake.

Pikërisht kjo vepër e Orbinit ishte pikënisje për rilindësit kroatë në gjysmën e parë të shekullit XIX, për të bërë lidhjen e Ilirëve të lashtë me elitën politike kroate në kohën e të së ashtuquajturës lëvizje “Ilirike” (Ilirizam).

Ndër ata që ishin të bindur për origjinën Ilire të kroatëve ishte edhe udhëheqësi i rilindjes kroate, Lujdevit Gaji. Ai nuk ishte historian, por politikan dhe si i tillë ishte i vetëdijshëm se emri i ilirëve ishte i domosdoshëm për të bashkuar të gjithë sllavët e jugut në një lëvizje politike e cila do të luftonte për emancipimin kulturor dhe politik të sllavëve të jugut. Në përpjekjet e tij për të mbështetur idenë e “Ilirizmit” kroat dhe sllavëve të tjerë të jugut, Gaj shkroi një artikull me titull “Kush ishin ilirët e lashtë” (Lujdevit Gaj, Tko su bili

stari Iliri? “Danica ilirska,” 5 (1839), nr. 10, f. 37-39; nr. 11, f. 41-43; nr. 12, f. 46-48; nr. 13, f. 49-51; nr. 15, f. 48-59), në të cilin provoi të argumentonte sipas burimeve historike se kroatët ishin si Ilirët.

Menjëherë pas kësaj, dolën në pah autorë të tjerë që i kundërshtuan konkluzionet e Gajit. Ata me shumë lehtësi hodhën poshtë konstruksionin e tij historik, duke dëshmuar se kroatët në të vërtetë janë - kroatë.

Nuk ishte vështirë të përgënjeshtroheshin konkluzionet e Gajit, në kohën e lindjes së historiografisë kritike, por duhet pranuar gjithashtu se Gaj nuk ishte njeri i paditur, dhe nuk mund të themi se ai nuk e dinte se ideja e tij e sforcuar, nuk kishte mbështetje në burimet historike. Kemi pohuar se “ilirizmi” i tij ishte një filozofi politike, dhe jo njohuri shkencore.

Pushteti austriak e kishte kuptuar shumë drejt se çfarë kërkonte Gaj me “lëvizjen ilire,” sepse ata në vitin 1843, ndaluan përdorimin e emrit ilir, jo për shkak se dëshiruan të futeshin në polemikë shkencore rreth këtij emri ose gjoja rreth origjinës së sllavëve të jugut, por thjesht për shkaqe politike. Pushteti austriak e dinte shumë mirë se “ilirizmi” ishte vetëm një përpjekje për të mbuluar krijimin e një koalicioni të madh të sllavëve të jugut, i cili shumë lehtë mund të luftonte kundër Austrisë në njërin anë dhe Hungarisë në anën tjetër.

Pa marrë parasysh ndalimin e emrit “ilir”, kroatët, përsëri për shkaqe nacionale dhe politike, nuk deshën të lëshonin pe, dhe kështu edhe për shumë kohë e ruajtën aty ku gjenin mundësi dhe rast emrin “ilir.” Kështu “Matica Ilirska” [Amza ilire] ishte njëra ndër institucionet më të rëndësishme kulturore, por edhe politike të popullit kroat, për të ruajtur emrin e tyre deri më 1874, kur përfundimisht e ndërron atë në “Matica Hrvatska” [Amza kroate].

Është e vërtetë historike, se në ato kohëra është menduar ashtu, dhe më vonë kanë ardhur deri te përfundimi, se kroatët nuk janë me origjinë ilire. Megjithatë në kohën e sotme duhet të rishikohet pak edhe mendimi i historianëve të shekullit të XIX, për faktin se nuk kanë ekzistuar lidhje ndërmjet ilirëve dhe kroatëve.

Gjatë shekullit XX arkeologët, etnologët, antropologët dhe specialistë të fushave të tjera, erdhën deri te njohuritë interesante për proceset etnogjenetike në territoret ku jetojnë sot kroatët. Analizat e hollësishme të materialit arkeologjik, etnografik, etj, treguan se elementi i lashtë etnik i ilirëve të lashtë nuk ishte zhdukur i tëri gjatë pushtimit romak, dhe as pas përfundimit të këtij pushtimi. Disponojmë të dhëna më se të mjaftueshme për vazhdimësinë etnike por edhe kulturore që nga kohët parahistorike deri në ditët e sotme. Me siguri, që analizat e mëtejshme të gjenetikës bashkëkohore do dëshmojnë edhe shkencërisht këtë vazhdimësi, e cila jo në një kohë të afërt, por sigurisht në një të ardhme jo të largët, do ta sqarojë këtë situatë, veçanërisht procesin etnogjenetik të gjendjes së sotme, ku jemi të detyruar të mbështetemi vetëm në ato materiale dhe të dhëna për të cilat nuk mund të pohojmë me sigurinë më të madhe se japin përgjigje në të gjitha pyetjet që na interesojnë dhe të cilat janë relevante për rekonstruktimin e mjegullt të etnogjenezës Ballkanike.

Megjithatë, sot, kur merren parasysh të gjitha të dhënat që disponojmë, mund të pohojmë me një siguri mjaft të madhe se ilirët nuk janë zhdukur nga këto territore dhe i mbetet obligimin shkencës bashkëkohore, e cila është e armatosur me metoda të reja shkencore, që të zbulojë atë që nuk ka qenë e mundur të zbulohet me metoda të vjetra. Natyrisht nuk mund të presim që shkenca bashkëkohore të vërë tregues të përbashkët në mes të ilirëve të lashtë dhe kroatëve, por kemi arsye të besojmë se do të vërtetohet se në

personin e sotëm etnik kroat ka përbërje gjenetike ilire, që do të ishte e mjaftueshme të flasim për një vazhdimësi të qëndrueshme etnike në të dy shtresat etnike.

Ndryshe është situata me shqiptarët. Në territorin e sotëm të shqiptarëve nuk ka pasur kaq shumë rrëmuja etnike në mesjetën e hershme dhe nuk kanë ndodhur ndryshime kaq të theksuara të strukturës së popullsisë sa te kroatët. Pa marrë parasysh kundërshtimin për origjinën jo ilire të shqiptarëve, nuk ka asnjë dyshim se pikërisht shqiptarët kanë ruajtur më së shumti elemente të ilirëve të lashtë në identitetin e tyre personal. Përveç kësaj, sot vetëm me një urrejtje të verbuar të “shkencëtarëve” mund të vihet në pikëpyetje origjina ilire e popullit shqiptar.

Në këtë pyetje tashmë të vërtetuar, nuk mund të dyshohet për asnjë çast, sepse për këtë një ditë, pas hulumtimeve të një numri të mjaftueshëm të ekspozitave të materialit osteologjik nga varrezat e ilirëve në territoret etnike shqiptare dhe të materialit që ka të bëjë me marrëdhëniet ekzistuese shqiptare, mund të japë përgjigje edhe gjenetika moderne.

Çfarë mund të themi për rezultatet e deritanishme shkencore në lidhje me etnogjenezën e popujve të Ballkanit, në këtë rast për shqiptarët dhe kroatët? Mund të themi se pikërisht substrati ilir është ai element i cili përkundër mjegullës etnike të zhvillimeve nga kohët antike deri në ditët e sotme, për këta popuj mbetet e përbashkët trashëgimia etnike dhe kulturore. (Është shkruar shumë për mbetjet para-sllave të elementit etnik në kulturën e popujve të sllavëve të sotëm. Me rëndësi të veçantë ishte takimi ndërkombëtar i mbajtur nën organizimin e “Qendrës për hulumtime ballkanologjike” në Sarajevë, punimet e të cilit janë botuar në përmbledhjen “Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena.” (Elementet para-etnike sllave në Ballkan në etnogjenezën e sllavëve të jugut), Sarajevë, 1969. Gjithashtu i një rëndësie të posaçme ishte edhe takimi i mbajtur nën

organizimin e “Universitetit Shtetëror të Tiranës” në Tiranë, në vitin 1969. Punimet e lexuara në këtë takim janë botuar në përmbledhjen me titull: “Illirët dhe gjeneza e shqiptarëve. Tiranë, 1969).

Bashkëpunimi i shkencëtarëve shqiptarë dhe kroatë nuk është vetëm dëshirë, por domosdoshmëri. Tani, kur situata politike në këto territore në një farë mënyrë është stabilizuar, është e domosdoshme të fillohet me projekte për kërkime të përbashkëta të cilat do të hedhin dritë të re në të kaluarën e përbashkët të popujve të cilët jetojnë në këto territore thotë mes tjerash akademiku i ndjerë arbreshë Prof. Dr. Aleksandër Stipçeviq.

Historiografia dhe publicistika kroate për Shqiptarët

Revista e amzës kroate (Časopis matice hrvatske) “Kolo” sjell nga penda e dr. Mirditës një pasqyrë historike jo vetëm të historiografisë kroate, por edhe të disiplinave të tjera shkencore (etnologjia, linguistika, arkeologjia, muzika) dhe të publicistikës të cilat merren me të kaluarën e Shqiptarëve si dhe me kulturën e tyre shpirtërore dhe materiale. Sipas autorit kjo njohuri në të vërtetë është reflektim i traditës shumëshekullore të raporteve të ndërsjella kroato-shqiptare. Më atë rast kanë ndikuar edhe rrethanat e përbashkëta historike. Përveç kësaj, autori vë në dukje se themeluesi i medievistikës shqiptare, me çka e ka ngarkuar me borxh edhe historiografinë shqiptare, është Milan Shufflay. Po ashtu theksohet edhe kontributi i humanistëve, shpirtërorëve dhe artistëve shqiptarë dhënë kulturës kroate, në periudhën e renesancës dhe humanizmit (Gjon Ivan Gazulli, Andrija Alleshi), dhe në kohën më të re (K. Krstiq, A. Stipçeviq, familja Deshpali dhe të tjerë).

Nuk është rast i rrallë në histori që rrethanat e përbashkëta historike të popujve fqinj t'i kushtëzojnë edhe lidhjet e tyre

reciproke në lëmin shpirtëror, ekonomik, kulturor dhe politik. Kjo bën që edhe të njihen më thellë dyanësisht. E kur është fjala për marrëdhëniet kroato-shqiptare ato janë mjaft shtresore dhe të ndryshme. Natyrisht se edhe intensiteti i tyre nuk është i barabartë në Kroacinë e jugut, respektivisht në Kroacinë bregdetare, ku këto marrëdhënie kanë qenë shumë më intensive dhe të drejtpërdrejta për dallim prej Kroacisë veriore, gjegjësisht kontinentale. Kjo, midis tjerash, qartë shihet edhe në materialin e pasur arkivor në Dubrovnik, Kotor, Split, Zarë që ka të bëjë jo vetëm me Dalmacinë, por përfshin edhe të dhëna të vlefshme mbi Shqipërinë. Këtu para së gjithash bëhet fjalë për periudhën e proveditorëve gjeneralë për Dalmacinë dhe Shqipërinë.

Por, pavarësisht prej kësaj, publiku shkencor dhe kulturor, por edhe ai më i gjerë, falë veprave të veprimtarëve të ndryshëm shpirtërorë, shkencorë dhe kulturorë, ishte, mund të thuhet lirisht, bukur mirë i njohur me të kaluarën e popullit shqiptar, me kulturën e tij shpirtërore dhe materiale. Pa dyshim se në përmbajtjen dhe qëllimin e kësaj njohurie kanë ndikuar jo vetëm prirjet e caktuara të individëve por edhe ngjarjet politike në një periudhë të caktuar të dy popujt. Në përputhje me këtë, duke marrë para sysh literaturën relativisht të pasur që ka të bëjë me lëmi të ndryshme të jetës shkencore-kulturore dhe publicistike të Shqiptarëve, mund të përfundohet se interesimi për njohjen e Shqiptarëve si dhe të kulturës së tyre shpirtërore dhe materiale ndër Kroatë ka një traditë të gjatë. Mund të thuhet lirisht se ky interesim ka filluar qysh prej mesjetës dhe që vazhdon pandërprerë.

E pra, para se t'i qasem veprave me karakter shkencor-letrar dhe publicistik mendoj se është e domosdoshme të përqendrohemi shkurt në lidhjen shpirtërore-shkencore dhe kulturore shqiptaro-kroate. Më atë rast mendoj gjithsesi në veprimtarët shkencorë dhe kulturorë me prejardhje

shqiptare të cilët me vepra të ndryshme i qëndisën emrat e vet në trashëgiminë intelektuale të popullit kroat.

Me rënien e Shkodrës në vitin 1479 dhe Tivarit me 1571 nën sundimin e Turqisë, Shqipëria bëhet pjesë përbërëse e Perandorisë Osmane. Ky akt fatal do të reflektohet edhe në shkëputjen e popullit shqiptar prej civilizimit evropian së cilës sipas historisë, por edhe pozitës gjeografike, i takon. Shumë prej humanistëve shqiptarë, por edhe krijuesve të tjerë kulturorë, për ta ruajtur identitetin e tyre shpirtëror dhe lirinë e krijimtarisë, duke ikur nga zullumi turk, gjejnë vend në Dubrovnik dhe në territorin e Dalmacisë veneciane, ku kanë mundur lirisht të krijojnë dhe t'i zhvillojnë aftësitë e tyre intelektuale.

Pa pretendim që të hyj në hollësira, këtu do të përqendrohem vetëm në disa emra të cilët nuk janë të panjohur për publikun shkencor dhe kulturor kroat.

Ndër të parët vetvetiu vërehet rëndësia e emrit të Andre Aleshit nga Durrësi i cili me veprat e tija skulpturore dhe arkitektonike i pari futi shpirtin e renesancës në Dalmaci, si në arkitekturë po ashtu edhe në skulpturë. Për të dhe për veprat e tija në Rab, pastaj në Split, Trogir dhe Zarë kanë shkruar shumë shkencëtarë kroatë, duke filluar nga Ivan Kukuljeviq Sakcinski, Ljubo Karamani, Cvito Fiskoviqi, Kruno Prijatelj, Ivo Petricioli dhe Andrija Mutnjakoviqi. E kemi theksuar tashmë se shumë intelektualë – humanistë, duke ikur nga zullumi turk, e lanë Shqipërinë dhe u vendosën në Dubrovnik apo diku tjetër në Dalmacinë veneciane, në Venedik dhe Itali në përgjithësi, kurse me veprat e tyre e ngarkuan me borxh kulturën dhe shkencën e atij vendi (nënqielli) në të cilin kanë vepruar. Një prej tyre është gjithsesi edhe dominikani Gjon Gazulli, i njohur si Ivan Gazulić, humanisti, matematikani dhe astronomi i njohur që jetoi dhe punoi në Dubrovnik; pastaj Marin Biçekimi

respektivisht Bečić, rektor i shkollës publike në Dubrovnik në vitin 1492.

Sikurse ka pasur veprimtarë shpirtërorë kroatë në Shqipëri, ashtu ka pasur në mes të shekullit XVI e më tej argjipeshkvij dhe ipeshkvij Shqiptarë me prejardhje nga Durrësi. Kështu përmendet një Andre nga Durrësi (Andreas de Dyrhachio) kah mesi i shekullit XVI si argjipeshkëv i Dubrovnikut, respektivisht Andreu nga Durrësi, ipeshkëv i Senjit, i cili nënshkruhet si profesor i teologjisë dhe doktor i Shkrimit shenjtë. Duhet vërë në dukje se gjatë kohës së tij sa ishte ipeshkëv është shkruar Meshari i parë i Vrbnikut i vitit 1458. Në këtë grup veprimtarësh duhet përmendur edhe Nikë Arbanasin, kanonikun dhe pedagogun nga shek. XIX, si dhe Spasojë Albanezin i cili qe ndihmës profesor (suplent) në gjimnazin e Zarës. Në kontekstin e gjithë të përmendurës është veçanërisht me rëndësi të theksohen Arbanasët në Zarë dhe kontributin e tyre dhënë shkencës, kulturës, muzikës, sportit dhe politikës kroate.

Si duket kështu e deshi “fati” që Shqiptarët katolikë, për ta shpëtuar identitetin e tyre etno-shpirtëror, të shpërngulen nga vatrat e tyre. Gjithsesi një prej arsyeve elementare ka qenë ikja nga zullumi turk. Kjo ndodhi edhe me Klementinët të cilët viteve të 30-ta të shekullit XVIII zunë vend në Srijem, konkretisht në Hrtkovci dhe Nikinci. Meqë këta në atdheun e ri një kohë të gjatë i mbajtën zakonet, doket, por edhe gjuhën e tyre, nuk është çudi që është shkruar shumë për ta.

Si duket për ta shkroi i pari Stipan Marjanoviq. Vepra e tij është shumë interesante sepse ka të dhëna të shkëlqyeshme etnografike, shkruan për doket dhe zakonet e tyre. Por, kjo vepër është interesante edhe për nga pikëpamja linguistike. Shqiptarët që kishin ardhur në Kroaci shpejt hynë në veprim edhe në shumë struktura sociale të popullatës kroate. Kështu kishte edhe aristokratë Shqiptarë në shoqërinë

kroate. Të tillë kishte në Split, Turopolje dhe tjera vende nëpër Kroaci. Ndër familje të njohura mund të cekem Gvozdenoviçët në Zhumberak që i dhanë Kroacisë “nënmarshallë, gjeneralë, kolonelë, kapitenë, prelatë, avokatë, shkencëtarë, shkrimtarë, atdhetarë...”

Në periudhën e lëvizjes ilire, kur Kroatët luftuan për identitetin e tyre nacional dhe mëvetësinë politike, Ilirët e vjetër në këtë luftim kanë qenë levë e rëndësishme politike. Protagonistët e lëvizjes ilirike, edhe pse ishin të vetëdijshëm se kjo nuk përputhet me të vërtetën shkencore historike, u orvatën që nën nocionin Ilir, në luftë kundër gjermanizimit dhe hungarizimit, të provojnë medoemos autoktoninë e Sllavëve të Jugut në rajonet në të cilat ata jetojnë. Kështu Ljudevit Gaj-i shkroi punimin me karakter programatik-politik me titull “Kush ishin Ilirët e vjetër?” E pra, pavarësisht nga ajo dhe nga qëndrime të tilla politiko-pragmatike në këtë të njëjtën Danicë ilire një autor anonim në bazë të të dhënave historike dhe etnografike shkruan po ashtu edhe për “Shqiptarët”.

Nga ajo që u tha shihet qartë se njohuria e dyanshme kroate-shqiptare ka të kaluarën e saj të gjatë në intensitetin e së cilës gjithsesi ka ndikuar edhe situata politike e të dy popujve. Dhe jo vetëm kjo. Sikurse kishte ipeshkvij dhe argjipeshkvij me prejardhje shqiptare në Kroaci, konkretisht në Dubrovnik dhe Senj, për të cilët tashmë kemi folur, ashtu edhe kleri kroat ka marrë pjesë në jetën shpirtërore të Shqiptarëve. Ai në të vërtetë merr pjesë edhe në organizimin kishtar të territorit shqiptar. Duhet përmendur Dominik Andrijasheviqin (1572-1632), Dubrovnikasin që si ipeshkëv shkodran punoi në organizimin e klerit të ipeshkvisë së përmendur, i përmendur edhe si ipeshkëv “i Shtjefnit” (stjepanski), d.m.th. ipeshkëv i Mostarit. Përveç kësaj ishte edhe në shërbesë diplomatike.

Nga vet titulli i shkresës së cekur do të pritej se këtu do të bëhet fjalë vetëm për vepra historiografike. Mirëpo, në këtë njoftim të dyanshëm apo më mirë të thuhet në njoftimin e Shqiptarëve, të kaluarës së tyre, kulturës shpirtërore dhe materiale, gjithsesi nën rrethana të caktuara historike, ndër Kroatë kanë vepruar jo vetëm historianë por edhe etnologë, linguistë dhe disiplina të tjera shkencore për të cilat do të flasim këtu, publicistë, letrarë e të tjerë. Në përshtatje me këtë që u tha në trajtimin e problemit të cekur do të filloj me letrarët dhe publicistët, dhe vetëm mbasandaj me historianë dhe shkencëtarë të disiplinave të tjera.

Te letrarët kroatë personi më i dashur nga e kaluara shqiptare është gjithsesi Gjergj Kastrioti Skenderbeu apo siç e quajnë ata Juraj Kastriotiq Skenderbeg. Kjo është edhe e kuptueshme kur dihet se, siç pohon Milan Shuflaj: “Nën Skënderbeun një fis i tërë shqiptar u bashkua në luftë kundër Turqve. U krijua një shtet i vërtetë shqiptar, pas rënies së Stambollit, Serbisë dhe Bosnjes, një shtet i fundit i madh i krishterë në Ballkan.” Që me këtë konstatim të cekur të M. Shuflajit qartë mund të dallohet interesimi te rrethet intelektuale kroate për Skënderbeun. Për më tepër, në periudhën e lëvizjes ilire emri i Gjergj Kastiotit Skënderbeut, i cili me luftën e tij çerekshekullore kundër Turqve simbolizonte rezistencën heroike kundër fuqisë okupuese të huaj, do të jetë i pranishëm në zhanre të ndryshme letrare. Në të rilindësit kroatë gjetën personazhin e përshtatshëm për frymëzim në realizimin e idealeve të tyre nacionale. Ai u paraqit si prototip-luftëtar në mbrojtjen e kristianitetit perëndimor. Në këtë kuptim për të edhe shkruhet në Danicën ilire me titull Juraj Skenderbeg i Amurat (Gjergj Skenderbeu dhe Amurati), respektivisht Juraj Skenderbeg i Muhamed (Gjergj Skenderbeu dhe Muhamedi). Për Skënderbeun dhe trimëritë e tija heroike si prototip i mbrojtësit të krishterimit perëndimor kanë shkruar dhe

kënduar poetët. Atë e përmend në Osmanin e vet edhe Ivan Gundulliq. Në mënyrë të veçantë për të këndon fra Kaçiq-Mioshiq (Kačić-Miošić).

Është interesante të ceket se Ivan Kukuljeviq-Sakcinski në bazë të këndimit të fra Andrija Kaçiq-Mioshiqit shkroi tragjedinë me titull Skenderbeg që ruhet në dorëshkrim në Arkivin HAZU (Arkivi kroat i shkencës dhe artit, vër. e përkth.).

Kur është fjala për historianët kroatë që kanë shkruar për Gjergj Kastriotin Skënderbeun gjithsesi i pari është Dubrovnikasi Ludovik Crijeviq Tuberoni (1459-1527). Ai, duke shkruar për kohën e vet, madje për periudhën ndërmjet vitit 1490-1522, i përshkruar me idenë e kryqëzatës kundër Turqve, shkruan edhe për luftërat shumëvjeçare të Skenderbeut kundër Turqve. S`ka dyshim se duke shkruar këto Komentime (Komentari) të tija dhe kur është fjala për Skenderbeun ka qenë në ndikim të fortë të veprës së humanistit shqiptar, priftit shkodran Marin Barletit, përndryshe biografit të parë të Gjergj Kastriotit Skenderbeut. Kjo është një vepër, modeli (origjinali) i së cilës ishte ajo nga Frankfurti mbi Main, e shtypur në vitin 1743 edhe në Zagreb me shtojcën në titull “Athleta Christi”.

Arsyeja përse Franjo Thauszy dha që të shtypet, ai përndryshe ndërmjet 1734-1737 ishte komandant i kështjellës së kaptolit të Zagrebit në Dubicë, dhe t`ia kushtonte Karl Batthyani-t në Nemeth-ujvarë, banit të mbretërisë së Dalmacisë, Kroacisë dhe Sllavonisë, shihet nga parathënia e tij në të cilën thuhet: “që ta kthej një pjesë të Kroacisë e cila ka pësuar nën mynxyrat e robërimit osman në lirinë e etërve” dhe që zëvendësi i mbretit në orët e mbrëmjes të lexojë këtë vepër për të pushuar. Sido që të jetë nga kjo qartë shihet se Gjergj Kastrioti Skënderbeu edhe 275 vjet pas vdekjes së tij ishte i pa vdekur dhe “spiritus agens” i lëvizjeve të mëdha të popullit për çlirimin nga robëria turke.

Arsyeja e parë ishte që Franjo Thauszy, duke krahasuar Kral Batthyani-n me Skënderbeun, siç shihet nga parathënia, t'i lajkatohet mëkëmbësit të mbretit, meqenëse tashmë kishte pas rënë në pamëshirën e tij, për çka na flet hollësisht edhe Baltazar Adam Krçeliq.

Për jetën e Gjergj Kastriotit Skënderbeut kanë shkruar Mate Zorçiq dhe Mihovil Pavlinoviq. Duke e trajtuar atë në kontekstin e pushtimeve turke në Ballkan, fra Donat Famijaniq nga Zara shkruan për luftërat e Skënderbeut kundër Turqve.

Ferdo Shishiq, një prej historianëve të njohur kroatë në gjysmën e parë të shekullit XX, ndër të tjera ka shkruar edhe një shkresë me titull Gjorgje Skenderbeg Kastriotiq, respektivisht të njëjtin tekst me titull Gjorgje Skenderbeg Kastriotić i njogovo doba (Gjergj Skënderbe Kastrioti dhe koha e tij) me shtojcat prej tetë dokumenteve dhe tri faqeve shënimesh. Ky tekst nuk është botuar por gjendet në dorëshkrim në Arkivin HAZU.

Ai këtë shkresë të tij e fillon me fjalët: “Ajo që ndër poetë është Shekspiri, ndër gojtarë Foksi, ndër prijës (gjeneralë) Napoleoni, ky është Skënderbeu ndër trima trim i vërtetë” (...), dhe vazhdon: “Ndërsa kalorësit evropianë kishin frikë nga fytyra e nxirë jeniçere, Skenderbeu vet me të djathtën e vet preu deri në dy mijë Turq dhe ndërsa perandoritë dhe mbretëritë në të cilat sulltanët godisnin, plot dëshpërim kërkonin ndihmë nëpër mbarë krishterimin, Kastrioti trim me një grusht të Arbanasëve zemërakë godet dhe e mposht ushtrinë tejet të madhe të dushmanit.”

Me rastin e pesëdhjetë dhe pesëqind e tridhjetë vjetorit të vdekjes së Gjergj Kastriotit Skënderbeut autori i këtij artikulli ka shkruar dy artikuj okazionalë (të rastit) për Skënderbeun. Po ashtu ekziston edhe një artikull i Q. Peteshiq-it.

E pra nuk ishte vetëm personi i Gjergj Kastriotit

Skënderbeut lidhëse në njohurinë e dyanshme të Kroatëve dhe Shqiptarëve. Në këtë kanë pasur ndikim edhe faktorët e ndryshëm politikë të cilët, edhe pse jo për nga përmbajta, por për nga pasojat, ishin të ngjashëm. Kjo në mënyrë të veçantë ndjehet në periudhën e lëvizjes ilire, respektivisht të rilindjes popullore kroate. Mirëpo, njohuria intenzive e publikut kulturor kroat fillon në periudhën e shpërthimit të krizës lindore.

Është e njohur se kjo krizë ndizej pa flakë një kohë të gjatë. Shpërtheu me kryengritjen boshnjako-hercegovinase (1875) dhe me kryengritjen në Bullgari (1876) qëllimi i së cilës ishte çlirimi nga pushteti turk. Në këto shqetësime implikohen (hyjnë në veprim) edhe Shqiptarët, konkretisht rilindësit shqiptarë. Rezultati i kësaj lëvizjeje është Lidhja e Prizrenit (1878-1882) e cila me demarshe dhe memorandumë të ndryshme drejtuar fuqive të mëdha evropiane të atëhershme, kundërshtoi copëtimin e territorit etnik shqiptar dhe dhurimin e tyre shteteve të krishtera ballkanike (Srbisë, Bullgarisë, Malit të Zi dhe Greqisë). Për të gjitha këto raportohet edhe publiku kulturor kroat në artikujt që janë botuar në “Obzor” të Zagrebit, “Branislav” të Osjekut dhe “Narodni list – Il Nazionale” të Zarës. Interesante është se “Obzor” i Zagrebit, gazeta më prestigje e inteligjencës së pavarur kroate, vetëm për Lidhjen e Prizrenit dhe rilindjen popullore shqiptare, dhe këtë prej 6. maj 1878 deri më 4. qershor të vitit 1881 ia kushtoi 250 artikuj, paraqitje dhe informacione, dhe këtë 45 për vitin 1878, 67 për 1879, 127 për 1880 dhe 17 për vitin 1881. Nga ana tjetër “Branislav” i Osjekut i kushtoi rilindjes kombëtare shqiptare vetëm tri artikuj në 1878 dhe disa në vitin 1879. “Narodni list – Il Nazionale” i Zarës në vitin 1878 këtij problemi i kushtoi 14, ndërsa 26 në vitin 1880 dhe 12 artikuj, shënime dhe informacione në vitin 1881.

Si u tha tashmë, ngjarjet politike në Ballkan dhanë shkas që të shkruhet për to, por edhe për popujt me të cilit kishin të bënë këto ngjarje. Në këtë frymë duhet kuptuar edhe kontributin e françeskanëve të provincës së Bosnje Srebernes që nuk është i parëndësishëm në njohurinë e të kaluarës së popullit shqiptar. Këtu i veçoj tre françeskanë me influencë të provincës së përmendur veprat e të cilëve janë shumë të rëndësishme për njohjen e jo vetëm të kaluarës por edhe të zakoneve dhe dokeve të Shqiptarëve, e këta janë: Josip Dobroslav Bozhiq, fra Lovro Mihaçeviq dhe fra dr. Andrija Nikiq.

Josip Dobroslav Bozhiq për shkak të natyrës së tij karakteristike nuk ishte sipas dëshirës as të pushtetit laik politik as të eprorët e vet.

Kështu qe transferuar nga Bosnja në Troshan, fshat në Zadrimë në Shqipëri, në kolegjin françeskanë ku kryente detyrën e edukuesit dhe magjistrin. Sapo erdhi në Shqipëri menjëherë filloi të interesohet për të kaluarën, doket dhe zakonet e popullit shqiptar. Meqenëse ishte në mosmarrëveshje të vazhdueshme me eprorët e vet kaloi te priftërinjtë dioqezanë, dhe këtë në Ipushkinë e Banjallukës. Këtu e mbaroi veprën me titull Arbanija. Crte o narodu i povijesti Arbanije do pada joj u turske ruke 1571. godine (Shqipëria. Tipare mbi popullin dhe historinë e Shqipërisë deri në rënien e saj në duart turke në vitin 1571). Pas ekzemplarit (arkut) të parë të shtypur qe e ndaluar shtypja e mëtejshme e kësaj vepre. Për më tepër, pleqëria françeskane e konfiskoi.

Më i rëndësishmi gjithsesi është Lovro Mihaçeviq. Ai në kolegjin françeskan në Zadrimë mori mbi vete detyrën e magjistrin të rishtarëve françeskanë. Këtu qëndroi plot dhjetë vjet, dhe këtë prej vitit 1883-1892. Pasi që sërish u kthye me 1906 në Shqipëri, ai në vitin 1907 si provincial françeskan i shkoi rreth e rrotull tërë Shqipërisë me Epir dhe Maqedoni,

deri ku shtrihej provinca françeskane. Për (në) rrugë u ndal katër muaj duke i shënuar vërejtjet dhe përshtypjet e veta. I nxitur nga ngjarjet politike që në ato kohëra zhvilloheshin në Shqipëri shkroi një vepër të vogël me titull *Crtice iz arbanaške povijesti* (Tipare nga historia shqiptare). Kjo, në të vërtetë, siç pohon me të drejtë A. Stipçeviqi më parë është një kompilim nga vepra e Artur Galanti-t, se sa një vepër e tij origjinale.

Për dallim prej tij, kur është fjala për karakterin shkencor të punës, Andrija Nikiqi është shumë më autentik dhe më i rëndësishëm. Ai në bazë të njohurisë së shkëlqyeshme të materialit arkivor nga Arkivi Propaganda Fide, si dhe literaturës profesionale, i ka paraqitur shkëlqyeshëm rrethanat politike dhe sociale, si dhe gjendjen ekonomiko-kulturore në Kosovë në mes të vitit 1840-1890. Në të vërtetë interesimi për të kaluarën e popullit shqiptar të shkencëtarët-historianët kroatë kurrë nuk është dobësuar. Kështu qysh Franjo Raçki, edhe pse vet nuk është marrë me problemet e historisë shqiptare, botoi raportin e arqipeshkvit të Tivarit Marin Bicit të cilin ia dërgoi Kongregatës de Propaganda fide, dhe në të cilën gjinden shumë të dhëna të rëndësishme që flasin për rrethana të vështira dhe të padurueshme të katolikëve shqiptarë nën sundimin turk. Në këtë ka edhe mjaft të dhëna të vlefshme etnografike dhe gjeografike. Për njohjen e rrethanave të vështira dhe të padurueshme në Shqipëri gjatë kohës së sundimit turk veçanërisht është i rëndësishëm Raporti i argjipeshkvit të Tivarit, më vonë i Zarës Vick Zmajeviq-it që për fat të keq, sa më është e njohur, në Kroaci nuk është i publikuar.

Karlo Horvat, njohës i shkëlqyeshëm i arkivave romake, në bazë të këtij materiali po ashtu shkruan shkresa të rëndësishme mbi Shqiptarët, respektivisht mbi Shqipërinë. Po ashtu edhe Shime Ljubiq, duke publikuar Listine sjell mjaft dokumente që kanë të bëjnë me Shqiptarët.

Kontributi i shkencëtarëve kroatë në ndriçimin e të kaluarës së Shqiptarëve dhe në studimin e gjuhës shqipe si çelës për njohjen e strukturës së gjuhëve paleobalkanike ka një rëndësi të madhe. Sigurisht edhe kjo ka qenë shkak që gjuhëtari i shkëlqyeshëm kroat, Osjekas, Josip Florshytc në institutin e Zagrebit ligjëroi në vitin 1910-1916 gjuhën shqipe. Kjo ka qenë e para herë në këtë Institut.

Me gjithë faktin që për Shqiptarët dhe të kaluarën e tyre kanë shkruar shumë intelektualë kroatë qoftë si publicistë, respektivisht shkencëtarë, megjithatë emri i Milan Shuflaj-it si për historiografinë kroate, veçanërisht atë shqiptare që kthesë e madhe. Është e vërtetë se historiani kroat Josip Gelçiq (Giuseppe Gelcich) duke diskutuar për të kaluarën e Zetës dhe dinastisë së Balshiq-it, ndalet edhe në disa probleme nga Shqipëria e mesjetës. Mirëpo, veprat e Milan Shuflajit janë gurë themeli i medievistikës shqiptare.

Shkaku përse ai është marrë aq intensivisht edhe me ndriçimin e të kaluarës shqiptare disa e kërkojnë në kohën e krijimit të shtetit shqiptar. Mirëpo, siç thekson me të drejtë Marko Kostrençiq, Shuflaji “e kishte gjetur për vete fushën e veprimit që më së shumti i përshtatet prirjes së tij të lindur për bizaren (ekstravaganten), dhe këtu kishte mjaft mundësi që të ndizej imagjinata e tij e fortë historike në rolin dhe pozitën mistike të pasardhësit të autoktonëve në siujdhesën hemike (sc. ballkanike, Z.M.). Që tani z. Š(uflay-it) vëmendjen ia tërheqin veçanërisht çështjet arbanase, dhe me punën e vet ai i vuri bazat për një kuptim të ri të jetës arbanase në të gjitha drejtimet dhe ndikimit të saj në rrethinë.» Mirëpo, arsyeja e vërtetë që iu kushtua aq shumë së kaluarës së Ballkanit, konkretisht të Shqiptarëve, më duket, shihet në fjalët e vetë M. Shuflajit i cili, ndër të tjera thotë: «Kroacia e vendosur në dheun, që me formësimin fizik që moti mbart vulën e kufirit të dy siujdhesave të mëdha evropiane, e cila është kufi e gjuhëve, perandorive dhe feve

ndërmjet Lindjes dhe Perëndimit, perandorisë bizantine dhe asaj të shenjtë romane, e shtyrë në sferën e interesave të papëve, ndjen çdo lidhje të këtyre dy botëve, ashtu sikurse betejat edhe sot i përjeton plagë. Këto lidhje për historianin janë rreze drite që me shndritjen hyjnore të frymëzimit shumë herë ndriçon errësirën që i mbulon në shumë vende pesë shekujt e parë të historisë kroate... Ndërsa autoriteti i Bizantit po bie, gjithnjë e më i madh po bëhet ndikimi i kurisë në Kroaci. Kur u ul Kreshimiri në fron, Roma tashmë kishte filluar të kryente revolucionin që kishte për qëllim të ndryshonte me themel raportin e Kishës me shtetin – pushteti apostolik ka për të fituar parësinë mbi mbretërinë.» (Kurzivi Z.M.).

Pavarësisht nga gjithë kjo ai këtë «imagjinim» të vetin për studimin e të kaluarës së popullit shqiptar e vërtetoi me botimin kapital të dokumenteve historike që kanë të bëjnë me mesjetën e Shqipërisë. Në të vërtetë Acta Albaniae janë paramenduar t'i kenë katër vëllime, madje në përgjithësi në bazë të materialit arkivor venecian për të cilat konsideronte se nuk duhej të përfundonin me vitin 1479 kur Venedikasit e humbin Tivarin dhe Ulqinin. Arsyeja përse mu ky vit, Shuflaji e shpjegon kur thotë: «Pikërisht ky material përfundimtar i shek. XVI është jashtëzakonisht i rëndësishëm për tërë Ballkanin, e në veçanti për pjesën e tij arbanase. Sepse në këtë shekull mbaron mutacioni i madh social, merr fund involucioni i strukturës sociale mesjetare bizantine-serbe, zhvillohet deri në fuqi të plotë sistemi aktivistik fisnor dhe përgatitet një lloj njësisish hierarkike shtetërore (Mali i Zi, Mirditorët, Himariotët). (Kurzivi Z.M.).

Për fat të keq dy vëllimet tjera nuk e panë dritën. Supozohej që vëllimi i tretë të ketë qenë i kryer, mirëpo «kishte humbur».

Pas kësaj vepre themelore për medievistikën shqiptare, Shuflaji rrjedhimisht publikon studimet e veta kushtuar Shqipërisë dhe popullit shqiptar.

Në bashkëpunim me L. Thalloczy-in dhe Konstantin Jireček-un kishte ndër mend ta shkruante historinë e popullit shqiptar në katër vëllime. E pra, deri te realizimi i këtij qëllimi nuk erdhi edhe pse studimi *Položaj crkve u predturskoj Albaniji* (Pozita e kishës në Shqipërinë paraturke) është dashtë të jetë kapitulli i 11 i asaj vepre, çka shihet nga një letër që Shuflaji ia kishte dërguar L. Thalloczy-it. Vazhdojnë më tutje punimet e rëndësishme si: *Politička sudbina dračke teme* (Fati politik i çështjes (temës) së Durrësit), *Biologija albanskog plemena* (Biologjia e fisit shqiptar), *Gradovi i gradišta Albanije uglavnom za vrijeme Srednjega vijeka* (Qytetet dhe gërmadhat e Shqipërisë kryesisht gjatë Mesjetës), *Povijest sjevernih Arbanasa* (Historia e Arbanasëve veriorë) si dhe *Nacionalne maglice* (Mjegullat (ngatërrimet) nacionale). *Sredovječna plemena Albanije i Crne Gore* (Fiset mesjetare të Shqipërisë dhe Malit të Zi) në të cilin bën fjalë për etnogjenezën e popullit shqiptar dhe kristalizimin e tij politik, pastaj *Državne jezgrice. Sredovječni dinasti Albanije i Crne Gore* (Elitat (thelbet) shtetërore. *Sunduesit* (dinastët) mesjetarë të Shqipërisë dh Malit të Zi) në të cilin vihet në dukje domethënia e territorit shqiptar në tentimet e formimit politik të dinastëve të mëdhenj e të vegjël, duke u mbështetur në lidhjet e gjakut me shtëpitë aristokrate bizantine, franceze, serbe, bullgare, kroate dhe boshnjake.

E gjithë kjo punë rezultoi veprën *Srbi i Arbanasi* (Serbët dhe Arbanasit) që përbëhet prej 32 studimeve, të përfshira në tetë kapituj. Kapitulli i shtatë i këtij koleksioni punimesh flet për kontaktet politike të Kroatëve dhe Shqiptarëve në shek. XIV-të.

Është interesante se duke lexuar me vëmendje këtë vepër mund të vërehen disa kontradikta dhe dobësi metodologjike. Kjo veçanërisht shihet në rastin ku flitet për raportet ndërmjet Malazetëve dhe Shqiptarëve. Konkretisht kjo shihet në rastin e fisit Kuçi për të cilin thotë se në vitin 1614 ishte “gjysma ortodoks e gjysma latinë”, ndërsa për vitin 1614 pohon se janë “Chuzzi Albanesi del rito romano”. Përveç kësaj duhet cekur se ai kur diskutimin e problemeve historike është shërbyer me terminologjinë e shkencave natyrore, si që është “osmoza”, “simbioza”, “mutualizmi”, etj. Gjithsesi në frymën e kohës së vet shumë është shërbyer po ashtu me metodologjinë e pozitivizmit sociologjik, në mënyrë të veçantë kur reflekton mbi faktorët e fuqive kolektive, ndikimeve reciproke, shkrijet dhe modifikimet e vazhdueshme.

Kur është fjala për historinë shqiptare dhe referimin (paraqitjen) e saj Shuflaji është dëshmuar edhe si letrar. Në vitin 1920 në Zagreb, ai me pseudonimin Alba Limi, publikoi romanin historik, respektivisht siç thotë vet “historinë romantike” me titull Kostadin Balšić. Në të zhvilloi tërë fantazinë e tij të zjarrtë, porse duke ruajtur besnikërisht strukturën historike të dinastëve shqiptarë. Pa kurrfarë dyshimi mund të thuhet se në të vërtetë me Shuflajin fillon qasja e vërtetë shkencore e shkencëtarëve kroatë e marrjes së tyre me të kaluarën shqiptare. Një prej tyre gjithsesi është edhe Stjepan Antoljak, themelues i katedrës së historisë në Fakultetin filozofik në Prishtinë, përndryshe edhe profesor shumëvjeçar i historisë në Fakultetin filozofik në Shkup. Për shkak të punës që e bëri për shumë vjet në Arkivin shtetëror të Zarës, por edhe në bazë të materialit arkivor nga Roma dhe Vjena, publikoi disa punime nga lëmi të ndryshme të historisë së popullit shqiptar.

Si arkivist, por edhe historian, Bernard Stulli me studimin e tij Albansko pitanje (Çështja shqiptare) e qiti borxh historiografinë shqiptare. Ai si drejtues shumëvjeçar i Arkivit shtetëror në Zagreb pati mundësinë të njihet edhe me materialin arkivor që ndërlidhej me të kaluarën e Shqiptarëve. Stulli në të vërtetë në Albansko pitanje (Çështjen shqiptare) shkruan në kontekstin e ngjarjeve politike të kohës dhe kërkon ndikimet e të fortëve botërorë interesat e të cilëve hynin në konflikt pikërisht në fushën e Perandorisë që po rrënohej Osmane.

Sipas mendimit të Stulli-t çështja shqiptare shfaqet vonë “për shkak të prapambetjes dhe zhvillueshmërisë ekonomiko-shoqërore dhe politike të vendit shqiptar”, gjegjësisht “shfaqet në mënyrë të papjekur”, sepse nuk ka fuqi shoqërore “që do të sendërtonin lëvizjen politike më radikale dhe njëmend shqiptare”. Sipas mendimit të tij kjo lëvizje është zhvilluar nën ndikimin vendimtar të fuqive të huaja të cilat “kushtëzuan jetën politike dhe zhvillimin e vendeve dhe popujve ballkanikë” kështu që beteja nacionale vëzhgohet në një pjesë të madhe në nënshtrimin e ndasive të sferave të interesave në Ballkan. Është e rëndësishme edhe dukuria shoqërore e gërshetimit të interesave të borgjezive tregtare në ndërlidhje (mbërthim) të shoqërive ballkanike. Në fund vë në dukje Stulli se Çështja shqiptare pas Kongresit të Berlinit (1878) u bë një ndër problemet kyçe të politikës së Ballkanit. Autori me të drejtë konstaton se Lidhja e Prizrenit ka pasur një rol të rëndësishëm në zgjidhjen e “çështjes shqiptare”.

S`ka dyshim që arsyet e cekura, vërtetë të paraqitura në frymën e kuptimit të atëhershëm mbizotërues marksist-materialist të ngjarjeve historike janë në shumëçka të sakta. Vetëm se befasuese është që autori nuk e ka marrë në analizë edhe një faktor shumë të rëndësishëm të ndarjes (copëtimit) së Perandorisë Turke, që për faktorët politik

evropian është shumë qenësor. Fjala është për “superstrukturën shpirtërore”. Siç dihet, veprimtarët e Lidhjes së Prizrenit, veçanërisht ata në Kosovë, ishin të përshkuar me frymën e islamizmit dhe panturqizmit, dhe kanë luftuar, njëmend, për autonominë kulturore-sociale dhe ekonomike, por në kuadër të Perandorisë Turke. Një qëndrim i tillë për fat të keq i ka dëmtuar popullit shqiptar me rastin e ndarjes së territorit të Perandorisë Turke në përbërjen e së cilës ishte edhe populli shqiptar. Sepse kriteri elementar i Kongresit të Berlinit në ndarjen e territorit të Perandorisë së përmendur ishte përkatësia fetare e jo ajo nacionale. Dhe kështu fuqitë e mëdha në këtë kongres, duke mos dëshiruar të kenë “një Turqi të vogël”, ua ndanë territorin etnik shqiptar shteteve krishtera: Serbisë, Bullgarisë, Greqisë dhe Malit të Zi. Ky ishte “shpërblimi” i popullit shqiptar, i cili në pjesën më të madhe është i fesë Islame, për lojalitetin e tij ndaj sulltanit. Natyrisht se në një mënyrë të tillë nuk është zgjidhur, dhe as që mund të zgjidhet “çështja shqiptare”.

Është interesante si i qaset Ivo Andriqi, letrari dhe nobelisti kroat, por në shërbim të realizimit të idesë së “Serbisë së Madhe”, zgjidhjes së kësaj “çështjeje shqiptare”. Për këtë gjë historiani Bogdan Krizman ka shkruar një punim të vëmendshëm. Ivo Andriq, sado që të ketë qenë letrar i suksesshëm, kur është fjala për “çështjen shqiptare” ka lënë gjurmë shumë negative. Thënë më saktë ishte në shërbim të realizimit të idesë gjenocide të “Serbisë së Madhe”. Si ndihmës i ministrit të punëve të jashtme të Mbretërisë së Jugosllavisë në vitin 1939 mori nga qeveria e vet detyrën që ta përpunonte një elaborat në lidhje me zgjidhjen e çështjes shqiptare. Kur lexohet dhe analizohet, ky elaborat ideologjikisht në asgjë nuk dallon prej idesë së Vasa Çubrilloviqit. Dallimi është vetëm në zgjedhjen e mjeteve. Në këtë kuptim Andriqi preferon që Shqipëria të ndahet

ndërmjet Italisë dhe Jugosllavisë. Kështu pohon: “Me ndarjen e Shqipërisë do të zhdukej edhe qendra tërheqëse për pakicën arbanase në Kosovë, e cila në situatën e re do të asimilohej më lehtë (...) Çështja e shpërnguljes së Arbanasëve myslimanë në Turqi po ashtu do të ekzekutohej nën rrethana të reja, sepse nuk do të kishte kurrfarë aksioni më të fortë për ta ndaluar këtë.” Mirëpo ç`të bëhet me Shqiptarët – katolikët që në atë kohë në Kosovë ishin rreth 17.000, dhe së bashku me katolikët nga Shqipëria janë më atë rast gjithsej rreth 200.000-300.000?! Për Andriqin ata nuk përbënin rrezik sepse “raporti i tyre me Shqiptarët myslimanë asnjëherë nuk ka qenë i mirë”.

Për politikën gjenocidale serbe ndaj Shqiptarëve në Kosovë dhe për spastrimin etnik të kësaj zone në mënyrë që të realizohej ideja e “Serbisë së Madhe” ka shkruar edhe autori i këtij artikulli.

Historia e Shqiptarëve si dhe kultura e tyre materiale dhe shpirtërore janë të pranishme edhe në edicione të ndryshme të “enciklopedive kroate”. Kështu Ljudmil Hauptmann shkruan për historinë e Shqiptarëve, kurse Eqrem Çabej (Ećrem Ćabej) për letërsinë artistike dhe popullore të Shqiptarëve. Një paraqitje të re sintetike të historisë së letërsisë shqiptare dha autori i këtij artikulli. Është me rëndësi të theksohet se interesimi për poetin kombëtar shqiptar Gjergj Fishtën (Đerđ Fišta) në rrethet intelektuale ndër Kroatë ka qenë gjithmonë e pranishme. Kjo është edhe e kuptueshme sepse ai, si poet, ka qenë nxënës i fra Kaçiq-Mioshiqit dhe fra Gërg Martiqit. Përveç kësaj duhet cekë se fliste shkëlqyeshëm kroatisht. Kështu për të shkruan Ivan Esih dhe Lazar Dodić.

Në afrimin dhe njohjen reciproke kroate-shqiptare me siguri kanë qenë të rëndësishëm faktorët ekonomikë. Kjo i përket veçanërisht lidhjeve tregtare-ekonomike (bujqësore) dhe (breg)detare ndërmjet Dubrovnikut dhe Shqipërisë. Mbi këtë

flet materiali i pasur arkivor i futur në Arkivin Shtetror në Dubrovnik. Këto lidhje i kanë trajtuar Josip Luetiq, Vinko Ivançeviq, mbi eksportimin e drunjve (qeresteve) nga Shqipëria në Dubrovnik si dhe mbi anijendërtuesit dubrovnikasë në Shqipëri.

I nxitur me ngjarjet tragjike në Kosovën e vitit 1981 Branko Horvat, ekonomisti i shquar kroat, filloi të merret me “çështjen kosovare”. Ai në të vërtetë orvatet të hyjë në shkaqet historike të politikës që çoi deri te këto ngjarje, për shkak të shpjegimit të thelbit të çështjes shqiptare në Kosovë. Për dallim nga pjesa historike që është përpunuar në redaktimin e një historiani kosovar shqiptar, analiza ekonomike dhe politike kanë provuar dhe sqaruar në të vërtetë esencën e problemit të revoltit të Kosovarëve shqiptarë.

E ballafaquar me politikën brutale gjenocidale të Sllobodan Millosheviqit ndaj Shqiptarëve, derisa jetonte në Beograd, Ljubica Shtefan, e vetëdijshme për të gjitha pasojat negative për jetën e vet, mblodhi material arkivor dhe material tjetër në bazë të të cilit trajtoi periudhën e viteve 1878-1989, me çka në të vërtetë botës ia paraqiti pamjen e terrorit të tmerrshëm serb mbi Shqiptarët.

Mbasi e kemi fjalën për Kosovën dhe Shqipërinë duhet përmendur se autori i këtij artikulli ka publikuar paraqitjen në mënyrë të përmbledhur të kulturës shpirtërore dhe materiale si dhe dy kritika (censurime) të hollësishme punimesh mbi këtë lëmi nga parahistoria deri te antika e vonë.

Kontribut të rëndësishëm filologjisë dhe linguistikës shqiptare kanë dhënë edhe shkencëtarët e njohur kroatë, si që janë Henrik Bariq, Anton Mayer, Petar Skok, Radoslav Katiçiq dhe të tj. Kjo është edhe e kuptueshme sepse çelës për njohjen e problemeve paleoballkanike etnogenetike është gjuha shqipe.

I pari, mund të thuhet, që intensivisht është marrë me problemet e gjuhës shqipe është Henrik Bariq, Dubrovnikas, përndryshe profesor i Universitetit të Beogradit. Ai, duke u marrë me problemet e paleoballkanistikës, u mor edhe me problemet e prejardhjes së gjuhës shqipe, raportin e saj ndaj rumanishtes, si dhe me problemet e prejardhjes së popullit shqiptar. Nxjerr edhe revistën “Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju (Arkivi për lashtësinë, gjuhën dhe etnologjinë arbanase) për arsye që, siç vë në dukje në Hyrje, “në rend të parë (të ketë) parasysht studimin e marrëdhënieve serboarbanase, kulturore dhe politike (...) si dhe shqyrtimin e lidhjeve ndërmjet Arbanasëve dhe popujve parasllavë të siujdhesës ballkanike, të Romanëve ballkanikë, Grekëve, Thrakasëve të vjetër dhe Ilirëve.”

Në faqet e kësaj reviste, përndryshe jetëpak, janë publikuar punimet e shkencëtarëve të famshëm nga lëmi i ballkanologjisë dhe albanologjisë, duke trajtuar kështu raportet e gjuhës shqipe ndaj asaj rumune, si dhe gjuhëve të tjera ballkanike, vlerat shkencore e të cilave edhe sot janë të rëndësishme. Krahas studimeve gjuhësore dhe punimeve janë publikuar edhe studime nga historia e popullit shqiptar, si dhe recensione dhe kritika mbi librat e /nga/ ballkanologjisë.

Bariqi, kur është fjala për prejardhjen e gjuhës shqipe, mendon se e ka prejardhjen thrakase dhe që Shqiptarët janë vendosur (kanë zënë vend) në territorin ilir. Me vetë këtë ai e dëbon teorinë ilire mbi prejardhjen e gjuhës shqipe dhe insiston në lidhjen gjuhësore shqiptaro-rumune. Bariqi ka kontribuar shumë edhe në leksikografi. Në këtë lëmi ka dhënë një kontribut të rëndësishëm edhe Kruno Krstiqi, në mënyrë të veçantë mbi visarin gjuhësor të Arbanasëve në Zarë.

Një linguist tjetër i rëndësishëm kroat, përndryshe me prejardhje vllahe, që u mor intensivisht me problemet

linguistike paleoballkanike dhe raportet e gjuhës shqipe ndaj tyre, ka qenë profesori universitar i Zagrebit Petar Skok. Preokupimi i tij elementar, kur është fjala për gjuhën shqipe, ishte raporti i saj me gjuhët rumune dhe sllave.

Në plejadën e linguistëve të njohur kroatë që janë marrë edhe me problemet e gjuhës shqipe në kontekstin e gjuhës ilire ka qenë edhe Anton Majer, indoevropëist dhe ilirolog i njohur, profesor në Universitetin e Zagrebit. Ai është përfaqësues i teorisë ilirike mbi prejardhjen e gjuhës shqipe. Mbi raportet gjuhësore shqiptaro-ilire, por në kontekstin e gjuhëve paleoballkanike, ka shkruar edhe Radosllav Katiçiq, pasardhës i Anton Majerit në katedrën për indoevropëistikën në Universitetin e Zagrebit, kurse prej vitit 1971 kryetar (udhëheqës) i Katedrës për sllavistikën në Universitetin e Vjenës. Ai është përfaqësues i teorisë “iliro-shqiptare” kur shqyrton problemin e prejardhjes së gjuhës shqipe. Mirëpo, në një vend tjetër ai është pak më kritikë për sa i përket një pohimi të tillë. Sepse vë në dukje se në konstruksionin interesant thrakas, megjithatë, edhe pse nuk është i provuar sigurisht, prejardhja ilire e gjuhës shqipe mbetet si më e mundshmeja alternativë. Këtë mendim e shprehu edhe në artikullin e lexuar në Simpoziumin e parë ndërkombëtar mbi Ilirske studije (Studimet ilirike), të mbajtur në Tiranë në vitin 1972.

Për kërkime sistematike arkeologjike të territorit shqiptar, veçse nga arkeologë shqiptarë mund të flitet vetëm pas Luftës së II-të botërore, madje për të gjitha periudhat – nga parahistoria deri te mesjeta. Këto rezultate të arkeologëve shqiptarë janë sa mahnitëse aq edhe të pranueshme për shkencëtarët botërorë. Qëllimi i arkeologëve shqiptarë nuk ka qenë vetëm të njohurit e kulturës materiale dhe shpirtërore, në rend të parë Ilirëve, por kjo analizë ka qenë në funksion të ndriçimit të etnogjenezës së popullit shqiptar,

përkatësisht për t'i vërtetuar lidhshmëritë etnogjenetike të Ilirëve dhe Shqiptarëve.

Duke iu falënderuar këtyre rezultateve dhe njohurisë së literaturës botërore arkeologu kroat Aleksandar Stipčevići ka shkruar në italisht një sintezë të historisë së Ilirëve, ma pas edhe në kroatisht. Përveç punimeve të rëndësishme nga problematika ilire është marrë edhe me etnogjenezën e popullit shqiptar, të publikuar në gjuhën sllovene. Me problemin e etnogjenezës së popullit shqiptar është marrë, duke u shërbyer me metodën interdisiplinore edhe autori i këtij artikulli Akademik Prof.Dr.Zef Mirdita.

Ndësa Prof. dr. Besim Spahiç, doktor i shkencave të komunikologjisë dhe shkencave politike në Universitetin e Sarajevës në një ligjeratë të tij ka numëruar se shumë personalitete publike dhe politike në Kroaci, që njihen si kroatë kanë origjinë të pastër shqiptare.

Ai ka përmendur emra ministrash, deputetësh, kryetar të komunave bregdetare siç është Zara, që janë me origjinë të pastër arbëreshe. Por ai shkon më tej duke thënë se edhe shumë personalitete botërore janë me origjinë shqiptare.

(Autori është drejtor i departamentit për marrëdhënie me publikun pranë Akademisë së Shkencave dhe Arteve Shqiptaro-Amerikane me seli në New York, Tiranë, Prishtinë dhe Shkup dhe mbanë titullin shkencor Prof.Dr.Ph.D).

PSE FITOI VETËVENDOSJA?

6 tetori 2019 solli ndryshim.

Këtë herë me të vërtetë, ngase PDK si eksponentë e përhershme e koalicioneve në pushtet për mëse një dekadë, tash do të jetë në opozitë. Befasi apo pritshmëri reale rezultati i 6 tetorit, është fare e parëndësishme. Dramatizimin banal e primitiv të politikës e rezultateve zgjedhore do t'ua lëmë meraklive të senzacionit.

Në këtë copë shkrimi do të mundohemi që të trajtojmë rrethanat që nxorën rezultatin e këtyre zgjedhjeve. Themi do të mundohemi sepse nuk pretendojmë që do të jemi të saktë, ndryshe nga analistët që flasin me bindje profetike, por ia huqin në shumicën e herave.

Lëvizja Vetëvendosje

Fitoi më në fund. Albin Kurti, lideri i Vetëvendosjes, do të bëhet Kryeministër, sepse kështu duan qytetarët. Konsistenca e Vetëvendosjes në parimet dhe bindjet e veta politike, u përqaftua nga qytetarët, edhe si nevojë për të shpëtuar nga krimi e korrupsioni, por edhe si bindje se ajo përfaqëson modelin më të përshtatshëm qeverisës për situatën tonë ekonomike dhe politike. Një grup rebelësh që nisën aktivitetin politik duke kundërshtuar projektet e imponuara ndërkombëtare, si dhe krimin e korrupsionin e politikanëve vendorë si pasojë, nesër do të jetë Qeveri e ardhshme, pavarësisht propagandës së pandalshme kundër tyre për vite me radhë. Vetëvendosje fitoi sepse është e pastër nga krimi dhe korrupsioni, këmbëngulëse në qëllimet e veta kombëtare e shtetërore dhe dukshëm më intelektuale e progresive në politikat që përfaqëson dhe vizionin për shtetin modern që duhet ta kemi. Pa dyshim, kjo është arsyeja kryesore, pra substanca e fitores së saj. Ka edhe arsye të tjera periferike por të rëndësishme, siç është fushata e mirëorganizuar, ku Albin Kurti pati paraqitje jashtëzakonisht të mira në teren, të kombinuara me fjalimet e kujdesshme, përmbajtësore e shpresdhënëse, duke i hequr nga letra rreshtat apokaliptik. Kurti e ka kuptuar se në fushata duhet pranuar këshillat e profesionistëve, dhe kështu ka bërë në këto dy të fundit, pra në fushatën e vitit 2017 dhe atë të vitit 2019.

Negativiteti i tepruar në fjalime, sado real që të jetë për situatën tonë, shqetëson qytetarët, sidomos këta tanët, ndërkohë që imazhi (dukja) ka një rëndësi shumë të madhe se si do të perceptohesh prej tyre.

Pra, Kurti foli bukur, u vesh bukur, qeshi më shumë, lëshoi hajgare të këndshme në tubime e paraqitje televizive, por

nuk kapërceu kufirin, sepse edhe kjo mund të jetë e rrezikshme nëse ia tepron. Ai dukej i sigurt dhe i bindur se do të fitojë dhe se Vjosa Osmanin do ta bënte kryeparlamentare. PSD-në nuk e bëri hesap për hiçgjë, siç nuk e bënë hesap as qytetarët. Foli shumë shkurt për ta, vetëm kur pyetej me insistim të gazetarëve, por edhe në ato pak herë që foli, i goditi rëndë dhe i skualifikoi nga gara zgjedhore. Për PDK-në foli edhe më pak, sepse ajo fliste mjaftueshëm për veten; premtonte luftë kundër krimit dhe korrupsionit. Të dashur lexues, kështu fitohen zgjedhjet!

Një komunikim që Vjosa Osmani ka pasur me një gazetar kosovar, zbulon urrejtnjen e saj të madhe për 3 figurat kryesore të Lidhjes Demokratike të Kosovës, Isa Mustafën, Lutfi Hazirin dhe Agim Veliun.

Osmani nuk i ka kursyer ofendimet e rënda për kolegët e saj nënkryetarë të LDK-së.

Agim Veliun dhe Lutfi Hazirin, me miratimin e të cilëve është nominuar për kandidatë të LDK-së për kryeministër të Kosovës, ajo i ka quajtur “burreca”.

Gjuha e Vjosa Osmanit ka degraduar, sidomos ndaj kryetarit të Podujevës, Agim Veliu, për të cilin ajo ka thënë se është “analfabet, idiot dhe debil”.

Indeksonline ka siguruar një bisedë midis Vjosa Osmanit dhe gazetarit të një mediumi kosovar, të zhvilluar kohë më parë në Facebook, ku ajo flet në hollësi për betejat e brendshme në LDK.

Osmani tregon se si kishte luftuar për largimin e Isa Mustafës, ndërsa nga biseda duket se bëhet fjalë për një grup më të madh që po përpiquej t’ia bënte gropën kryetarit të LDK-së.

“Kemi bo lufte të madhe nëpër degë, që krejt me kërku largimin e Isës”, thotë Vjosa Osmani.

Në pyetjen e gazetarit se pse LDK nuk po e nominon atë për Kryeministre, Vjosa Osmani përdor gjuhë ofenduese ndaj figurave qendrore të LDK-së, të cilat i quan “burreca”.

“Nuk më nominojnë se burrecat si len inati. Pritja e tyre është që unë komplet mu largu, me ja u lonë në duar atyre”, thotë ajo.

Më pas, ajo shton se nuk do të dorëzohet “para do burrave analfabeta”.

E pyetur për Agim Veliu, Vjosa Osmani thotë se ai është “e keqja më e madhe” dhe “më katastrofa”, ndërsa e akuzon atë edhe për diplomë false.

“Agim analfabeti, që ia kanë bo diplomën brenda natës”, thotë Osmani.

“Atë veç Podujeva mundet me rrëzu”, shton ajo.

Pyetjes së gazetarit se çfarë po kërkon ai, Vjosa Osmani vazhdon me ofendime për kryetarin e Podujevës.

“Ai debill është një idiot i rrezikshëm. Don me pas pushtetin mbi parti”, thotë ajo.

Vjosa Osmani është nominuar kandidatë e LDK-së për kryeministre pikërisht me një marrëveshje të arritur midis Isa Mustafës, Lutfi Hazirit dhe Agim Veliut, me të cilët ajo shihet sot e buzëqeshur në fushatë, por që tani dalin fakte se ajo i kishte luftuar dhe sharë ata.

Lidhja Demokratike e Kosovës

Pa Vjosa Osmanin, LDK garën do ta bënte me PDK-në dhe jo me Vetëvendosjen. Lëvizje e mençur dhe e nevojshme kandidimi i Vjosa Osmanit për Kryeministre, por jo e mjaftueshme. Me siguri, sikur Vjosa Osmani ta kishte fituar betejën brenda partise, me gjasë do të fitonte edhe garën zgjedhore. Qytetarët e kuptuan se diçka nuk shkonte me Vjosa Osmanin. Lutfi Haziri i rrinte si stupc mbi krye asaj

kudo që shkonte, sepse kështu vendosi partia dhe ky ishte konsensusi.

Vjosa Osmani nuk duhej që të pranonte konsensuset të tilla, por është dashur që të kandidojë për kryetare të partisë dhe të shkaktojë një tërmet të brendshëm për t'i shkundur nga degët e larta njerëzit obstruktivë. Keq shumë, sepse angështia e saj për shkak të situatës së rëndë në LDK, reflektohej në paraqitjet që i bënte në tubime e televizione.

Megjithatë, jo për faj të Vjosa Osmanit, LDK ka trashëguar një të kaluar të shëmtuar politike. Disa herë ka tradhtuar votuesin e saj, duke i çuar votat te PDK e Hashim Thaçit. Askush nuk mund të garantonte që kjo parti nuk do ta bënte të njëjtën gjë, sikur të dilte e para. Disa zyrtarë me pushtet të madh në LDK kanë një afinitet të çuditshëm për të bashkëpunuar lezetshëm me PDK-në.

Nevoja e tyre për PDK-në është sikur ajo e një alkoolisti në rehabilitim për një gotë raki. Kjo vërehet edhe me parehatinë që e shprehin publikisht për koalicionin që do të ndodh me Vetëvendosjen. Paramendoni të njëjtë sikur LDK të ishte e para në zgjedhje; koalicioni me Vetëvendosjen do të ishte i pamundur. Ndodhi kjo që ndodhi, LDK përkundër se rriti votat në përgjithësi, humbi ngusht ndaj Vetëvendosjes.

Vjosa Osmani, bashkë me Kujtim Shalën, Lumir Abdixhikun, e të tjerë politikanë të një fryme më progresive, duhet ta marrin drejtimin e LDK-së, duhet ta bëjnë guximshëm atë betejën e paevitueshme që duhet bërë brenda partisë. Janë politikanë të rinj e të pastër, kundërshtarë të hapur e të dëshmuar të së keqes dhe si drejtues të LDK-së, një ditë mund të fitojnë në zgjedhje dhe ta drejtojnë edhe shtetin.

Partia Demokratike e Kosovës

Në këtë fushatë, PDK u tha partive të tjera, mos shani më sepse do ta shajmë ne veten dhe qytetarët. Pra, shini budallakinë tonë sepse asgjë s'keni parë deri tani. Premtimi për luftë kundër krimit dhe korrupsionit nga partia që i mbolli këto dukuri, të trembte fillimisht, për t'u dukur gërditshëm qesharake më pas. Pse të trembte? Pas mohimit të fajit, PDK shkoi edhe më tej, tha se do ta ndëshkojë fajtorin. Një pushtet i këtillë të bjerrë shpirtërisht, ta shembë arsyen si mekanizëm i vetëm për të argumentuar e komunikuar, të dhunon psikikisht. Po të mos kishte zgjedhje, e vetmja mundësi që do të mbetej për t'u qasur një idiotizmi të tillë do të ishte shkelmimi i tyre prej pushtetit. Një qytetari e përparuar, një parti të tillë do ta ndëshkonte edhe më rëndë. Nuk është se ka pasur diçka gjeniale në premtimin kryesor të PDK-së për luftë kundër krimit dhe korrupsionit, siç pandehin disa, por ka pasur gatishmëri sadiste për të luajtur disi argëtueshëm edhe më tej me qytetarët. Nuk duhet të impresionohemi nga gatishmëria e partive për të qenë sa më të këqija, kjo gjë është e gabuar.

PDK është partia që mbanë përgjegjësinë kryesore për shumë krime të pasluftës, për shumë krime ekonomike, për shitjen e aseteve kombëtare në procese korruptive, për dobësimin e pozitës së Kosovës kundrejt Serbisë, duke i lëshuar pe skajshmërisht asaj në mënyrë që ndërkombëtarët të mos e ndalnin që ta vjedhë shtetin. Ka shumë të këqija që i ka shkaktuar Kosovës, dhe për krejt këto të bëma, është e çuditshme se si ende arrinë të marrë mbi 20% të votave.

PDK ka korruptuar shumë media, analistë, OJQ, personalitete të ndryshme të jetës publike, ka kapur Drejtësinë dhe shumicën e institucioneve kryesore të shtetit.

E kuptueshme që rënia e saj shkakton ankth e frikë, sepse lëkundet piramida e rehatisë e privilegjeve të padrejta, por kjo gjë duhet të përfundojë; jo për inat, por sepse drejtësia duhet të vihet në vend. Vartësve të saj duhet t'u mësohet dinjiteti dhe t'u jepet mundësia që të fitojnë e jetojnë ndershëm. PDK i ka humbur zgjedhjet shumë vonë, përkundër se arsyet i kishte të forta, jo vetëm për të përfunduar në opozitë, por edhe për të dhënë përgjegjësi para drejtësisë që disa vite. Ka shumë probleme kjo parti, vështirë t'ia fillosh diku. Shpresojmë që opozita do ta kthjellë.

Koalicioni AAK-PSD

Dy ditët e fundit të fushatës Ramush Haradinaj u vrenjt në fytyrë. Jo se e lëshoi energjia, sepse dihet që ka mjaftueshëm, por sepse duhet të ketë kuptuar diçka për rezultatin e mundshëm që do ta korrite partia e tij. AAK, pa PSD-në, sipas sondazheve para fushatës pati rritur votën e saj. Shpresonte që do të mbledhte 18%-20% të votave në Kosovë. Haradinaj si Kryeministër arriti ta fuqizojë imazhin e tij, përkundër se ishte në Qeverisje me PDK-në. Kishte krijuar një energji pozitive që shpresonte se do t'i shpërblehej në zgjedhjet e 6 tetorit.

Megjithë defektet në Qeveri, Haradinaj projektin e tij qeverisës e koncentroi tërësisht në kundërshtimin e ndarjes së Kosovës. Dorën në zemër, Haradinaj ka bërë një qëndresë stoike karshi këtij projekti dhe e ka penguar suksesshëm atë. Taksa ishte një element në krejt këtë luftë që po e bënte. U çuan të gjithë defetistët e të korruptuarit në këmbë duke i thënë që të lëshojë pe, por ai nuk e tradhtoi qytetarin e as shtetin e tij.

Në fund e thirrën në Gjykatë Speciale për ta intervistuar, si formë e re shantazhi pas këmbënguljes së tij që projektet e

rrezikshme të mos zbatohen dhe dha dorëheqjen për ta zhvleftësuar këtë shantazh. Por çfarë ndodhi?

Menjëherë pas dorëheqjes, Haradinaj me një entuziazëm të veçantë trokiti në zyrat e PSD-së, duke i ftuar për bashkëpunim, në kohën kur kësaj partie jo që s'i trokiste kush në derë, por as nuk ia hapte kur i luste për bashkëpunim (bie fjala LDK). Nuk e analizoi mirë situatën Haradinaj, sepse PSD-së ia bëri një ofertë gjeneroze vetëm si akt i një vullneti të mirë për mbështetjen që ia kishte dhënë në disa raste gjatë qeverisjes së tij.

PSD gjasat i kishte zero që ta kalojë pragun dhe në mungesë të alternativave “më të mira” u detyrua të hyjë në gjirin e AAK-së, anipse aty nuk ka ndonjë simpati të madhe për Haradinajn e AAK-në, për arsye të ndryshme, por edhe motive krejt lokaliste. Kjo e theu energjinë që Haradinaj me mund e kishte krijuar në Qeverisje dhe qytetarëve nuk iu pëlqeu ky koalicion.

Figurat e PSD-së shihen si politikanë të zhvleftësuar pas daljes nga Vetëvendosje. Ish partia e tyre, ku përkisnin, Lëvizja Vetëvendosje suksesshëm i ka demonizuar dhe ka shkatërruar potencialin politik që e përfaqësonin dikur. Dalja e tyre e shpejtë, e paqartë, e orkestruar edhe sot mbetet enigmë, përkundër se janë munduar të japin arsyetime për këtë veprim, por gjithçka që thonë duket e e paqëndrueshme dhe kontraverse. Megjithatë, këtij koalicioni i ka munguar edhe një strategji e mirë për fushatën dhjetëditore. E nisi shumë herët e me zhurmë të madhe, por pa artikulum të mirë. Shumë materiale, shumë takime, shumë fjalime, një fletushkë me 100 zotime, një tjetër me program zgjedhor. Pakëz e komplikuar. Video të panumërta në faqen e Haradinajt, pa ndonjë renditje e ndërlydhshmëri mes vete. Në emisione shfaqeshin vetëm përfaqësuesit e PSD-së, të cilët kërkonin egërsisht të përllaheshin me zyrtarët

e VV-së, deri aty sa Dardan Molliqaj sulmoi fizikisht Haki Abazin.

Pas kësaj, Vetëvendosje ua bëri bllok dhe këta mbetën duke folur me veten, ndërkohë që prezantohej shumë pak vizioni i koalicionit e zyrtarët e AAK-së nuk shiheshin kund. Haradinaj është politikan tejet origjinal, shprehet në gjuhën e popullit dhe i ka hije kjo gjë, por edhe ai duhet të marrë këshilla se cilat tema t'i rreh më fortë. Ndoshta duhet që edhe Haradinaj, sikur Kurti, t'i pranojë këshillat e profesionistëve për paraqitjet publike dhe AAK ta organizojë më mirë fushatën dhe të mendojë më mirë për koalicionet që i lidhë. Më shumë se sasia e materialeve në zgjedhje, me rëndësi është përmbajtja dhe efektiviteti i tyre. AAK ka rritur votat në këto zgjedhje, por ka dalë larg pritshmërive.

HEROI I DEMOKRACISE RAMUSH HARADINAJ

"Shteti im është Kosova, e paprekshme në multietnicitet, shumëgjuhësi, në territor e kufij".

Në Ballkan shpesh thuhet se “heroi i një personi është kriminel për një tjetër”. Ky përkufizim nuk do të mund të ishte më adekuat se në përshkrimin e Ramush Haradinajt, i cili dha dorëheqje si kryeministër i Kosovës pasi Gjykata Speciale e Hagës e ka thirrur sërish (për herë të tretë) si të dyshuar për krime lufte ndaj popullsisë civile.

Për shumë shqiptarë në Kosovë, Haradinaj është hero i modelit klasik, djali i vrazhdë dhe trim nga fshati, që bëri vepra të mira duke pasur guximin të luftojë për idealet e tij. Për serbët në Kosovë, Haradinaj është ndryshe. E akuzojnë se vendosi terror te popullsia civile në zonën e Dukagjinit në vitet 1998-1999.

Dy javë më parë ai festoi 51-vjetorin. Lindi në fshatin Glllogjan më 3 korrik 1968, fëmija i dytë nga 9 të tillë në familjen e tij. Si të gjithë shqiptarët e Kosovës të lindur në vitet e 60-të, Haradinaj vijoi mësimet në shkollë etnikisht të përzier, dhe mësoi të flasë serbo-kroatisht.

Pas përfundimit të shkollës së mesme në vitin 1987, ai e kreu shërbimin e detyrueshëm ushtarak në Ushtrinë Popullore Jugosllave, duke treguar talent të mjaftueshëm ushtarak, gjë që çoi në gradimin e tij si oficer komandant, gjë e rrallë kjo për shqiptarët.

Pas ushtrisë, Haradinaj fillimisht deshi të studionte astronomi në universitetin e Prishtinës, në atë kohë të udhëhequr nga serbët, por ai thotë se i ishte pamundësuar një gjë e tillë për shkak se disa nga anëtarët e familjes së tij kishin pasur probleme me autoritetet.

Në vend të studimit, ai shkoi në Lucern të Zvicrës, ku së bashku me xhaxhanë e tij e krijoi një biznes ndërtimi. Gjatë një vizite në Kosovë, në mars të vitit 1991, Haradinaj u përfshi nga vala e protestave dhe kryengritjeve që po ndodhnin në këtë krahinë si reagim ndaj një numri ligjesh anti-shqiptare të implementuara nën urdhrat e liderit serb Slllobodan Millosheviç.

Haradinaj u mbajt në paraburgim për një natë dhe u mor në pyetje nga policia serbe. Pas lirimit, u kthye në Zvicër ku iu dha më vonë azili politik. Nga ekzili, Haradinaj shihte se si Millosheviç vazhdonte ta torturonte Kosovën duke larguar shqiptarët nga universiteti dhe duke i përzënë ata nga vendet shtetërore të punës.

Fillimisht u bë pjesë e Lidhjes Popullore të Kosovës, (LPK) një grup radikal i shqiptarëve emigrantë me banim në Zvicër, të cilët u bënë thirrje shqiptarëve të përdorin çdo mjet të mundshëm, përfshirë këtu edhe kryengritjen e armatosur, për të siguruar pavarësinë e krahinës.

Gjatë kohës në ekzil, u dashurua me një finlandeze dhe filloi të jetonte me të. Kohë pas kohe kthehej në Kosovë ilegalisht duke kaluar nëpër male nga Shqipëria, ndonjëherë duke marrë edhe armë me vete.

Në mars të vitit 1997, në kulmin e krizës në Shqipëri pas rënies së firmave piramidale, Haradinaj filloi grumbullimin e armëve. Ai e dinte se tragjedia në Shqipëri do të shërbente për të pajisur Ushtrinë Çlirimtare të Kosovës (UÇK).

Mblodhi një grup njerëzish duke përfshirë edhe vëllanë e tij, Luanin, në aksione të transportit të armëve përtej kufirit. Në maj të vitit 1997, grupi i Haradinajt ngarkuan armët në shpinë dhe kaluan kufirin për në Kosovë. Pak pasi kishin kaluar kufirin, u përballën me një pritë nga trupat serbe. Luani u vra, dhe një person tjetër u plagos rëndë.

Grupi u tërhoq dhe Haradinaj e mbajti në shpinë trupin e vëllait të tij përtej kufirit për ta varrosur dhe më pas u kthye në Zvicër.

“Kam qenë i humbur pas asaj ngjarjeje” – do të rrëfente Haradinaj më vonë: “Ndjehesha përgjegjës për vdekjen e vëllait tim. Doja të vazhdoja, por nuk mundesha gjatë asaj kohe.”

Gjithsesi do të rikthehej 2 muaj më vonë. Sërish nga Shqipëria kapërceu sërish malet për të shkuar në Kosovë ku themeloi bazën e tij në fshatin e lindjes, Gllogjan. E shndërroi shtëpinë e familjes në bazë të UÇK-së dhe ndihmoi në ndërtimin e ushtrisë guerile të rajonit të Dukagjinit, duke e transformuar një grup të paorganizuar djemsh të rinj në një forcë që do të trondiste regjimin serb.

Në mars të vitit 1998, gjatë përpjekjeve për të eliminuar UÇK-në, trupat serbe ndërmorën një sulm në bazën rebele në Gllogjan, duke përdorur helikopterë dhe makina të blinduara. Falë një sërë rastësish fatlume konfuzionit që përfshiu palën serbe, grupi i shqiptarëve i mbijetoi sulmit, edhe pse Haradinaj u plagos rëndë.

Gjatë 2 viteve të ardhshme, Haradinaj do të humbte edhe një vëlla tjetër në luftime dhe disa nga shokët e tij të ngushtë. Por ndërkohë UÇK po shndërrohej në një forcë të vërtetë guerile dhe Haradinaj fitoi reputacionin e një luftëtari që nuk i frikësohet asgjëje.

Shumë shpejt ai lidhi marrëdhënie me zyrtarë të Shteteve të Bashkuara duke u bërë i vlefshëm për ta ushtarakisht dhe në fushën e inteligjencës. Edhe pse respektohej në mesin e bashkëluftëtarëve të tij dhe konsiderohej i vlefshëm nga amerikanët, ai konsiderohej mjaft i ashpër për ata që guxonin të vinin në dyshim urdhrat e tij. Për këtë kishte marrë edhe pseudonimin “Rambo”.

Komandant i UÇK-se

Haradinaj akuzohet se ka rrëmbyer dhe vrarë 40 civilë serbë të cilët konsideroheshin të zhdukur në vitin 1998 dhe 1999. Akuzat janë ngritur në vazhdimësi nga Serbia dhe dy herë nga Gjykata e Hagës. Në fund të dhjetorit të 2002, vëllai i Haradinajt, Dauti u dënua nga gjykata e Kombeve të Bashkuara në Kosovë me 5 vjet burg për pjesëmarrjen e tij në rrëmbimin, torturimin dhe vrasjen e 4 anëtarëve të Forcave të Armatosura të Republikës së Kosovës (FARK), të cilët ishin rivalë të UÇK-së gjatë konfliktit.

Pas luftës, Haradinaj u zgjodh zv.komandant i Trupave për Mbrojtjen e Kosovës (TMK), forcë kjo e krijuar sipas modelit të Gardës Kombëtare të Shteteve të Bashkuara. Pas një kohe të shkurtër, Haradinaj dha dorëheqje nga detyra dhe themeloi partinë e tij politike, Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës (AAK).

I rrjedhshëm në gjuhën frënge dhe angleze, politikani i ri la përshtypje të mira tek zyrtarët e huaj dhe gazetarët. Teksa partitë tjera politike përqendroheshin kryesisht në çështjen e Pavarësisë, Haradinaj mbështeste rëndësinë e ndërtimit të rrugëve dhe shkollave.

Edhe pse shumica e respektonin të kaluarën luftarake të Haradinajt, partia e tij politike nuk gëzonte përkrahje të gjerë popullore, dhe mbetej e treta në distancë pas partisë së Ibrahim Rugovës, Lidhja Demokratike e Kosovës (LDK), dhe partisë së liderit të UÇK-së, Hashim Thaçi, Partia Demokratike e Kosovës (PDK).

“Ramushi nuk është njeri i politikës. Kur flas me të, mund ta bëj të qeshë një minutë, dhe ta bëj të më vrasë minutën tjetër. Nuk mund të jesh emotiv në politikë” – do të thoshte për mediat një nga bashkëluftëtarët e tij në vitin 2000 kur Haradinaj hyri në skenën politike për herë të parë. Në zgjedhjet lokale të atij viti do të mbahet mend për një përleshje fizike me ushtarët rusë paqeruajtës në një pikë kalim kontrolli.

Në vitet që pasuan, stili i jetës së Haradinajt shkaktonte shpesh kuriozitet në Kosovë. U nda nga partnerja e tij finlandeze dhe u martua për së dyti duke u vendosur në një shtëpi luksoze në Prishtinë. Edhe pse shtëpia thuhej t’i ishte dhënë nga miqtë e tij, shume shqiptarë të Kosovës e vështronin një gjë të tillë me dyshim. Asaj kohe, kundërshtarët politikë e akuzonin për përfshirje në tregtinë e paligjshme të cigareve.

Përkundër komenteve kontroverse, Haradinaj mbetej një person mjaft popullor. Biografia e tij në dy pjesë në formë të intervistës së zgjatur u publikua nga një ndër shtëpitë botuese më të famshme në Kosovë, dhe ishte ndër librat më të shitur.

Në Kosovën perëndimore ai gëzonte përkrahje besnike. “Ne kemi njerëz tjerë për politikë” – thoshin fshatarët e rajonit të Dukagjinit: “Por nëse serbët kthehen, ne e kemi Ramushin.” Pas zgjedhjeve të vitit 2004, AAK hyri në koalicion me LDK dhe Haradinaj u zgjodh kryeministër i Kosovës. Dha dorëheqje pas 100 ditësh për shkak të thirrjes nga Gjykata e Hagës.

Gjatë gjykimit në Hagë

Në 2008-ën u shpall i pafajshëm, por procesi do të përsëritej edhe në 2012-ën. Haradinaj do të pritej me nderime nga ish-bashkëluftëtari i tij, Hashim Thaçi. Do të merrte sërish vendin në qeveri në 9 shtator 2017, por pas 22 muajsh po e lë sërish detyrën.

Edhe gjatë qeverisjes së tij të dytë ai tregoi kokëfortësinë e tij për vendimet e marra. Do të mbahet mend si kryeministri që mori vendime të forta kundër Serbisë duke vendosur taksën 100% ndaj mallrave serbe dhe boshnjake e cila mbetet në fuqi edhe pas presionit të fortë të BE dhe SHBA.

“Rambo” nuk ruajti linjën e paraardhësve për të mbajtur tone nën zë edhe me Tiranën, por shpesh herë ai doli hapur dhe publikisht kundër veprimeve të homologut shqiptar Edi Rama të cilin e akuzonte se i ishte bashkuar idesë për shkëmbim terriroresh me Serbinë.

Edhe në fjalimin e tij të dorëheqjes, ku nuk munguan emocionet Haradinaj do të kujdesej të theksonte fjalët: “Shteti im është Kosova, e paprekshme në multietnicitet, shumëgjuhësi, në territor

Koalicioni Nisma-AKR

Në këto momente kur po shkruhet kjo analizë, shkruesi e pranon që ka një dëshirë të madhe që ky koalicion të mos bëhet pjesë e Kuvendit të Kosovës. Pa ndonjë motiv personal, me arsye shumë parimore e dashuri të madhe për shtetin. Po të dalësh në shehër dhe ta harxhosh pak kohë me elitën e lokaleve të kryeqytetit, që impresionohen vetëm nga aftësia e keqbërjes së partive politike, dëgjon fjalë admirimi për aftësinë e Nismës për të manipuluar me procedurat, tenderët, punësimet e për të mashtruar në institucione. Thonë që është më e aftë se PDK në këto aspekte, dhe sipas disa njerëzve, për këtë gjë ajo meriton respekt.

E çuditshme! NISMA dhe AKR kanë një votë tërësisht klienteliste. Askush që nuk përfiton prej tyre nuk ua jep votën, e as të gjithë ata që përfitojnë prej tyre, nuk ia dhanë votën, prandaj po përpëliten për pragun. Janë parti destruktive. Me një përfaqësim tërësisht të blerë, ata marrin pushtet të madh në Qeveri dhe krijojnë hapësirë për të zhvilluar korrupsionin, punësimin e militantëve, kurdisjen e tenderëve e krime të tjera. Nëse dështojnë që të hyjnë në Kuvend, ky do të ishte një lajm i mirë për shtetin tonë.

Fundja, Kuvendit do t'i kthehej estetika dhe nuk do të ndotej nga fjalime banale si të Milaim Zekës e fjalime monotone si të Bilall Sherifit.

Por duket se dikush ka një interesim të madh që ata të kalojnë, në mënyrë që të përdoren për destruktivitet në Qeverinë e ardhshme dhe që të zvogëlohet numri i deputetëve të VV-së e LDK-së. Prandaj po ririririnumërohen votat.

Si duket do të numërohen derisa të jenë të mjaftueshme që të kalojnë. Për AKR-në, çfarë të thuhet, aty kanë mbetur vetëm vëllezërit Pacolli. Më shumë ngjan në një kompani për mirëmbajtje parqesh se në një parti, shkruan mes tjerash.

EFEKTET DOMINO PËR NDRYSHIMET EVENTUALE TË KUFIJVE

Ekzistojnë mjaft mëdyshje dhe të panjohura që ndërlidhen me idenë e ndryshimit të kufirit ndërmjet Kosovës dhe Serbisë, e cila është proklamuar nga presidenti i Kosovës, Hashim Thaçi dhe presidenti i Serbisë, Aleksandar Vuçiq, si zgjidhje për arritjen e një marrëveshjeje të paqes ndërmjet dy vendeve, vlerësojnë njohësit e zhvillimeve politike në vend. Mëdyshjet dhe të panjohurat, sipas tyre, vazhdojnë të jenë edhe në raport me pasojat negative ose përfitimet që mund të dalin nëse kjo temë shtrohet në dialogun e Brukselit dhe eventualisht nëse arrihet një marrëveshje mbi këtë bazë. Milazim Krasniqi, shef i Departamentit të Gazetarisë në Universitetin e Prishtinës, thotë për Radion Evropa e Lirë se ideja për ndryshimin e kufirit, e cila nga presidenti Thaçi

është proklamuar si “korigjim i kufirit”, bartë mjaft ngarkesa dhe probleme me vete.

“Kjo ide e tij (presidentit Thaçi), do të dukej nacional-romantike dhe simpatike, për marrjen e Luginës së Preshevës, potë mos shoqërohej nga ideja e (presidentit serb) Vuçiqit për ndarje ose kufizim etnik ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve, si dhe të mos stimulohej edhe nga faktorët ndërkombëtarë për shkëmbim të territoreve”, tha Krasniqi. Politologu Ramush Tahiri, duke folur për Radion Evropa e Lirë, shpreh mendimin se presidentët e të dy vendeve, Thaçi dhe Vuçiq, nuk do ta proklamnin idenë për ndryshim të kufirit pa një pajtim paraprak të faktorëve të caktuar të rëndësishëm ndërkombëtarë.

Siç thotë ai, të dy presidentët, duket se janë marrë vesh që ta kenë një përkufizim etnik ndërmjet Kosovës dhe Serbisë. Kjo, sipas tij, nënkupton që përgjatë vijës së kufirit, asnjë fshat me shumicë shqiptare të mos mbetet në territorin e Serbisë dhe asnjë fshat me shumicë serbe të mos mbetet në territorin e Kosovës.

Ndërkaq, siç thotë Tahiri, në 6 komunat tjera me shumicë serbe në brendi të Kosovës, të mbeten ashtu siç kanë qenë deri më tash dhe t’u mundësohet Asociacioni apo Bashkësia e komunave me shumicë serbe.

“Përfitimet janë këto: Serbia konsideron se më nuk ka shqiptarë brenda territorit të saj, sepse e zgjidh përfundimisht çështjen e pakicës shqiptare. Kosova konsideron se vendoset një kufi i drejtë në parimin etnik dhe sërish mbetet shumetnike, sepse enklavat dhe territoret (e banuara me serb) brenda Kosovës nuk lëvizin, ndërsa në veri e zgjidh situatën ambivalente që ka me popullatën serbe, e cila e dëgjon Beogradin dhe nuk e dëgjon Kosovën. Rreziku është se mund të ketë efekt ‘domino’ në Maqedoni, në Mal të Zi dhe në Bosnjë”, theksoi Tahiri.

Ai shtoi se, megjithatë, të dyja vendet, Kosova dhe Serbia, do të merrnin mbi vete obligimin se nuk do të kenë tendenca, nxitje ose ndikim në vendet fqinje.

Por, efekti i realizimit të mundshëm të idesë së ndryshimit të kufirit ndërmjet Kosovës dhe Serbisë, do të ishte fatal për serbët që jetojnë në pjesën jugore të lumit Ibër, vlerëson politikani serb nga Graçanica, Momçilo Trajković. Ai thotë për Radion Evropa e Lirë, se kjo do ta nxiste shpërnguljen e serbëve që jetojnë aty, pavarësisht garancive që mund t'i japin të dy vendet, Kosova dhe Serbia, por edhe bashkësia ndërkombëtare.

“Kjo e tronditë në themel pozitën e serbëve të Kosovës. Pa marrë parasysh se çfarë garancish do të kishte, frika joracionale, e mbase edhe frika reale, do të bënte që ky popull të lëviz nga kjo hapësirë në drejtim të Serbisë qendrore. Do të ishte një pasojë e madhe dhe e paparashikueshme, të cilës po i hapet rrugë dhe po na ofrohet nga një politikë jo e mençur”, theksoi Trajković. Por, si arriti ideja për ndryshim të kufirit, e cila deri pak muaj më parë ishte tabu, sidomos tek faktorët ndërkombëtarë, që të bëhet temë me të cilën pretendohet të gjendet zgjidhja për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Kosovës dhe Serbisë?

Profesor Krasniqi, thotë se e gjithë kjo situatë e ka një emërues të përbashkët.

“Bashkësia ndërkombëtare, si duket, ka ardhur në konkluzionin që shteti i Kosovës po shkon drejt dështimit dhe ata po kërkojnë modalitete të reja për ridizajnim, gjë që paraqet rrezik të jashtëzakonshëm për vet ekzistencën e shtetit të Kosovës. Se a do të ndalet ky trend, sot është vështirë të prognozohet.

Por, hapja e mundësisë për shkëmbim terriroresh, për ‘përkufizim’ siç thotë Vuçiq, nuk shkon në drejtim të zgjidhjes së problemit. Kjo vetëm sa do të rrezikojë që ta

ashpërsojë dhe ta kthejë konfliktin në përmasa shumë më të mëdha, jo vetëm në Kosovë, por mbase edhe në përmasa rajonale”, u shpreh Krasniqi.

Megjithëkëtë, politologu Tahiri, ka vlerësuar se diplomacia ndërkombëtare e respekton çdo marrëveshje që e bëjnë dy popuj apo dy shtete për ndryshim të kufirit, në rast se ajo bëhet me vullnet dhe nuk shkakton shpërngulje të popullsisë, si dhe në rast se ajo është e inkorporuar në marrëveshjen e paqes, e cila u hapë rrugën të dy shteteve për vendosje të marrëdhënieve diplomatike dhe integrim të tyre në mekanizmat ndërkombëtarë.

SI U BËNË HERONJ TË SERBISË KRIMINELËT E LUFTËS?

Kriminelët serbë të luftës që kanë kryer dënimet e tyre janë shndërruar në pjesëmarrës aktivistë në jetën politike në Serbi falë qeverisë dhe medias, të cilat kanë vendosur ta harrojnë atë që ata bënë dhe t'i promovojnë ata si heronj. "Koha e turpit ka kaluar. Kjo është koha për të qenë krenarë," deklaroi ministri serb i mbrojtjes me etnitet rom zt. Aleksandar Vulin kohë më parë në një tubim të ish-ushtarëve të Batalionit të Tretë të Ushtrisë Serbe Po,po! "Koha e turpit ka kaluar. Kjo është koha për të qenë krenarë," këmbënguli ai.

Ky nuk do të konsiderohej si një event i jashtëzakonshëm nëse komandantët e nderuar nga Alaeksandër Vulin nuk do të ishin kriminelë lufte të dënuar.

"I falënderoj të gjithë ata që erdhën sot këtu për të ndarë me mua dhe familjen time lumturinë që ndjej që arrita t'i mbijetoj trekëmbëshave të Hagës," tha Lazareviç për mediat në aeroport.

"Kam humbur 10 vjet nga jeta ime dhe pse? Nuk jam dënuar për ndonjë krim specifik, as timin dhe as për atë të ndonjë anëtarit tjetër të Korpusit të Prishtinës," shtoi ai.

Në radhën e parë midis ish-ushtarëve që u nderuan ishin Vladimir Lazareviç, ish-shefi i shtabit i Korpusit të Prishtinës të Ushtrisë Jugosllave dhe Nikola Sainoviç, ish-zv/kryeministër i Jugosllavisë.

Vladimir Lazareviç dhe Nikolla Shainoviç u dënuan nga Gjykata Penale Ndërkombëtare për ish-Jugosllavinë përkatësisht me 14 dhe 18 vjet burg për fushatën ushtarake në Kosovë që shkaktoi 11,000 shqiptarë të Kosovës të vrarë dhe rreth 1 milion të tjerë u dëbuan në Shqipërinë fqinje, Mal të Zi dhe Maqedoni.

Nuk ishte vetëm qeveria serbe që po shprehte krenari për "heronjtë tanë", por edhe zyrtarë në zyrën e presidentit serb Aleksandër Vuçiç.

Sekretari kryesor në zyrën e Aleksandër Vuçiçit, Nikola Selakoviç, tha në të njëjtin tubim se është "detyrë e Serbisë të nderojë profesionalizmin" e Batalionit të Tretë të Ushtrisë Serbe.

Kjo nuk është hera e parë që ministri Aleksandër Vulini dhe Nikolla Selankoviçi kanë treguar dashamirësi ndaj kriminelëve të luftës.

Ministri i drejtësisë Nikola Selakoviç, i cili shkoi në Hollandë bashkë me ministrin e mbrojtjes Bratislav Gasiç për të marrë Lazareviçin, tha se "kjo ishte një ditë e madhe për Serbinë". Në vitin 2015 ata organizuan një mikpritje prej heroi për gjeneralin Vladimir Lazareviçin kur ai u rikthye në Serbi pasi kreu dënimin e tij.

Lazareviç u mirëprit në aeroport edhe nga ministri serb i punës Aleksandër Vulin, kreu i Ushtrisë Serbe Ljubisa Dikoviç, bishopi ortodoks serb Teodosije dhe kryebashkiaku i Nishit, Zoran Perisiç.

Gasiç dhe Selakoviç ishin ministrat e parë që shoqërojnë ndonjëherë një të burgosur që kthehet në shtëpi pas lirimit të tij nga Gjykata e Hagës.

Zyrtarët nuk pranuan të japin arsyet e tyre për këtë vendim. Në vitin 2014, dënimi i Lazareviçit u ulë nga 15 në 14 vjet burg në një seancë apeli, e cila rishqyrtoi dënimin e tij për krime kundër njerëzimit gjatë luftës në Kosovë në vitin 1999. Sipas vendimit, Lazareviç ndihmoi dhe mori pjesë në dëbimin e shqiptarëve nga Kosova dhe kreu vepra të tjera çnjerëzore duke siguruar ndihmë praktike për anëtarët e Ushtrisë Jugosllave.

Gjykata vendosi se Lazareviç ishte në dijeni të faktit se në Kosovë po kryheshin akte çnjerëzore kundër civilëve dhe pronës civile gjatë operacioneve të Ushtrisë Jugosllave dhe atyre të Ministrisë së Punëve të Brendshme.

"Si komandant i Korpusit të Prishtinës, Lazareviç kishte kontroll de jure dhe de facto mbi njësitë në varësi të tij, duke përfshirë edhe njësitë e Ushtrisë Jugosllave dhe repartet ushtarake territoriale," thuhej në vendim.

Dhoma e apelit e Gjykatës së Hagës gjeti gjithashtu se "Lazareviç kishte siguruar ndihmë praktike, inkurajim, ose mbështetje morale për anëtarët e Ushtrisë Jugosllave, të cilët ai e dinte se kishin si qëllim të kryenin dëbime dhe transferime të dhunshme".

Në të njëjtën çështje, ish zv/kryeministri i Jugosllavisë Nikola Sainoviç u dënua me 18 vjet burg, ish-shefi i shtabit të Ushtrisë Jugosllave Dragoljub Ojdaniç me 15 vjet burg, ish-komandanti i Ushtrisë Jugosllave Nebojsa Pavkoviç me 22 vjet burg dhe Sreten Lukiç, kreu i forcave policore të Serbisë në Kosovë me 20 vjet burg.

Vetëm Pavkoviç dhe Lukiç janë ende në burg. Si Ojdaniç dhe Sainoviç kanë marrë lirim të parakohshëm dhe që atëherë jetojnë në Beograd.

Sainoviç iu rikthye politikës në shtator, kur ai u bë anëtar i bordit ekzekutiv të Partisë Socialiste të Serbisë, pjesë e koalicionit qeverisës të vendit.

Të gjithë njerëzit ishin bashkëpunëtorë të ngushtë të ish-presidentit jugosllav Slobodan Millosheviç, i cili u gjykua për gjenocid dhe krime lufte të kryera në Bosnje dhe Hercegovinë, Kroaci dhe Kosovë. Ai vdiq në vitin 2006 në qelinë e tij para se gjyqi të përfundonte.

Por kriminelët e luftës në Serbi nuk gëzojnë vetëm mbështetjen e ministrave dhe zyrtarëve të tjerë, por gjithashtu edhe të medias.

Pavarësisht detyrimeve të tyre për kodin e etikës, media serbe rrallë përmend të kaluarën e të dënuarve nga Gjykata e Hagës. Edhe pse shumë prej tyre janë shfaqur në televizion apo shtyp gjatë viteve të fundit, e rrallë është media që përmend të kaluarën e tyre kriminale dhe në vend të kësaj i prezanton ata si analistë, ish-gjeneralë ose këshilltarë. Gjithashtu, nëse shikoni lajmet e fundjavës nga tubimi i ish-ushtarëve të Ushtrisë Serbe, nuk do të lexoni asgjë për veprimet e tyre të turpshme gjatë luftës në Kosovë. Edhe televizioni publik serb, RTS, nuk e përmendi se cilët ishit këta njerëz që u nderuan me aq shumë krenari nga Aleksandër Vulini dhe Nikolla Selakoviçi.

Por ata që ngrihen kundër mohimit të së kaluarës dhe rikthimit të kriminelëve të luftës në jetën publike, siç janë aktivistët e Nismës Rinore për të Drejtat e Njeriut, përballen me kërcënime, abuzime dhe madje edhe dhunë fizike. Nën sloganet "Kriminelët e luftës nuk janë heronjtë tanë" dhe "Kriminelët e luftës të heshtin që viktimat të mund të flasin", aktivistët e Nismës Rinore u përpoqën të parandalonin shfaqjet dhe fjalimet publike të ish-kolonelit të Ushtrisë

Popullore Jugosllave Veselin Sljivančanin dhe ish-kryetarit të parlamentit serb të Bosnjës Momçilo Krajsinik, të dy të dënuar për krime lufte nga Gjykata e Hagës. Aktivistët u rrahën dhe kërcënuan, por sulmuesit e tyre s'u kapën kurrë.

Ndërsa Serbia përparon në rrugën e saj drejt BE-së, duke pretenduar se po respekton sundimin e ligjit dhe se po përmbush kriterin e anëtarësimit, kur vjen fjala te ndjekjet penale të krimeve të luftës dhe ballafaqimi me të kaluarën, ajo s'po bën asnjë progres.

Gjyqet në vend të krimeve të luftës kanë ngecur në një ngërç ligjor të shkaktuar nga fakti se kryeprokurori i krimeve të luftës nuk u emërua për një vit e gjysmë. Numri i datave të gjyqeve është ndër më të ulëtit që kur u krijua zyra e prokurorisë për krimet e luftës në vitin 2003, ndërsa u bërë tre vjet që nuk ngrihet asnjë padi për krime në Kosovë.

Ajo që është gjithashtu shqetësuese është se kjo prirje jehon edhe në vendet e tjera të ish-Jugosllavisë.

Në Bosnje, Fikret Abdiç, i cili kreu dënimin e tij me 15 vjet burg për krime lufte, tani është kryetar komune, ndërsa të tjerë që përballen me akuza për krime lufte në Bosnjë dhe Hercegovinë gjithashtu mbajnë poste politike. Agjencioni "Floripress" disa herë shkroi gjerësisht për ndikimin e tyre politik në vitin 2016.

Komuniteti ndërkombëtar është munduar shumë në ngritjen e Gjykatës së Hagës, e cila do të mbyllet në fund të këtij viti, por nuk arriti të trajtonte çështjen e rehabilitimit të kriminelëve të luftës dhe riintegrimin e tyre në shoqëri. Kur veprat e kryera nga kriminelët e luftës, si Vladimir Lazareviç dhe Nikola Sainoviç, nuk përmenden në arenën publike dhe ata risillen si heronj, është e qartë se problemet serioze vazhdojnë.

Siç tha kryeprokurori i Gjykatës së Hagës Serge Brammertz në raportin e tij të fundit në OKB, nacionalistët në vende të ndryshme të ish-Jugosllavisë ende besojnë në pafajësinë dhe viktimizimin e tyre.

"Mesazhi i mohimit dhe revizionizmit është i zëshëm dhe i qartë," tha Brammertz. "Ne i njohim viktimat tona, por jo tuajat. Kriminelët tuaj të luftës janë heronjtë tanë."

***

Kur aktivistët protestuan kundër një eventit të organizuar nga partia qeverisëse që promovonte një kriminel lufte të dënuar, ne u arrestuam dhe u gjobitëm – duke treguar përsëri se si zyrtarët serbë ende e refuzojnë të vërtetën mbi konfliktet e viteve 1990.

Në nëntor të vitit 1991 në Vukovar në Kroaci, rreth 260 vetë u vranë në atë që njihet si masakra e Ovcarës. Të martën, ne që ngritëm zërat tanë kundër autorëve të këtij krimi, u gjobitëm nga një gjykatë serbe.

Unë isha një nga tetë aktivistë nga Nisma Rinore për të Drejtat e Njeriut në Serbi, të cilët u gjobitën me nga 50,000 dinarë secili (rreth 420 euro), se protestuam kundër promovimit të një libri nga kriminelin i dënuar i luftës Veselin Sljivancanin në janar të vitit të kaluar.

Të tetë ne që u gjobitëm kemi lindur në vitet 1990 dhe të gjitha jetët tona u prekën negativisht nga lufta, ndërsa ata që kryen krime të tmerrshme dhe krime masive, tani mirëprehen dhe vlerësohen nga institucionet serbe dhe publiku i gjerë. Sljivancanin, një ish-oficer në Ushtrinë Popullore Jugosllave, ishte një nga katër oficerët e akuzuar nga Gjykata Penale Ndërkombëtare për ish-Jugosllavinë për krimet e kryera në Ovcara. Padia e tij u bazua në faktin se ai ishte në komandën e drejtpërdrejtë të forcave të Ushtrisë Popullore Jugosllave që morën kontrollin mbi spitalin e Vukovarit, nga i cili jo serbët u dërguan në Ovcara dhe më pas u

ekzekutuan.

Në fund, ai u dënua me 10 vjet burg nga ICTY-ja për asistim dhe nxitje në torturimin e të burgosurve.

Por pasi Sljivancanin e vuajti dënimin, ai u kthye në Serbi, ku ai dikur dhe ende perceptohet si një hero kombëtar. Shumë shpejt, ai filloi të angazhohej në politikë duke mbështetur Partinë Progresive Serbe në pushtet. Në janar të vitit 2017, gjatë fushatës zgjedhore presidenciale, Partia Progresive organizoi një promovim publik të librit të Sljivancanin në Beska, një fshat pranë Indjas në Serbinë veriore.

Eventi u organizua në një qendër kulturore komunale, një hapësirë publike e financuar nga të gjithë qytetarët e Serbisë. Edhe para kësaj, përfaqësuesit e institucioneve serbe tashmë kishin një histori të pasur përkrahje të kriminelëve të dënuar të luftës dhe organizimin e mirësearchjeve zyrtare pas daljes së tyre nga burgu, si në rastet e Vladimir Lazareviçit dhe Nikola Sainoviçit.

Gjatë eventit publik në Beska, aktivistë të Nismës Rinore për të Drejtat e Njeriut, një OJQ me bazë në Beograd, erdhën për të protestuar kundër promovimit të një kriminelit të dënuar luftime nga partia në pushtet.

Ne i frymë bilbilave dhe shpalosëm një banderolë që thoshte: "Kriminelët e luftës duhet të heshtin, në mënyrë që të flitet për viktimat", pas së cilës një grup mbështetësish të Partisë Progresive dhe përfaqësues të qeverisë lokale e hoqën banderolën dhe na sulmuan fizikisht. Dy prej nesh përfunduan në spital dhe makina jonë u dëmtua. Pas eventit, filloi një fushatë e organizuar nga shteti kundër nesh. Tabloidët pro regjimit na quajtën "fashistë" dhe "huliganë" dhe grupe ekstremiste të krahut të djathtë erdhën në zyrën e Nismës Rinore për të Drejtat e Njeriut. Në fund, u dënuam nga gjykata për kundërvajtje në qytetin e Rumas për shkelje të ligjit duke prishur eventin e librit të

Sljivancanin.

Le të kujtojmë se Serbia miratoi Ligjin e Bashkëpunimit me Gjykatën e Hagës në vitin 2002, pesë vjet pasi Sljivancanin u dënua, prandaj vendimi i tij njihet ligjërisht nga Republika e Serbisë. Pra, pyetja është, pse nuk mund të quhet kriminel luftime një njeri i dënuar për krime luftime?

Për fat të keq, shembulli i Sljivancaninit është vetëm një nga shumë raste të ngjashme që tregojnë mbështetjen e fortë të institucioneve serbe për krimet e luftës dhe autorët e tyre. Aktualisht, njëri prej tyre madje është ulur si deputet në parlamentin serb (Vojislav Shesheli), ndërsa Ministria e Mbrojtjes po boton ditarët e luftës të një tjetri (Nebojsa Pavkoviç) dhe i promovon publikisht ato në Panairin e Librit të Beogradit.

Shesheli u gjet fajtor për krime kundër njerëzimit dhe u dënua me 10 vjet burg, ndërsa Pavkoviç u shpall fajtor për persekutimin, vrasjen dhe dëbimin e shqiptarëve të Kosovës dhe u dënua me 22 vjet burg.

Vlen të theksohet edhe rasti i Vladimir Lazareviç, i cili u ftua të ishte lektor ligjërues në Akademinë Ushtarake të Ushtrisë Serbe disa muaj më parë. Lazareviç u dënua me 14 vjet burg për kryerjen e krimeve të luftës dhe krimeve kundër njerëzimit gjatë luftës në Kosovë.

Pra, saktësisht kur fakti që një krim është kryer gjatë luftës u bë rrethanë lehtësuese? Ka zemërim publik për krimet individuale, por nuk ka ndjeshmëri publike për viktimat e krimeve të luftës të vrara nga njerëzit që fshihen pas flamurit serb.

Disi, përgjatë rrugës, doli se patriotizmi dhe dashuria për venditn tënd nënkupton të mbështesësh kriminelët e luftës dhe t'i lavdërosh ata si heronj - për aq kohë sa ato janë “tanët”, sigurisht.

Krimineli çetnik Serb Vojisllav Sheshel

Ndërkohë që ne që shkuam në Beska për të protestuar kundër promovimit publik të autorëve të krimeve të luftës u dënuam brenda një viti, por disa nga gjyqet e krimeve të luftës që po vazhdojnë në Serbi kanë vazhduar për më shumë se një dekadë, pa ndonjë shenjë përfundimi. Provat po humbasin dhe viktimat po lodhen dhe gjithnjë e më shumë nuk duan të marrin pjesë në procese ligjore që qartazi nuk do të sjellin ndonjë kënaqësi.

Dënimet tona për kundërvajtje dërguan një mesazh të qartë se kriminelët e luftës jo vetëm tolerohen, por janë edhe të dëshirueshëm në jetën publike. Ata që janë gjetur ligjërisht përgjegjës për vrasjet, dëbimet dhe mizoritë e tjera masive, mbështeten nga zyrtarët tanë dhe mirëpritën nga institucionet tona - dhe kushdo që nuk e pranon këtë quhet tradhtar ose agjent i huaj.

Kosova rihap çështjen pasi viktimat e përdhunimit gjatë luftës flet publikisht

Prokuroria Speciale e Kosovës ka nisur një hetim për rastin e Vasfije Krasniqi Goodman, e cila së fundmi u bë gruaja e parë në vend që foli hapur mbi faktin se ishte një viktimë përdhunimi e kohës së luftës.

Prokurorja Speciale Drita Hajdari tha të enjten në mbrëmje në programin televiziv të BIRN Kosovës "Jeta në Kosovë" se ajo ka nisur hetimet në rastin e Vasfije Krasniqi Goodman pasi ajo u bë gruaja e parë që foli publikisht për përvojën e saj si viktimë e dhunës seksuale gjatë luftës së viteve 1998-1999.

Në vitin 2014, Gjykata e Lartë e Kosovës liroi nga akuzat dy ish-policët serbë të cilët ishin paditur fillimisht për përdhunim Krasniqi Goodmanit.

"Rasti i Vasfijes është rihapur. Vendosa të rihapja rastin e saj, por jo kundër autorëve, sepse procedurat kundër të dyve u mbyllën me vendimin të prerë. Nuk kam baza ligjore për ngritjen e një çështje të re kundër tyre," tha Hajdari për programin.

Ajo shpjegoi se një nga arsyet për rihapjen e rastit ishte se përdhunimi ishte përdorur si një armë nga ana e armikut gjatë luftës.

"Po e bëj këtë sepse ata, serbët, kryen përdhunim gjatë luftës, ishte një mjet lufte. Këto përdhunime në Kosovë nuk ndodhën rastësisht dhe këto nuk janë raste të izoluar," tha Hajdari.

"Këto janë armë të përdorura nga armiku gjatë luftës," shtoi ajo.

Hajdari tha se ajo tashmë ka paraqitur një kërkesë në polici për të filluar hetimet e mëtejshme.

"Kam bërë një kërkesë, një autorizim nga ana e policisë - njësia e hetimeve për krimet e luftës, në të cilën kam shpjeguar saktësisht veprimet që duhet të ndërmerren në këtë rast; ndër të tjera, dëshmitarët do të merren në pyetje sërish në të ardhmen, ndoshta edhe Vasfija," tha ajo. Krasniqi Goodman dha një intervistë për televizionin publik të Kosovës, RTK, muajin e kaluar, duke thënë se ajo u përdhunua dy herë pasi u mor nga shtëpia e saj nga oficerë të policisë serbe në prill të vitit 1999.

Nuk ka statistika të verifikuara për numrin e viktimave të dhunës seksuale të shkaktuar nga forcat serbe gjatë luftës së Kosovës.

Një raport i publikuar nga Amnesty International në dhjetor 2017 tha se vetëm disa prej atyre që akuzohen për përdhunim gjatë luftës në Kosovë janë ndjekur penalisht. Në një shoqëri shoqërore konservatore, pak nga viktimat mund të mbështeten te familjet e tyre për të ndarë përvojat e

tyre. Duke pasur frikë nga stigmatizimi, shumë prej tyre kanë vazhduar të vuajnë në heshtje.

Një shqiptare e Kosovës ka folur për herë të parë në televizion për eksperiencën e saj si një viktimë përdhunimi gjatë luftës dhe për betejën e saj të pasuksesshme për drejtësi në gjykatë.

Duke thyer heshtjen mbi përdhunimin në Kosovë, Vasfije Krasniqi Goodman, një e mbijetuar e dhunës seksuale në kohën e luftës, është bërë gruaja e parë që flet në lidhje me përvojën e saj gjatë luftës në Kosovë midis 1998 dhe 1999 në një intervistë.

Krasniqi Goodman kërkoi drejtësi para gjykatave në Kosovë, por në vitin 2014 Gjykata e Lartë i liroi nga akuzat dy policë serbë, fillimisht të paditur për përdhunimin e saj. Edhe pse ajo theu një tabu duke folur për përvojën e saj të hidhur dhe frymëzoi shumë njerëz me dëshminë e saj publike, organizatat e të drejtave të njeriut po paralajmërojnë se drejtësia duket larg për Krasniqi Goodman dhe për shumë të mbijetuara të përdhunimit të kohës së luftës.

"Është shumë e vështirë të vërtetosh në gjykatë dhunën seksuale, sidomos kur krimi është kryer shumë kohë më parë dhe shpesh nuk ka prova mjeko-ligjore, një mungesë provash të tjera materiale dhe mundësi të kufizuara për të gjetur ndonjë provë tjetër apo dëshmitarë okularë," tha Bekim Blakaj, drejtor i Fondit për të Drejtën Humanitare të Kosovës, FDH.

Blakaj shtoi se identifikimi i autorëve është një sfidë e madhe.

"Gjyqtarët janë të ndjeshëm për dhënien e vendimeve në përputhje të plotë me standardet më të larta të respektimit të të drejtave të të akuzuarit dhe shpesh 'dyshimi i arsyeshëm'

nuk mjafton për të dënuar autorët," tha ai. Ai shtoi se kjo do të thotë që autorët e përdhunimit shpesh mbeten të pandëshkuar.

"Në raste të tilla, sidomos ku përfshihet dhuna seksuale, gjyqtarët nuk duhet të jenë aq të ngurtë. Ata duhet të bëjnë përpjekje shtesë për të kërkuar prova të mundshme që do t'u mundësojnë atyre dhënien e një vendim të drejtë," tha Blakaj.

Krasniqi Goodman jetonte në fshatin e vogël të Stanoçit të Ulët në Vushtrri me prindërit dhe vëllezërit e motrat kur ndodhi gjithçka.

"Më 14 prill 1999 isha në oborr kur dëgjova të trokitura në derë. Shkova brenda për t'i thënë nënës të hapte derën. Nuk e dinim nëse ata do të vinin për të na vrarë apo për të na bastisur," tha Krasniqi Goodman, duke kujtuar përvojën e saj të tmerrshme të martën në televizionin publik të Kosovës, RTK.

Ajo tha se një oficer serb kishte ardhur në shtëpi dhe kërkoi të dinte se ku ishin babai dhe vëllai i saj. "Nëna i tha se ata ishin në Gjermani, por ai tha, 'Jo, ata kanë shkuar në luftë' dhe ai hyri brenda dhe më mori," tha ajo.

Ai i tha Krasniqit Goodmanit se do ta çonin në rajonin e policisë për të dhënë një deklaratë.

Ajo shumë shpejt kuptoi se nuk po shkonte në rajonin e policisë pasi makina mori një kthesë dhe përfundoi në fshatin Babimoc me shumicë popullsie serbe, ku ajo tha se oficeri i policisë e përdhunoi.

Ajo tha se oficeri i tha asaj: "Do të paguash për atë që kanë bërë babai dhe vëllai yt."

"Në atë moment doja të më vrisnin me një plumb," tha Krasniqi Goodman.

Brenda disa orësh, ajo tha se po përdhunohej përsëri nga një serb tjetër, i cili nuk ishte me uniformë.

Ai më pas e ktheu atë në shtëpi. Ajo ndjeu se nuk mund ta ndante këtë ngjarje me askënd, derisa më vonë e raportoi rastin tek Ushtria Çlirimtare e Kosovës, UÇK.

Krasniqi Goodman ishte me fat që kishte mbështetjen e familjes së saj kur e bëri këtë, gjë të cilën, në një shoqëri konservatore, shumica e rreth 20,000 viktimave të tjera të përdhunimit në luftën e Kosovës nuk kishin.

Duke u druajtur nga stigmatizimi dhe madje edhe nga përjashtimi i plotë nga shoqëria, mijëra prej tyre kanë jetuar në heshtje, disa prej të cilave kanë probleme serioze shëndetësore.

Perceptimet negative të shoqërisë dhe vështirësia në marrjen e trajtimit të përshtatshëm mjekësor në një vend të varfër si Kosova i ka shtyrë disa prej këtyre viktimave të përdhunimit në vetëvrasje.

AGONIA E PAFUND E GRAVE TË DHUNUARA

Grave të dhunuara dhe torturuara gjatë luftës në Kosovë, pas vite të tëra vuajtje në heshtje, po u ofrohet një skemë dëmshpërblimi - por stigma e të qenit e dhunuar mund t'i shtyjë shumë nga to të mos aplikojnë fare.

Si ajo, mijëra të tjera ishin viktima të dhunës seksuale të përdorur nga forcat serbe gjatë luftës së viteve 1998-1999 në Kosovë.

Fata ndrydh gishtat pa pushim sikur para një sikleti të madh. Në korridor dëgjohen hapa dhe ndalet, në pritje që jashtë të bie qetësia.

Janë bërë 18 vjet që kur në një ditë maji me shi në vitin 1999 ajo u nda nga një kolonë refugjatësh, u dhunua dhe u torturua nga pjesëtarë të njësive ushtarake serbe në një shtëpi private në qytetin verior të Kosovës, Mitrovicë. Aty humbi syrin e djathtë. Ishte vetëm 16 vjeç.

“Mbaj mend që na kanë mbajtur tri ditë. Ishim 15 veta në një dhomë. Kur jam këndellur e kam parë që syrin e djathtë e kam të lidhur dhe nuk mundesha me lëvizë”, kujton ajo. Që nga ajo ditë, Fata, që është emri i shkurtër i saj pasi kështu ka preferuar të citohet , vazhdimisht ka qenë e përfolur, nënçmuar dhe e stigmatizuar nga komuniteti përreth.

“Halla më tha që nuk duhet të tregoj çka ka ndodhur se më mirë është të mbytesh”, thotë ajo.

Si ajo, mijëra të tjera ishin viktima të dhunës seksuale të përdorur nga forcat serbe gjatë luftës së viteve 1998-1999 në Kosovë, e cila me ndihmën e NATO-s i dha fund regjimit të Serbisë.

Fata tregon se vendi ku u mbajt ishte bërë qendër e dhunimit dhe vrasjeve nga forcat serbe.”Ditën e parë mbaj mend që dhunimi vazhdoi pa ndërprerë. Ata ndërroheshin ndërsa ne na e fshinin gjakun”, tregon ajo.

Përkundër përjetimeve të llahtarshme, ajo druan të aplikojë për statusin e viktimës së dhunës seksuale të luftës, në një skemë reparacionesh për të dhunuarat në luftë që qeveria e Kosovës pret ta aplikojë prej këtij viti.

“Familja ime nuk dëshiron të më figurojë emri askund. Tash janë familje e madhe. Kanë martuar djemtë e vajzat dhe kanë bërë shumë lidhje familjare. Nuk duan që dikush ta përmend këtë”, thotë ajo.

Një tubë flokësh të zezë i mban mbi syrin e djathtë, shprehi e të mbajturit gjatë duke mbuluar gropëzën e syrit të humbur. Ajo vetëm tri vite më parë, me ndihmën e një shoqate, mundi ta bëjë një protezë syri.

Vuajtja në heshtje

Pas vitesh heshtje e stigmatizimi, Parlamenti i Kosovës në vitin 2014 miratoi një ligj që u njeh këtyre grave statusin e

viktimave dhe u jep atyre një pension mujor që nuk kalon përtej 220 eurove.

Në fund të muajit prill, qeveria themeloi Komisionin për Verifikim dhe Njohje të statusit të viktimës së dhunës duke kryer procedurat nënligjore që mundësojnë nisjen e procesit. “Ligji u njeh statusin, por ato nuk kanë beneficionet e njëjta me viktimat tjera të luftës, ndonëse nevojat e tyre shpesh janë më të mëdha”, thotë për , Veprorë Shehu nga organizata “Medica Kosova” në Gjakovë, e cila trajton viktimat e dhunimit.

Përfitimet kryesore që viktimat tjera të luftës marrin janë pensione familjare, shërbim shëndetësor falas, përparësi në punësim, si dhe lirim nga taksat gjyqësore, administrative e taksat publike, përfshirë tatimet pronësore dhe çmim më të lirë të energjisë elektrike.

Ligji parasheh që të mbijetuarat e dhunimit mund të aplikojnë për statusin me shkrim, pa pasur nevojë që ta dëshmojnë me prani fizike atë që kanë përjetuar. Të mbijetuarat nuk janë të obliguara, por mund të paraqesin dëshmi mjekësore ose policore si provë të dhunimit. Organizata që drejton Shehu, bashkë me tri të tjera, është përzgjedhur nga qeveria për t'i mbledhur aplikacionet e viktimave, në mënyrë që të ruhet konfidencialiteti i viktimave, për të mos u përballur drejtpërdrejt me anëtarët e Komisionit.

Arban Abrashi, ministër në detyrë i Punës dhe Mirëqenies Sociale e cila do ta implementojë skemën e reparacioneve, thotë se do të jetë një mbështetje modeste për këtë kategori të shoqërisë. “Por kjo nuk do ta ofrojë drejtësinë e munguar”, tha Abrashi.

Nën frikën e stigmatizimit dhe përjashtimit, mijëra gra viktima të dhunës seksuale të luftës kanë vazhduar në heshtje të jetojnë me probleme të rënda shëndetësore. Më tepër se vetë ajo, ishte familja e Fatës që kishte përjetuar

dhunimin e vajzës si një turp të madh të familjes. “Nuk munda ta vazhdoja shkollën. Mjekimi ishte i vështirë. Familja vuante sepse shumëkush përreth e dinte që isha dhunuar dhe kishin tentuar të ma nxjerrin syrin”, rrëfen ajo. Kostoja psikologjike ishte edhe më e rëndë. Fata thotë se vuan nga depresioni, migrena dhe ka dhimbje të përditshme koke.

Perceptimet negative të shoqërisë dhe vështirësitë për të marrë trajtim mjekësor në një vend të varfër si Kosova kanë bërë që shumë viktime të kryejnë vetëvrasje.

“Një numër i tyre ka vdekur si pasojë e dhunës në familje, të kryer kundër viktimave, në emër të nderit”, thotë Siobhan Hobbs, e cila në vitin 2016 drejtoi një ekip të OKB-së që publikoi një raport rreth gjendjes së vështirë të viktimave të dhunës seksuale në Kosovë. [\(hyperlink\)](#) Kjo ndodhi për arsye se, në shumë familje sikur ajo e Fatës, dhunimi shihet si njollë në nderin familjar.

“Vendosa të martohem jo pse doja, por për t’iu larguar familjes si barrë. U bë më keq. Familja e burrit kishin dëgjuar që isha e dhunuar dhe isha pa një sy. Na përzunë nga shtëpia”, rrëfen ajo.

Prej atëherë, së bashku me burrin dhe dy fëmijët, ajo jeton nëpër strehimore kolektive apo shtëpi të braktisura në betejë me një varfëri të thellë.

Disa të mbijetuara të dhunimit jo vetëm u përjashtuan nga të afërmit, por u braktisën edhe nga burrat e tyre. Të marginalizuara dhe paragjykuara, ato shpesh kanë mbajtur peshën e fajit për çfarë u kishte ndodhur. Një grua tjetër ka treguar për BIRN se ajo dhe motra e saj u dhunuan në një shtëpi në Deçan.

“Kur burri i saj e mori vesh se çka kishte ndodhur, ai e braktisi motrën time me dy fëmijë dhe u martua me një tjetër”, tha ajo.

Frika nga dhuna dhe dëbimi ka bërë që shumë gra të hezitojnë të kërkojnë ndihmë, sidomos në shërbime shëndetësore, punësim dhe trajnime.

Kjo vazhdon të jetë arsyeja pse disa gra, si Fata, hezitojnë të aplikojë për t'iu njohur statusi i viktimës së dhunës seksuale në luftë.

Shumë nga ato kanë frikën se si do ta arsyetojnë para familjeve të tyre pagën që do ta marrin.

“Në fillim do të ketë shumë pak viktima që aplikojnë”, thotë për BIRN, Feride Rushti, udhëheqëse e Qendrës për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës me seli në Prishtinë.

Ajo thotë gjithashtu se ligji është diskriminues. Ligji aktual parasheh statusin për viktimat e dhunës në periudhën mes 27 shkurtit 1998 dhe 20 qershorit 1999, koha kur forcat serbe u larguan nga Kosova pas fushatës së sulmeve ajrore të NATO-s.

Por, disa shoqata serbe për mbrojtjen e viktimave thonë se ky afat nënkupton që të mbijetuarat serbe të cilat gjithashtu përjetuan dhunë seksuale pas tërheqjes së forcave serbe nga Kosova, nuk do të kenë të drejtë për të aplikuar. “Dhunimet nuk janë bërë vetëm nga serbët dhe jo vetëm gjatë luftës,” thotë Rushti. “Ka pasur viktima nga të gjitha palët”.

Blagica Radovanoviq, kryetare e OJQ-së “Shën Mëria”, e cila merret me viktimat e dhunës familjarë në qytetin verior të Zveçanit, thotë se komuniteti serb në Kosovë nuk ka qenë i përfshirë në hartimin e ligjit dhe nuk ka dijeni për përmbajtjen e tij.

“Ne rekomandojmë që të hulumtohet numri aktual i viktimave të dhunës seksuale, i cili do t'i përfshinte të gjitha komunitetet e prekura nga lufta. Nuk ka informacione rreth

dhunës seksuale gjatë sulmeve hakmarrëse (të shqiptarëve)”, thotë Radovanoviq.

Veprorë Shehu thotë se organizata e saj ka ofruar përkujdesje për tri gra rome që kanë përjetuar dhunimin. Hobbs gjithashtu thotë se korniza ligjore e vitit 2014 duhet të amendamendohet.

“Ligji duhet të jetë më gjithëpërfshirës. Afati kohor duhet të ndryshohet sepse ai nuk i mbulon viktimat e dhunës seksuale të kryera pas konfliktit. Por themelimi i Komisionit duhet të vazhdojë, dhe çdo amendamentim i ligjit mund të bëhet paralelisht ose më pas”, tha Hobbs në një intervistë përmes

GEORGE WASHINGTONI DHE SHQIPTARËT

Pothuaja i gjithë sistemi politik në vendin tonë është ndërtuar mbi premisën se gënjeshtria është mjet legjitim në luftën për pushtet. Pa faj nuk janë as një pjesë e mediave, por as publiku i gjerë, që shpesh preferojnë të besojnë lajmet që i dinë se nuk mund të jenë të vërteta.

Më 1 prill 2011, “Koha Ditore” botoi lajmin spektakolar: Presidenti historik amerikan George Washington ishte me prejardhje shqiptare! Të ëmën e kishte nga rrethi i Pejës, gjegjësisht fshatin Isniq në Komunën e Deçanit. Dhe kishte lënë amanet që të gjithë presidentët pas tij të kujdeseshin për popullin e tij shqiptar.

Lajmi mori dheun. U ripublikua në qindra media në gjuhën shqipe. Doli nëpër gazeta e portale, e dikur edhe në libra që

tregonin për shqiptarët e famshëm. Njëri, madje, kishte pikërisht fotografinë e George Washingtonit në ballinë si ilustrim. Me vite u ritransmetua dhe ritransmetohet në media elektronike dhe rrjete sociale. Ende përflitet në biseda miqsh nëpër kafene. Dikush, madje, e përktheu në anglisht, dhe tani mund të gjendet edhe në ueb-faqe të ndryshme botërore, që nuk kanë hiq lidhje me shqiptarët.

Dhe askush prej këtyre qindra ritransmetuesve nuk deshi ta shihte njoftimin e botuar në tekstin origjinal të “Kohës Ditore” se bëhej fjalë për një gënjeshtër të 1 prillit. Askush nuk u përpoq të konfirmonte lajmin, duke bërë një kërkim të shpejtë në internet për prejardhjen e George Washingtonit dhe familjes së tij. Askush nuk deshi të konsultonte as edhe një burim të vetëm tjetër, për të shmangur transmetimin e një lajmi të pavërtetë, që u sajua për të bërë një rreng në atë që kudo njihet si Dita e Rrenave.

Ajo ishte gënjeshtër e 1 prillit, prej atyre që “Koha Ditore”, por edhe shumë media të tjera me renome ndërkombëtare bëjnë çdo 1 prill.

Por e vërteta e dhimbshme e kohës sonë është se çdo ditë na është bërë si të ishte 1 prill. Lajmet e rreme sundojnë botën!

* * *

Lajmet e rreme – apo “fake news”, siç tashmë quhen ngado – nuk janë fenomen i ri. E përcjellin njerëzimin prejse ekzistojnë vetë lajmet dhe lajmëtarët. Dikur quheshin propagandë, manipulim, dezinformim – dhe rëndom ishin mjete në duar të pushtetit.

As sot nuk është më ndryshe. Lajmet e rreme – ato që publikohen kur nuk është 1 prilli – në shumicën e rasteve nuk janë produkt i gazetarisë së keqe e të papërgjegjshme (edhe pse ka shumë raste të tilla), por i pushteteve që kanë për synim të manipulojë realitetin ashtu si u konvenon. Ta

shtrembërojnë atë. Ta përdorin për synimin e vet thelbësor – të ruajnë atë pushtet që e kanë.

Është e dukshme kudo. E gjithë bota vuan nga ky fenomen i lajmeve të rreme tani, në kohën kur teknologjia e komunikimit ka arritur kulmin.

Në Washington është presidenti Trump, i cili tashmë është më i famshëm për sulmet ndaj mediave duke e mohuar çdo kritikë të argumentuar ndaj tij si një “fake news” sesa për faktin që udhëheq demokracinë më të zhvilluar në botë, ku liria e shtypit dhe e shprehjes është themel i shoqërisë.

Në Moskë është cari rus, Putin, i cili jo vetëm se ka kontroll diktatorial mbi mediat (dhe shoqërinë) ruse, por përdor teknologjinë e lajmeve të rrejshme për të ndikuar në proceset e mëdha globale, prej zgjedhjeve amerikane dhe luftës në Siri, deri tek bllokimi i Bashkimit Evropian dhe NATO-s dhe kontrolli i situatave në Ballkan.

Në të vërtetë, Trumpi nuk duket të jetë më shumë sesa një pasojë aksidentale e dobësive të demokracisë. Por Putini qartazi është kreu i organizimit kriminal që ka shfrytëzuar përparimet e teknologjisë për të goditur me ato që tashmë e gjithë bota i quan ashtu si emërtohen në anglishte: “fake news”.

Por ai nuk është i vetmi.

Në Ankara është Erdogan. Në Serbi Vuçiqi... dhe në Prishtinë kemi presidentin Thaçi, me fejk njuz-ët e tij.

* * *

Natyrisht, nuk janë mediat krejt të pafajshme.

Në botë, shumë prej atyre që veten e quajnë gazetarë, punojnë për qeveritë dhe partitë politike, paguhen nga paratë e grupeve të interesit, shkruajnë sipas kërkesave të entiteteve me interesa të veçanta.

Në Kosovë, një numër tepër i madh mediash dhe gazetarësh kanë lejuar të kontrollohen e keqpërdoren, pa e ngritur zërin

ndaj ndikimeve të jashtme. Shumë, tepër shumë prej mediave kosovare mbijetojnë nga të hollat që vijnë nga xhepat e politikës, të cilët në anën tjetër mbushen përmes marrëdhënieve korruptive dhe me keqpërdorimin e parasë së qytetarit.

Dhe, si shkëmbim, këto media publikojnë deklaratat përplot gënjeshtra pa e shtruar pyetjen qenësore: “A është kjo e vërtetë?”. Shkruajnë artikuj të porositur dhe me pagesë, u shmangen rregullave të profesionit, nuk i respektojnë kërkesat bazike të gazetarisë profesionale, prej domosdoshmërisë për të konsultuar të gjitha palët dhe për të konfirmuar vërtetësinë e deklarimeve, e deri te nevoja për të qenë skeptik, për të shtruar pyetje dhe për të kërkuar prova e dëshmi, ashtu që të arrihet versioni më i mirë i mundshëm i së vërtetës dhe jo versioni i parë që e jep dikush.

Natyrisht, Kosova nuk përbën përjashtim nga trendi global. Madje, krahasuar me rajonin, mund të duket se kemi shumë më shumë profesionalizëm sesa që na përshkruhet. Mjafton vetëm të shikohen mediat në Serbi, ku – sipas disa gazetarëve profesionistë serbë që ende punojnë – sundimi i Vuçiqit e ka ngritur fenomenin e lajmeve të rreme në një nivel edhe më të lartë se në kohën e Slobodan Milosheviqit.

Apo të shikojmë Shqipërinë, ku mediat ka kohë se janë hapur të rreshtuara në përplasjet politike pushtet-opozitë. Si pasojë, kemi një shoqëri të polarizuar, në të cilën e vërteta nuk është relevante.

Apo, siç ma shpjegoi një herë një gazetar nga Tirana: “Këtu, askush nuk çan kokën për të vërtetën!”

Krahasuar me këto, edhe mund të na duket se Kosova qëndron më mirë. Por krahasuar me atë që duhet të jetë, as Kosova nuk është mirë. Mjafton të shikohet manipulimi i fundit me premtimet e Thaçit për bashkim të Luginës së Preshevës me Kosovën.

Por nuk është vetëm Thaçi arsyeja pse Kosova nuk qëndron mirë me të vërtetën; i gjithë sistemi politik në vendin tonë është ndërtuar mbi premisën se gënjeshtria është mjet legjitim në luftën për pushtet. Mjafton vetëm të shikohen fushatat zgjedhore. Sasia aq e madhe e premtimeve boshe, shumica joreale dhe të perealizueshme, tejkalon çdo kufi të reales. Votuesit kosovarë, sigurisht, ende i mbajnë mend premtimet e para tetë vjetëve për liberalizim vizash brenda 15 muajve, apo punësimin e 150.000 qytetarëve brenda një mandati, apo për shndërrimin e Kosovës në një superfuqi energjetike, apo se Kosova sundohet nga ligji, se vendi ynë është parajsë demokratike, e cila ka zhvillimin më të mirë në rajon.

Dhe, po – shumë prej mediave janë bashkëpërgjegjëse për tolerancën ndaj gënjeshtres në Kosovë.

Por as pjesa më e madhe e shoqërisë nuk është pa përgjegjësi. Siç dëshmon edhe shembulli me George Washingtonin shqiptar, ka shumë të tillë që duan të besojnë lajmet që u pëlqejnë, edhe nëse ato janë qartazi të pavërteta. Kështu, një pjesë e vetë lexuesve pranojnë të jenë të manipuluar. Duan të besojnë në premtimet e politikanëve. Duan të besojnë në bashkimin e Luginës me Kosovën – pa shkëmbim terrioresh me Serbinë. Duan të besojnë se Kosova bëhet superfuqi energjetike brenda natës – edhe nëse vazhdimisht ka mungesë rryme. Duan të besojnë se liderët e tyre nuk gënjejnë – edhe nëse kanë gënjyer pa ndërprerë për dekada. Duan të besojnë që George Washingtoni ishte shqiptar – edhe nëse kjo ishte shaka e 1 prillit.

Shoqëria është bashkëpërgjegjëse, sepse në shumicën e rasteve lajmet e rreme janë njëkohësisht edhe lajme që duket qartë se nuk mund të jenë të vërteta. Më së shpeshti, e vetmja gjë që është e nevojshme për të kuptuar se kemi të bëjmë me një lajm të pavërtetë, është arsyeja e shëndoshë.

Dhe, për këtë, kemi nevojë për mendim kritik. Kemi nevojë për skepticizëm aktiv. Shtrim pyetjesh. Si shoqëri. Si gazetarë. Si politikanë. Të gjithë duhet të ballafaqohemi me të vërtetën. Dhe vetëm atëherë do të jemi plotësisht të lirë. I admiruar gjerësisht për cilësitë e tij të forta drejtuese, Uashingtoni u zgjodh unanimisht president në dy zgjedhjet e para kombëtare. Ai mbikëqyri krijimin e një qeverie të fortë të mirë-financuar kombëtare, që ndëjti asnjëherë gjatë Luftërave Revolucionare Franceze, shtypi Rebelimin Uiski, dhe fitoi pranimin e amerikanëve të të gjitha tipeve. Presidenca e Uashingtonit krijoi shumë precedentë, ende në përdorim sot, të tilla si sistemi kabinetit, ceremonia përruese, dhe titullin zoti President. Tërheqjen e tij nga detyra, pas dy mandateve krijoi një traditë që zgjati deri në vitin 1940, kur Franklin Delano Roosevelt fitoi një mandat të tretë të paprecedent. Amendamenti i 22-të (1951) tani e kufizon presidentin në dy mandate.

Familja e Xhorxh Uashingtonit ishte fermere e pasur, që kishte në pronësi plantacione duhani dhe skllavër të cilët ai i trashëgoi. Ai kishte qindra skllavër gjatë gjithë jetës së tij, por pikëpamjet e tij mbi skllavërinë ndryshuan gradualisht drejt heqjes së skllavërisë. Në rininë e tij ai u bë një oficer i lartë britanik në milicinë koloniale gjatë fazave të para të Luftës së franceze dhe indiane. Në 1775 Kongresi i Dytë Kontinental e emëroi Washingtonin si komandant të përgjithshëm të Ushtrisë Kontinentale në Revolucionin Amerikan. Në këtë komandë, Washingtoni i detyroi britanikët të lënë Bostonin në vitin 1776, por u mund dhe për pak u kap rob më vonë atë vit, kur ai humbi në Nju Jork Siti. Pas kalimit të lumit Delaware në mes të dimrit, ai mundi britanikët në dy betejat (Trenton dhe Princeton), rimori Nju Xhersin dhe restauroi vrullin ndaj kauzës së Patriotëve.

Strategjia e tij aktivizoi forcat kontinentale për të kapur dy ushtritë e mëdha britanike në Saratoga në 1777 dhe në

Yorktown në 1781. Historianët vlerësojnë Uashingtonin për përzgjedhjen dhe mbikëqyrjen e gjeneralëve të tij, komandimin e ushtrisë, koordinimin me Kongresin, me guvernatorët shtetërorë dhe milicitë e tyre, dhe për kushtimin e vëmendje për furnizimet, logjistikën dhe trajnimet. Pas arritjes së fitores në 1783, Uashingtoni dha dorëheqjen si kryekomandant, duke dëshmuar kundërshtimin e tij ndaj diktaturës dhe angazhimin e tij ndaj republikanizmit amerikan.

Nga prejardhja Washingtoni ishte pjesë e ekonomikës dhe elitës kulturore të pronarëve të plantacioneve që kanë mbajtur skellvër në shtetin Virginia. Babai i George Washingtonit, Augustine Washington (1693 deri 1743), ishte anglez, ndërsa për nënën, Mary Ball (1708 deri 1789), nuk ka informacione të sakta për prejardhjen. Në moshën njëmbëdhjetë vjeçare George humbte i atin e tij dhe u rrit me gjysmë-vellain e tij Lawrence.

Deri në moshën pesëmbëdhjetë vjeçare Washingtoni vizitoi shkollën në Williamsburg, ku pati një shkollim të thjeshtë dhe ku ishte shumë aktiv në matematikë. Pas 1749 ai së pari ishte gjeometër aktiv në luginën e Shenandoah.

<https://www.mountvernon.org/george-washington/biography/>

Edhe Agjencia e njohur botërore plason gënjeshtre: Reuters: George Washington ka prejardhje shqiptare

Nëna e presidentit historik amerikan ishte shqiptare me prejardhje nga rrethi i Pejës. Vetë presidenti Washington thuhet ta ketë lënë një letër-amanet për mbrojtjen e shqiptarëve nga Amerika në çdo kohë dhe në çdo mënyrë

Nga John McCallum/Reuters

Instituti i Biokimisë dhe i Gjenetikës, me seli në Schafhausen të Zvicrës, ka publikuar rezultatet e

hulumtimit më të ri gjenetik të liderëve botërorë, sipas të cilave del se presidenti historik i Shteteve të Bashkuara të Amerikës, George Washington, ka qenë me prejardhje shqiptare.

Instituti, që në kuadër të hulumtimit të gjerë ka analizuar mostrat gjenetike të ish-presidentit amerikan që e udhëhoqi vendin në luftën çlirimtare kundër Mbretërisë Britanike, konkludon se Washingtoni ishte 50 për qind shqiptar, që nënkupton se njëri prind i tij ishte 100 për qind shqiptar.

Derisa Instituti nga Bazeli nuk hyn në detaje në lidhje me këtë zbulim epokal, ekspertë të fushave të tjera janë ngutur që të konfirmonin këtë pohim, duke u thirrur edhe në dëshmi e tjera, gjeneologjike e linguistike.

George Washington ka qenë lideri kryesor politik e ushtarak i SHBA-së në vitet 1775-1799 i cili e udhëhoqi vendin drejt fitores në luftën çlirimtare kundër Britanisë së Madhe, ishte në krye të vendit në kohën e shkrimit të Kushtetutës, dhe zhvilloi praktikat presidenciale të qeverisjes që edhe sot janë gurë themelet e punës në Shtëpinë e Bardhë.

Në SHBA ai konsiderohet si “Babai i Kombit”.

E ëma shqiptare

Sipas linguistit Albert Myko, nga Instituti i Linguistikës pranë Universitetit Berkley të Californisë, SHBA, ekzistojnë dëshmi të tjera që tregojnë se e ëma e George Washingtonit ishte shqiptare.

“George Washingtoni ishte i biri i Augustin Washingtonit dhe Mary Ball Washingtonit. Mary në fakt ishte Marije Bala, prindërit e së cilës ishin nga rrethi i Pejës, në Kosovën e sotme. Marija ka lindur në Lively të Virgjinisë, në SHBA, në vitin 1708, por prindërit e saj kanë ardhur aty më 1706, pas një udhëtimit të gjatë me anije që nisi nga Ragusa, Dubrovniku i sotëm, dhe i çoi ata përmes Britanisë deri në Tokën e Premtuar, Amerikën. Historia e udhëtimit të gjyshërve të Washingtonit nga Kosova në Amerikë është e

përshkruar në librin biografik ‘Mary Ball Washington’ të autores Virginia Carmichael, i botuar më 1850. Aty, madje, thuhet se Balajt kishin ardhur nga një fshat i quajtur Sinic, që mund të jetë ngatërrim i emrit të fshatit Isniq, në Komunën e Deçanit; thotë Myko, i cili tregon se kjo histori deri vonë është mbajtur e fshehur në sirtarët e Shtëpisë së Bardhë, dhe se përmendja e prejardhjes shqiptare të Washingtonit është hequr nga lista e temave të ndaluara nga Këshilli Kombëtar i Sigurisë i SHBA-së vetëm para pak kohe. Në lidhje me këtë, zyrtarë nga Shtëpia e Bardhë kanë pranuar të thonë vetëm se “nuk ishte e rastit që zëvendëspresidenti Biden e ka përmendur presidentin Washington në relacion me kryeministrin e Kosovës”.

Amaneti i Washingtonit

Sidoqoftë, zbulimi i fundit, mbase hedh dritë edhe në disa aspekte të tjera të përfshirjes amerikane në Kosovë dhe të mbështetjes për shqiptarë në përgjithësi.

Autori i mirënjohur amerikan, Carl Woodward, që ka shkruar dhjetëra libra dokumentarë për presidentët amerikanë dhe historitë nga Shtëpia e Bardhë, thotë se gjatë hulumtimit të arkivave për librin e tij rreth presidencës Clinton, botuar më 2004 me titullin “Shtëpia Clinton”, ka gjetur një letër-proklamatë të vetë George Washingtonit, në lidhje me shqiptarët.

“Më kujtohet, kur e mora letrën për t’ia treguar Bill Clintonit në njërën nga intervistat e shumta për libër, dhe i thash, ‘shih, Bill, çka kam zbuluar nga arkivat e Washingtonit’, ai, me të parë letrën, më tha: ‘E kam parë Carl, e kam parë. Mos ta kisha parë, një Zot e di nëse do të kishim intervenuar në Kosovë’, tregon Woodward, i njohur si gazetar, reporter e autor që ka fituar deri tani katër çmime “Pulitzer”.

Ai thotë të mos e ketë përfshirë letrën e Washingtonit në librin për Clintonin, sepse tani përgatit librin e posaçëm për Washingtonin dhe prejardhjen e tij shqiptare.

Woodward thotë se mendohet nëse do ta titullojë librin “George Washington: Shqiptari i parë në Shtëpinë e Bardhë”, apo ndoshta “Shqiptari nga Kosova që krijoi shtetin e Amerikës”.

“Në një farë mënyre, angazhimi i SHBA-së në favor të shqiptarëve është një borxh që Amerika tani ia kthen popullit që lindi themeluesin e vetë Amerikës. Shihni, nga hulumtimet e mia del qartë se edhe presidenti Woodrow Wilson e kishte lexuar këtë letër në kohën kur duhej vendosur për krijimin e shtetit të pavarur të Shqipërisë”, thotë Woodward, dhe shton se njëllon, presidenti Nixon ishte njeriu kyç që ka kontribuar në arritjen e autonomisë së Kosovës, me Kushtetutën e vitit 1974.

“Nixon dhe Tito kishin një takim, diku në vitin 1970, në të cilin presidenti amerikan zotoi një ndihmë të pakthyeshme prej 5 miliardë dollarësh për Jugosllavinë, nga 500 milionë në vit deri më 1980, në shkëmbim për dhënien e autonomisë së plotë për Kosovën. Titoja u dakordua, dhe gjithçka nisi aty – krijimi i Universitetit të Prishtinës, amendamentet kushtetuese të vitit 1971, Kushtetuta e vitit 1974, e kështu me radhë”,- tregon Woodward.

“Madje, një vazhdim i ndihmës ka qenë i paraparë në një diskutim mes Titos dhe presidentit tjetër amerikan, Jimmy Carter, për vitet 1980-1990, për marrjen e të cilit Titoja ishte i pajtimit që Kosovës t’i jepte statusin e republikës. Por, Titoja vdiq, serbët lëvizën kundër autonomisë, amerikanët ndërprejnë ndihmën... të tjerat i dini”,- tha ai.

Sidoqoftë, Woodward beson se të gjithë presidentët amerikanë e kanë lexuar letrën e Washingtonit dhe kanë qenë të obliguar nga ajo që t’u ndihmojnë shqiptarëve, në mënyra të ndryshme dhe në faza të ndryshme të historisë.

Autori amerikan nuk dëshiron ta zbulojë përmbajtjen e letrës, duke thënë se “duhet të prisni daljen e librit tim”, por thotë se ato që i ka lënë të shkruara Washingtoni do të qartësojnë shumëçka në lidhje me raportet e SHBA-së me shqiptarët.

Castro anglez, Lenini çeçen, De Gaulli arab

Hulumtimi i Institutit të Gjenetikës nga Schafhauseni i Zvicrës ka nxjerrë edhe disa rezultate tejet interesante për prejardhjen gjenetike të disa prej liderëve historikë botërorë.

Sipas hulumtimit, Fidel Castro ka prejardhje angleze, Vladimir Lenini kishte qenë çeçen, ndërsa presidenti francez Charles de Gaulle që u tërhoq nga Algjeria kishte qenë, në fakt, me prejardhje arabe.

TRI EUROPA

"Europa e re" - "Europa e vjetër" - "Europa ortodokse".

Inteligjenca amerikane ka deklasifikuar dokumentacionin e viti 1951, në të cilën analizon situatën në Shqipërinë komuniste dhe interesat e tre vendeve fqinje, Italisë, Greqisë dhe Jugosllavisë. Plani jugosllav kërkonte një nënshtrim të Shqipërisë ndaj Jugosllavisë

Në kohën kur tre vende të Ballkanit Perëndimor kanë marrë iniciativën për krijimin e “Mini-Shengenit” të Ballkanit, ajo që e pret me padurim këtë projekt është Serbia. Pa një dalje në det dhe me zhgënjimin nga Bashkimi Europian, Serbia është bërë promotore bashkimit të shteteve të Ballkanit Perëndimor në formën e një “Mini-Shengenit” të Ballkanit, ku në qendër të këtij projekti do të jetë lëvizja e lirë e qytetarëve të këtij rajoni vetëm me Karta Identiteti. Por projekte të tilla, në formën e lëvizjes së lirë, nuk janë të panjohur për këtë

rajon. Gjithmonë me iniciativë të Serbisë dhe e veshur me petkun e lëvizjes së lirë, ky projekt synon edhe një formë presioni ndaj Bashkimit Europian. Rritja e influencës së Serbisë në Shqipëri dhe përtej saj, ka sjellë në qendër të vëmendjes një dokument të deklasifikuar të agjencisë së inteligjencës amerikane (CIA), në të cilën zbuloheshin planet për një rivendosje të kontrollit të Jugosllavisë së atëhershme mbi Shqipërinë. Dokumenti është i tetorit 1951 dhe tregon konfliktin që ka Jugosllavia, Greqia dhe Italia për çështjen e Shqipërisë.

Raporti i CIA-s: Rëndësia e Shqipërisë

Pavarësisht fakteve, perspektiva e një largimi të Enver Hoxhës nga pushteti në të ardhmen e afërt nuk është premtuese. Shqipëria, megjithatë, përbën një problem të një rëndësie primare në Lindjen e Afërme. Forcat detare të dislokuara në Ishullin e Sazanit dhe në një pjesë të Vlorës, për shembull, mund të kontrolloj rreptësishtë prapun e Adriatikut. Për Bashkimin Sovjetik, Shqipëria paraqet një bazë të avancuar, me zhvillime të qëndrueshme, por që mund të përdoret nga forcat ajrore sovjetike dhe ato detare në Mesdhe. Ishulli I Sazanit, në fakt, në fillim ishte një bazë e nëndetëseve italiane dhe për këtë ka pasur të dhëna se Sovjetikët mund të ndërtojnë një bazë të tillë në të ardhmen. Por për këtë nuk ka evidence të konfirmuara, që ky ishull të përdoret për qëllime të tilla. Në mënyrë të njëjtë nuk ka aspak evidence të tilla të cilat mund të tregojnë se sovjetikët mund të ndërtojnë një bazë ajrore, një bazë e cila do të fuqizonte fuqinë Sovjetike në Mesdhe.

Për shkak të pozicionit të saj strategjik në detin Adriatik, Shqipëria është një objekt shqetësues për fqinjët e tij dhe për interesat e tyre individuale , por që edhe në të tilla rrethana

Shqipëria përbën një mundësi për konflikte por edhe bashkëpunim midis Italisë, Greqisë dhe Jugosllavisë.

Interesat e Italisë

Interesat e Italisë në Shqipëri kanë qenë gjithmonë të një natyre strategjike, me interesin primar për të ndaluar çdo fuqi të huaj që të dominojë në Adriatik, dhe në mënyrë indirekte të kontrollojë bregdetin e Adriatikut. Për këtë arsye, Italia mbështeti krijimin e shtetit të pavarur shqiptar në vitin 1912. Në vitin 1914, Itali pushtoi ishullin e Sazanit dhe trupat Italiane okupuan atë në vitin 1920, por me kohën u detyruarin që të largohen nga territori i okupuar, por qëndruan në Sazan duke lënë një bazë dhe fuqishme detare. Në vitin 1921, Konferenca e Ambasadorëve nënshkroi një marrëveshje duke i dhënë Italisë rolin e protektoratit mbi Shqipërinë. Influence e Italisë është manifestuar edhe në huat financiare, Italia menaxhon të gjitha ndërmarrjet e rëndësishme zhvillimore, dhe ata kanë trajnuar dhe pajisur forcat e armatosura. Në deklaratën saj zyrtare, Ministria e Jashtme e Italisë, ka bërë të qartë se kontinuiteti i pavarësisë territoriale të Shqipërisë përputhet me interesat e Italisë, por përpjekjet e Italisë për të përmirësuar marrëdhëniet me Shqipërinë, nuk kanë arritur ndonjë progres nën regjimin komunist. Në vitin 1939, Musolini bashkoi Shqipërinë dhe Italinë, në vitin 1940, lançoi pushtimin e Greqisë nga ky territor. Me nënshkrimin e Traktatit të Paqes me Italinë, në vitin 1947, kjo e fundit njohur pavarësinë e Shqipërisë, cedi nga ishulli i Sazanit, dhe hoqi dorë nga të gjitha të drejtat e pronës private dhe publike, koncesionet, kërkesat në Shqipëri. Politika e Italisë në lidhje me Shqipërinë që në përfundim të luftës dhe nënshkrimin e Traktatit të Paqes ka vetëm dy qëllime kryesore: largimin nga kjo zonë e të gjitha fuqive të huaj të

mëdha dhe vendosjen e influencës politike dhe ekonomike të Italisë në Shqipëri. Në këto rrethana, politika Italiane është e një rëndësie direkte për të ardhmen dhe Italia shpreson të rivendosë influencën e saj përmes grupeve të emigracionit shqiptar në Itali.

Italia është shumë e shqetësuar për prezencën Jugosllave në Shqipëri, sidomos për faktin se do të largojë regjimin e Enver Hoxhës në një të ardhme të afërt. Interesat strategjike në Shqipëri janë shumë të mëdha, dhe dëshira e saj është shmangë vendosjen e një fuqie të tretë në Shqipëri, pra është për një ruajtje të një status quo që do të mundësonte ruajtjen e interesave të Italisë. Në këtë mënyrë Itali është dyshuese edhe për rolin e Britanisë në këtë territor.

Interesat e ish Jugosllavisë

Jugosllavia dhe para saj Serbia dhe Mali i Zi, e kanë kundërshtuar gjithmonë pavarësinë e Shqipërisë. Gjatë dhe pas Luftës së Parë Botërore, trupat Serbe pushtuan Veriun e Shqipërisë dhe nuk u larguan prej territorit që në vitin 1921. Në vitin 1926, Jugosllavia më në fund e pranoi kufijtë e Shqipërisë të vitit 1913. Deri në fillimin e viti e Luftës së Dytë Botërore, doMinimi Italian në Shqipëri ishte e mjaftueshme për të parandaluar Jugosllavinë nga ushtrimi i influencës në Shqipëri. Kjo situatë ndryshoi radikalisht gjatë Luftës së Dytë Botërore, kur Tito, nëpërmjet regjimit Komunist në Shqipëri, u mundua që të vendosë kontrollin mbi Lëvizjen Çlirimtare të Shqipërisë. Gjatë luftës, kontrolli i Titos pati ndikim të madh nëpërmjet emisarëve të cilët ishin të pranishëm në qendrat e Ushtrisë Nacional Çlirimtare dhe që na viti 1944-1945, Shqipëria ishte një kukull e Jugosllavisë. Në vitin 1948, Hoxha u largua nga orbita Jugosllave, për shkak të natyrës që mori politika e Kominformit e Titos. Që nga viti 1948, Tito ka përkrahur një

politikë pavarësia ndaj Shqipërisë dhe ka dënuar kërkesat territorial greke dhe ka përkrahur propozimet e Greqisë për një ndarje të Shqipërisë midis saj dhe Jugosllavisë. Në muajt e fundit, propaganda Jugosllave ka për përgjegjëse Italinë se ka inkurajuar emigracioni shqiptar për krijimin e një Shqipëria etnike, e cila do të përfshinte brenda edhe provincën e Kosovës dhe Metohisë, dy vende të banuara nga Shqiptarë. Qëllimi aktual i Titos duket se ka të bëjë me synimin për krijimin e një vije anti-Staliniste, të një regjimi Pro-Tito në Shqipëria dhe kthim në statusin e viteve 1944-1948. Është shumë e dukshëm kjo dhe për këtë arsye u krijua edhe Lidhja e Refugjatëve Politikë Shqiptarë në Jugosllavi, në Maj 1951.

Interesat e Greqisë në Shqipëri

Interesat e Greqisë në Shqipëri kanë të bëjnë me kërkesat e Greqisë për Epirin e Veriut, një zonë të cilën Greqia e ka pushtuar nga vitet 1912 deri në vitin 1916, territor të cilin ata e kanë kërkuar historikisht. Grekët e lidhin me të kaluarën etnike, ekonomike dhe strategjike. Grekët aktualisht janë të shqetësuar se Shqipëria shërben si një bazë për sulmet e Italisë ndaj Greqisë në vitin 1940 dhe në vitet e pas luftës për operacionet e guerileve grek. Edhe në këtë periudhë, Shqipëria është baza më e madhe nga e cila agjentët komunistë janë duke u infiltruar në Greqi. Greqia ndoshta ka një plan për të ndarë Shqipërinë midis Greqisë dhe Jugosllavisë, si një zgjidhje ideale për këtë problem. Ata janë të shqetësuar për një doMinim të mundshëm të Jugosllavisë ose Italisë mbi këtë vend dhe ndoshta do të mundësojë pushtimin e Epirit të Veriut, në çdo moment apo iniciativë të gatishmërisë greke për të pushtuar Shqipërinë nga ana e Jugosllavisë. Për momentin, aleatët janë të shqetësuar për një mundësi dhe tentativë të Jugosllavisë dhe

Italisë për një doMinim në Shqipëri. Nga ana e saj Greqia preferon më shumë që të ketë një ruajtje të status “quos”ë, për të paktën për kohën që regjimi i Enver Hoxhës nuk jep mbështetje të madhe ndaj guerileve grekë. Greqia, njësoj si Italia dhe Jugosllavia, është duke u përpjekur që të mundësojë aktivizimin e refugjatëve nga Shqipëria. Refugjatët në Greqi janë përgjithësisht nga Shqipëria e jugut dhe janë përqendruar në kufirin me Shqipërinë. Qeveria greke nuk i lejon ata që të emigrojnë ose të bëhen qytetarë të Greqisë. Disa nga ata që ndodhen në kamp në Janinë, janë raportuar të kenë formuar një njësi ushtarake, të cilat mund të përdoren në Shqipërinë e Jugut në rast të ndonjë zhvillimi

CIA dhe gjermanët planifikuan ndarjen e Jugosllavisë, ku mbeteshin Preshave dhe Kosova

Sekretari i CIA-s e kishte identifikuar si “konfidencial” dokumentin e shkruar në Mynih në vitin 1977, pas një takimi të agjentëve të CIA-s amerikane dhe shërbimit gjerman BND.

Plani parashikonte ndarjen e Jugosllavisë në dy blloqe të mëdha. Njëri nën ndikimin gjerman dhe tjetri nën influencën e SHBA. Dhe nëse shohim situatën aktuale, gjithçka ndodhi sipas këtij plani, thotë gazeta serbe, Kurir.

Dokumenti, i cili u publikua për herë të parë nga britanikja Telegraph, tregon se CIA dhe BND diskutuan ndarjen e Republikës Socialiste Federale të Jugosllavisë në tri koloni apo zona të influencës.

Sipas këtij dokumenti, Fuqitë e Mëdha do të ndanin Republikën Socialiste Federative të Jugosllavisë si më poshtë:

Slllovenia, Kroacia kontinentale, Istria, Bosnja veriore dhe perëndimore do të ishin pjesë e zonës gjermane të influencës, ndërsa Dalmacia, Mali i Zi, Kosova, pjesa e Rashkës, Lugina

e Preshevës dhe Maqedonia do të ishin direkt nën ndikimin e Shteteve të Bashkuara.

Vojvodina do të vendosej nën autoritetin e Hungarisë. Serbia si shtet i pavarur do kishte territoret e sotme, por pa Kosovën dhe të gjithë pjesën jugore të Serbisë, ndërsa Vojvodina do të ishte protektorat hungarez.

CIA kishte planifikuar të copëtonte Jugosllavinë në fillim të viteve 70, 10 vjet para vdekjes së liderit jugosllav Josip Broz Tito.

Nga viti i kaluar, dokumentet e vjetra të CIA-s janë deklasifikuar dhe planet e hershme dhe tani janë të hapura për publikun, por edhe për historianët dhe gazetarët.

Europa do jetë e ndarë në 3 pjesë: "Evropa e re", "Evropa e vjetër" dhe "Evropa ortodokse"

Agjencia e inteligjencës amerikane, CIA dhe agjencia Stratfor, parashikojnë ndryshime të mëdha në Evropë deri në vitin 2020.

Sipas këtij shkrimi, parashikim i CIA thotë se Europa deri në vitin 2020 do të jetë krejtësisht ndryshe nga ajo e sotme. Europa do jetë e ndarë në tri pjesë - Evropa "e re", "e vjetër" dhe "ortodokse".

"Evropa e vjetër"

CIA parashikon se blloku perëndimor, ose "Evropa e vjetër" do të përbëhet nga Gjermania, Franca, Austria, Britania e Madhe, Spanja, Portugalia, Italia, Suedia, Norvegjia, Finlanda.

"Evropa e Re"

"Evropa e Re" do të përfshijë Letoninë, Lituaninë, Estoninë, Poloninë, Hungarinë, Republikën Çeke, Sllovakinë, Slloveninë, Kroacinë, me çfarë këto vende, dikur anëtare të Paktit të Varshavës, tani do të jenë mbështetësit kryesorë ushtarakë të SHBA-së në Evropë.

Në të njëjtën kohë, agjencia Stratfor parashikon ndryshime të mëdha - forcimin e Polonisë dhe Rumanisë përmes partneritetit strategjik me SHBA, rritja e Turqisë si një fuqi rajonale, me dobësimin e ndikimit gjerman.

Këtij grupi do t'i përkisnin edhe Bosnja dhe Shqipëria.

Zona katolike evropiane & Zona ortodokse europiane

Sipas CIA-s, në zonën 'katolike' të vendeve të Evropës Lindore do të ishin nën patronazhin e SHBA-së, ndërsa Shqipëria dhe Kosova, edhe pse CIA i prezanton dhe paraqet krejtësisht të ndara nga këto vendet, do të ishin pjesë e "zonës ortodokse europiane".

Kjo është arsyeja pse Kosova vlen shumë më shumë se Serbia.

Pse Kosova është e rëndësishme për amerikanët, britanikët dhe francezët.

Nga 14 gushti i vitit 2000, UNMIK-u mori përsipër menaxhimin e "Trepçës" në Kosovë e cila punonte e ndarë në dy pjesë në verë dhe jug. Derisa në Serbi ka rezerva të qymyrit vetëm për 35 vitet e ardhshme, Kosova me pasuritë e saj ka për të kaluar 16 shekuj më shumë. Në qoftë se ne e dimë se ekspertët amerikanë vlerësojnë se rezervat e qymyrit në Kosovë janë me vlerë pesëqind miliardë dollarë nuk është çudi pse kjo zonë është kompani shumë interesante multinacionale për të cilën po zhvillohet një betejë e fortë për shfrytëzimin e saj.

“Pasuria magjike” e Kosovës prej 500 miliardë dollarësh

Tema e “pasurive magjike” të Kosovës filloi rreth një dekadë më parë. Sipas të dhënave për burimet natyrore Kosova ka një sasi të madhe të kromit (20 për qind të përmbajtjes totale të kromit në botë), e nikel, zink, magnez, bakër, zhivë, argjend, ari, metalet bismuthi dhe të tjera të rralla. Vlerësohet se rezervat e Kosovës për thëngjillin, gazin natyror dhe metalet janë me vlerë pesëqind miliardë dollarë. Ky vlerësim më vonë konfirmoi nga CIA në një nga raportet e saj, e cila deklaroi se, sipas standardeve ndërkombëtare, Kosova është me vlerë dy herë më të madhe se Serbisë, dhe se kjo krahinë është me vlerë pesëqind miliardë dollarë, ndërsa Serbia me Vojvodinën pa Kosovës e ka vlerën rreth dyqind miliardë dollarë. Sipas vlerësimeve nga UNMIK-u, minierat e Kosovës do të jenë shumë atraktive për shumë kompani minierare në botë.

Sipas këtyre vlerësimeve, lokacionet Belo Brdo, Crnac, Stari Trg, Hajvali dhe Novo Brdo ka një total prej rreth 21.5 milion ton të plumbit mineral që përmban, zink dhe argjend në sasi ekonomikisht të qëndrueshme për shfrytëzim. Përveç kësaj, afërsisht ka edhe rreth 1.7 milion ton boksit (me potencial shtesë 4-5000000), kompleksi “Feronikël” me rreth 14 milionë ton mineral që përmban rreth 1.3 për qind nikel dhe 0.07 për qind kobalt, pastaj magnezit nga Strezovci (2.8 milion ton) dhe Goleshi (1.7 milion ton).

Mineralet e rralla për teknologji të lartë

Rezervat e linjtit u vlerësuan në 8.3 miliardë ton me dhjetë miliardë më shumë rezerva potenciale, të cilat duhet të shqyrtohen më tej. Në “betejën” supreme të minierave të Kosovës janë mineralet e rralla, kryesisht indium, kadmium,

germanium, tallium dhe galium. Këto minerale të rralla përdoren në industrinë e teknologjisë së lartë, prandaj shumë besojnë se këto potenciale janë objektivi kryesor i kompanive “të bardha”.

Avionët e veçantë kërkojnë ar, nikel dhe krom.

Komisioni i Pavarur i Kosovës për Miniera dhe Minerale (ICMM) paraqiti rezultatet e para të hulumtimeve gjeofizike ajrore në Kosovë.

Kosova ka një shkallë shumë të lartë në fushat e metaleve dhe mineraleve

Veçanërisht rezerva të mëdha prej ari, nikeli dhe kromi gjenden nën sipërfaqen e Kosovës. Më e madhe se ajo që ishte menduar. Por gjithashtu alumini, bakëri, mineral hekuri dhe rezerva të plumbit dhe zinkut. Hulumtimi filloi në shtator 2006.

Një avion me fluturim të ulët i projektuar posaçërisht ka mbledhur të dhëna gjeofizike në të gjithë Kosovën duke përfshirë fushat magnetike, elektromagnetike dhe radiometrinë gama. Hulumtimi u krye nga Aftësia e Përbashkët e Gjeoshkencës në Aeroplan, e përbërë nga ekspertë nga Finlanda dhe Britania e Madhe.

Beteja gjermano - amerikane për Kosovën dhe Kombinatin XM "Trepça"

Edhe pse veriu nuk është sector i menaxhuar nga Kosova, aty pra në very të Kosovës është KFOR-i amerikanë dhe gjermanë. Në emër të Amerikës, për Trepçën luftoi ambasadori i këtij vendi në Prishtinë Christopher Dell, kurse për Gjermaninë ka lobuar personalisht Kancelarja Merkel, e cila ka kërkuar nga Serbia që të heqë dorë nga provincat në very dhe të njohin Kosovën e pavarur. Kush do të fitojë në

këtë lojë nuk është ende e njohur: duke gjykuar nga njoftimet se amerikanët do të tërhiqet nga Kosova, Trepça duhet ti takoj një kompanie gjermane-franceze, megjithatë, ka njoftime se amerikanët do të largohen vetëm nga Bondsteeli, duke u lëshuar vendim turqëve dhe në anën tjetër duke rritur praninë amerikane dhe ndërtimin e një baze ushtarake në kodrat përbri Leposaviqit, ku ata do të mbajnë nën vëzhgim burimet minerare në këtë pjesë.

Por këto i ka hedhur poshtë komandanti i forcave amerikane në kuadër të KFOR-it, nënkolonel Xhefri Leyten i cili tha se trupat amerikane nuk do të tërhiqet në mënyrë të shpejtë nga Kosova. Aktualisht, 1,477 trupa amerikane në KFOR synojnë kryesisht të mbrojnë bizneset e Uashingtonit dhe interesat ushtarake në rajon. Zyrtarisht, Trepça ende punon, por askush nuk e di saktësisht se si dhe sa. Vetëm kur është kapur kohët e fundit një kamionë në Vushtri ku Euro-gropë nga Rashka transportonte koncentratin e plumb-zinkut të Leposaviqit në Zvicër, ata zbuluan se pjesa e Trepçës që kontrollohet nga Serbia po u përpunoka pjesërisht një grimë e këtyre metaleve për eksport. Sipas informatave jozyrtare, i njëjti koncentrat u eksportua në Bullgari dhe Mal të Zi (Porti Bar), dhe prej aty në disa vende të tjera.

Kapacitetet e minierës të reduktuara deri në stabilizimin

Të huajt duan që së pari të stabilizohet situata në veri të Kosovës, të vendosën kufij të fortë me Serbinë për të siguruar funksionimin e kalimeve kufitare.

Zëvendëskryeministri i Kosovës Behgjet Pacolli është duke bërë përpjekje për tija shitur Trepçën Princit Michael të Kentit, po marrë në konsideratë faktin se Serbia ka investuar miliarda dollarë. Para Luftës së Dytë Botërore, britanikët e kanë menaxhuar Trepën por nuk dihet pse u tërhoqën më vonë nga një përfitim kaq i madh.

Në Prishtinë nuk e fshehin faktin se Trepça dhe minierat e saj (Old Square, Belo Brdo, Crnac, Koporiće), diga, rezervuari dhe Hidrocentralet Ujmanit afër Zubin Potokut, nënstacioni Valaçit afër Zveçanit ... e gjithë kjo pronë i takon shtetit të Kosovës dhe duan të shesin për të mbushur arkat bosh, por edhe të “paguajnë” Madeleine Albright, Wesley Clark, Christopher Dell, William Walker dhe të tjerët që tani po dalin si pronarët ose përfaqësuesit e kompanive të mëdha që duan të blejnë objektet më të mëdha të energjisë në Kosovë.

***

Wesley Clark, ish-komandanti i NATO-së që kishte udhëhequr operacionin e bombardimeve ndaj qaceve serbe gjatë luftës në Kosovë, ka thënë se ‘Serbia duhet të drejtohet kah Perëndimi’.

Ai ka thënë se po ashtu, është në të mirën e Serbisë që të punojë për anëtarësim në NATO.

“E kuptoj se nuk është e lehtë për Serbinë por kjo do të ishte në interesin e saj, të kthehet kah Perëndimi.

Integrimi në Perëndim do t’i sjellte Serbisë një stabilitet më të madh ekonomik, politik e diplomatik.

Serbia është e njohur që i ka dhënë shumë shkencës, duke filluar me Nikola Teslën.

Perëndimi dëshiron sa më shumë njerëz të tillë”, ka thënë Clark, në një intervistë që e transmetojnë mediat serbe.

Clark ka thënë se ‘mirëkupton hezitimin e opinionit në Serbi lidhur me NATO-në”, por se ‘bashkëpunimi dhe anëtarësimi në NATO do t’i sjellte shumë përfitime Serbisë’.

Ndryshe, gjenerali Clark ka udhëhequr operacionin e NATO-së kundër forcave serbe në Kosovë.

Ish-drejtori i CIA-s, për Ballkanin, Steven Meyer, në një intervistë për telegrafin serb, ka thënë se nuk ka asgjë kundër Shqipërisë së Madhe e as kundër Serbisë së Madhe, e cila do ta përfshinte pjesën veriore të Maqedonisë së Veriut.

Në këtë intervistë Meyer, ka paraqitur vizionin e tij për Ballkanin modern, Evropën dhe botën.

Duke u bazuar në përvojën e tij, Meyer, ka thënë se politikanët amerikanë dhe Qeveria e Shteteve të Bashkuara të Amerikës, nuk i kuptojnë problemet e vërteta të Ballkanit.

“Kjo ishte veçanërisht e qartë gjatë luftërave të viteve 1990, kur Qeveria amerikane, Departamenti i Shtetit dhe administrata e Clintonit vendosën se çfarë do të ishte e ardhmja politike e Ballkanit. Gjëja më e rëndësishme që administrata ka humbur, dhe shumë prej nesh në CIA e kanë ndjerë këtë, është thellësia dhe rëndësia e dimensioneve etnike. Sa e rëndësishme është origjina etnike, sa e rëndësishme është lidhja me njerëzit. Gjatë 20 viteve të fundit, kam thënë vazhdimisht dhe kam shkruar se nuk është e mundur në këtë kohë për të ndërtuar shtete ndëretnike dhe multietnike. Kjo do të vijë në të ardhmen, por tani shtetet që ekzistojnë në këtë rajon duhet të jenë monoetnike – komunitetet e vetëm një kombi. Për shkak të kësaj, Bosnja nuk punon, prandaj Kosova është në kaos dhe vështirësi, kështu që Maqedonia ka probleme të mëdha”, u shpreh Meyer në këtë intervistë, transmeton lajmi.net. I pyetur në lidhje me Kosovën dhe dialogun, i cili tash e ca muaj është bllokuar, Meyer ka thënë se vet Kosova e Serbia duhet t’i zgjidhin problemet e tyre e jo t’ia lënë Amerikës apo Brukselit. Sipas tij, që të dyja shtetet duhet ta dinë se çfarë duan e jo t’i lënë të tjerët të bëjnë një zgjedhje për ta.

Sipas Meyer, edhe vendimi i Gjykatës Ndërkombëtare për Pavarësinë e Kosovës, nuk ishte një konfirmim i pavarësisë së Kosovës, por që ishte një opinion këshillues.

“Vendimi i gjykatës ishte këshillëdhënës, nuk u transponua në ligj. Ajo që ata thanë ishte se ata nuk gjetën ndonjë arsye, asnjë arsye ligjore përse Kosova nuk mund të deklarojë pavarësinë. Nuk ishte një konfirmim i pavarësisë së Kosovës, por ishte një opinion këshillues. Ju përmendët OKB-në dhe

Rezolutën 1244, të gjithë e injorojnë Rezolutën 1244, dhe në atë rezolutë ka udhëzime shumë specifike. Sidomos ato që i japin Serbisë të drejta të caktuara në Kosovë. Të ketë atje policinë dhe të ketë një ushtri atje në bashkëpunim me KFOR-in. Ndiqeshin shumë masa të këqija kalimtare. Siç thashë, 1244 dhe gjithë koncepti i së drejtës ndërkombëtare do të thotë që, në rast se e merrni provincën dhe kur ajo është e ndarë nga shteti, kjo është në kundërshtim me të drejtën ndërkombëtare. Prandaj mendoj se duhet të kthehemi në një numër të këtyre dokumenteve dhe marrëveshjeve që njerëzit i kanë harruar, sidomos në Uashington”, u shpreh Meyer.

Sa i përket dialogut, ish-drejtori i CIA-s ka thënë se zgjidhja për Kosovën nuk do të jetë në Uashington, Moskë apo Bruksel, por do të jetë në Prishtinë e Beograd dhe në këtë mënyrë, politikanët e Kosovës se Serbisë, sipas Meyer-it, duhet të jenë të fortë dhe të guximshëm për t’u takuar.

Ai po ashtu ka kritikuar kryeministrin e Kosovës, Ramush Haradinajn, për vendosjen e taksës, pasi që siç u shpreh Meyer, taksa po e bllokoi tërë procesin.

“Zgjidhja për çështjen e Kosovës nuk do të jetë në Uashington, nuk do të jetë në Moskë apo në Bruksel. Kjo do të ndodhë në Prishtinë dhe Beograd. Udhëheqja e këtyre shteteve duhet të jetë e arsyeshme, por e fortë, e guximshme dhe për t’u takuar. Haradinaj ka kërkesa që janë të paarsyeshme, me ndalimin e lirim të diplomatëve serbë dhe zyrtarëve serbë në Kosovë dhe me taksën 100 për qind. Ai duhet të kuptojë se kjo po bllokoi marrëveshjen nëpërmjet negociatave. Ata duhet të jenë shumë serioze në bisedat e tyre të ndërsjella. Si Beogradi dhe Prishtina duan të thonë “le të shohim se çfarë dëshiron Uashingtoni” ose “le të shohim se çfarë dëshiron Brukseli”. Injoroni të gjithë këtë dhe vendosni se çfarë doni dhe filloni të flisni”, deklaroi Meyer.

Sa i përket demarkacionit apo ndryshimit të kufijve, se Lugina e Preshevës duhet të merret në konsideratë dhe se “Republika Srpska” të merrej parasysht.

“Unë nuk e di se sa ideja e demarkacionit do të jetë në qeverinë amerikane, por kur unë i këshilloj qeveritë këtu, do të thosha se po rrëmbehet, po merr dhe punon me të. Përdoreni këtë për të shkuar përpara. Po, mendoj se do të ishte shumë inteligjente, për shembull për serbët, se në fund, pas dy vitesh negociata, ata thonë – ne marrim çdo gjë në veri të Ibrit, ju merrni të gjithë në jug. Ne kemi marrëveshje të veçantë për komunitetet dhe monumentet historike dhe vendet e shenjta në Kosovë. Por, gjithashtu, Lugina e Preshevës duhet të merret në konsideratë dhe duhet të merret parasysht “Republika Srpska”. Mendoj se një nga arsyet pse Beogradi nuk kërkon përfshirjen e Republika Srpska në Serbi është se Uashingtoni nuk do ta pëlqente këtë. Vuçiç dhe të tjerë thonë se Uashingtoni nuk do ta pëlqente këtë. Nuk ka rëndësi për Uashingtonin, bini dakord për atë që dëshironi dhe cili është interesi juaj”, u shpreh Meyer.

Sa i përket idesë për një “Dayton 2”, Meyer ka thënë se ideja e një konference do të ishte e mirë, por jo edhe “Dayton 2”.

Kjo sipas tij, do të thotë se nëse ka “Dayton 2”, Amerika përsëri do të jetë prezent në Kosovë e Serbi dhe për këtë duhet vet Kosova e Serbia ta zgjidhin çështjen e tyre.

“Ideja e konferencës është e mirë, por jo “Dayton 2”. Sepse, Dayton 2 do të thotë se Amerika është atje. Siç thashë më parë, duhet të jetë pa Moskën, Brukselin dhe Uashingtonin. Në veçanti Prishtinën dhe Beogradin, por edhe Shkupin dhe Zagrebin nëse dëshirojnë të marrin pjesë. Ata duhet t’i tregojnë Uashingtonit, Moskës dhe Brukselit që të mos ndërhyjnë. Ky është problemi ynë dhe ne do ta rregullojmë atë. Nuk duhet të jetë në Dayton, sepse tingëllon sikur

Amerika po shtyn. Duhet të jetë në një vend neutral, si për shembull Algjeria 1 ose Bukureshti 1, apo diçka e tillë”.

Në lidhje me çështjen e “Shqipërisë së Madhe”, Meyer ka thënë se Serbia nuk duhet të shqetësohet, pasi që nëse do të bëhej “Shqipëria e Madhe”, do të bëhet edhe “Serbia e Madhe”.

“Pozicioni im për këtë ka qenë gjithmonë: Pse Shqipëria shqetësohet për Serbinë? Si mund të dëmtojë Serbinë? Serbia është shumë më e fortë, shumë më e fuqishme, më e rëndësishme, ka një ekonomi më të mirë. Nuk e dëmton fare Serbinë. Mund të jetë edhe një avantazh nëse Serbia thotë: “OK, ne mbështesim një Shqipëri të madhe, por gjithashtu duhet të përkrahni një Serbi të madhe”. Në vend që të thoni se keni frikë nga Shqipëria e madhe. Edhe çfarë? Si është e rëndësishme? Nuk ka të bëjë fare me Serbinë. Mund të ndihmojë edhe Serbinë”, ka thënë Meyer.

Kujtojmë se Meyer ishte ndihmës drejtor i Agjencisë Qendrore të Inteligjencës të SHBA-së (CIA), për Ballkanin gjatë luftës në Bosnje, një njeri që punoi si menaxher i lartë dhe analist i specializuar në politikën evropiane dhe ruse. Meyer është i njohur për publikun serb për qëndrime të pazakonta për një çështje me rëndësi kombëtare, veçanërisht nëse konsiderohet se kulmin e karrierës së tij ishte në kohën e konflikteve të forta midis Serbisë dhe Perëndimit, të kryesuar nga Shtetet e Bashkuara.

Prishtinë, 12.12.2019.

Biografia letrare e autorit:

FLORI BRUQI u lind më 29 qershor të vitit 1952 në Isniq të Deçanit, Kosovë.

Studimet i kreu në Universitetin e Beogradit, ndërsa ato postdiplomike (Magjistraturë) në Universitetin e Prishtinës - në Fakultetin e Kulturës Fizike dhe Sportit (2004).

Bashkëpunoi më shtypin e përditshëm e periodik të vendit dhe të jashtëm që nga viti 1974 e deri me tash (“Bota e re” - Prishtinë, ”Rilindja” - Prishtinë, “Danas” - Zagreb, ”Dello” - Lubjanë, ”Dnevnik” - Lubjanë, “Vequer” - Maribor, ”Le Mond”, ”Corrieradella Sera” etj).

Është anëtar i Lidhjes së Shkrimtarëve të Kosovës (2000)si dhe anëtar i Kryesisë në LSHK.

Është pronar i kompanisë “Flomed” nga Prishtina , si dhe menaxher gjeneral për Kosovë në distribuimin e preparateve farmaceutike të “Schulke-Mayr-”it të Gjermanisë, si dhe “BorerChemie AG“ të Zvicres.

Flori Bruqi, me sukses të shkelqyeshëm e mbrojti punimin e magjistraturës në Universitetin “Hasan Prishtina” , në Fakultetin e

Kulturës Fizike dhe Sportit , me titull ”Dallimet në disa ndryshore fiziologjike ndërmjet studentëve sportistë dhe jo sportistë, para dhe pas vrapimit 400 metra”, para Komisionit shkencor - të Fakultetit të Kulturës Fizike dhe Sportit në Prishtinë, në përbërje - Prof. Dr. sc . Hasim Rushiti, kryetar, Prof. Dr. HysniDaka, mentor, Prof. Dr. sc. Mustafë Aliu, anëtarë.

Në punimin shkencor të magjistraturës nga lëmia e “Kineziologjisë fiziologjike”, Flori Bruqi ka zbatuar një metodologji të avancuar shkencore,ku gjatë këtij hulumtimi të tij në 22 parametra morfologjikë-fiziologjikë ka përdorur kriteret më të avansuara shkencore e të “Programit biologjikë ndërkombëtar” të Weiner-it dhe Louri-esë ; “Praktikumin e antropologjisë biologjike” të Buzinës më bashkëpunëtorë ; ”Parktikumin e fiziologjisë sportive”, të Heimer-it më bashkëpunëtorë ; ”Udhëzuesit Kombëtarë të Asociacionit Shëndetësor Amerikan” etj.

Punimi i Bruqit, është vlerësuar lartë nga komisioni shkencorë dhe i cili ka shfrytëzuar burime më të reja të literaturës bashkohore të Kineziologjisë fiziologjike në botë duke cituar 49 referenca librash më të rinj nga kjo lëmi shkencore) si dhe ka përdorur 17 web-adresa portale relevante që merren më këto hulumtime të “Fiziologjisë kineziologjike” botërore.

Flori Bruqi, ka botuar mbi 50 mijë punime në shtypin e kohës , internet dhe revista shkencore me impakt ndërkombëtar.

Me sukses të lartë e mbrojti disertacionit me titull” Delinkuenca e të miturve dhe ushtrimet fizike “(2016).

Në vitin 2016 u pranua anëtar i rregullt i Akademisë së Shkencave dhe Arteve Shqiptaro-Amerikane ,në New York ,ku dhe mban titullin shkencor Prof.Dr.Flori Bruqi,PH.D.

Bordi si dhe Senati i Akademisë i në korrik të vitit 2017 e ka emruar Drejtor për mardhënie me publikun pranë ASHASHA në New York (AAAS-it) për Kosovë,Shqipëri,Maqedoni dhe Amerikë.

Flori Bruqi ka botuar këta libra :

1. Zjarri i diellit, poezi, Prishtinë, 1995.
2. Ndërgjegjja, roman, Prishtinë, 1995.
3. Vrasësit e liridonëve, roman, Prishtinë, Tiranë, 1996.
4. Ringjallja, roman, Tiranë, Prishtinë, 1996.
5. Gjarpërinjtë e pallatit, roman, Tiranë, Prishtinë, 1996.
6. Dorëzeza, roman, Tiranë, Prishtinë, 1997.
7. Tokë e djegur, roman, Shkodër, Tiranë, Prishtinë, 1998.
8. Burri dhe gruaja, libër shkencor, Tiranë, Prishtinë, 2000.
9. Pallati i akreonit, roman, Tiranë, Prishtinë, NewYork, 2000.
10. Vademecum DDD, libër shkencor, Prishtinë, 2002.
11. Struktura faktoriale e dimensioneve antropometrike dhe fiziologjike, Prishtinë, 2004.
12. Ndikimi i sportit në personalitetin e njeriut, libër shkencor, Prishtinë, 2004.
13. Delinkuenca e të miturve dhe ushtrimet fizike, Prishtinë, 2004.
14. Vademecum për preparate higjienike të “Schulke – Mayr”– it, libër shkencor, Prishtinë, 2004.
15. Dallimet në disa ndryshore fiziologjike ndërmjet studentëve sportistë dhe jo sportistë para dhe pas vrapimit 400 metra (Punim magjistrature, Prishtinë 2005).
16. Antropometri-Jakov Milaj “Raca shqiptare”, recension i zgjëruar i botuar në Floart, 2005.
17. Si ta njohim internetin, Flomed, tetor-2005.
18. Sëmundjet infektive seksuale, Floart, tetor-2005.
19. Udhëzues i shkurtër i preparative dezinfektuese, Flomed, 2006.
20. Merruni me sport dhe ushtrime fizike për t’u relaksuar, Floart, janar 2006.
21. Kosova nuk është i berzë e zezë, Floart, dhjetor 2005.
22. Fshehtësitë dhe të vërtetat për virusin avian’, Flomed, 2005.
23. The economic aspects of sports recreation and health , Sport ritmi-zemrës, janar 2006, etj.

24. Determinantat socio-psikologjike të ushtrimit fizik (Hulumtim socio-psiko-kineziologjikë më studentët e Universitetit të Prishtinës), Flomed, 2006.
25. Guxim shqiptar, Prishtinë, 2008.
26. 26.Olimpi shqiptar, Rugova-Art, Prishtinë, 2009.
27. Triumfi shqiptar, Rugova-Art,Prishtinë ,2009.
28. Polemika shqip, Rugova-Art,Prishtinë 2009.
29. “Antika greke”-Homeri, Eskili, Sofokliu, Aristofani dhe Aristoteli, Albemigrant, 2009.
30. Nëse kam ditur të guxojë, Rugova-Art, Prishtinë, 2012
31. Delikuenca e të miturve në Kosovë në periudhën 2003-2004, Prishtinë, 2012
32. Vademecum për dezinfektues të “Borerchemie AG”, Prishtinë, 2013.
33. Vademecum për dezinfektues të “Schülke-Mayr”, Prishtinë 2013.
34. Diademë letrare, Rugova-Art, Prishtinë 2013.
35. Diademë letrare II, Tiranë, 2014.
36. Atdheu im s’më vret, poezi, Tiranë, 2015.
37. Diademë letrare III, Tiranë,2015.
38. Vademecun për dezinfektues 1, Prishtinë, 2016.
39. Vademecum për dezinfektues 2, Prishtinë, 2016
40. Moderniteti në letrat shqipe, Tiranë, 2016.
41. Praktikat e pastrimit dhe dezinfektimit të mjediseve spitalore dhe ambulatore në Kosovë, Prishtinë 2017.
42. Dëshmi të krimit të pandëshkuar, Tiranë -Prishtinë, 2017.
43. Shtëpia e verdhë”,Tiranë, Prishtinë 2019.
44. Përparsia në parandalimin e infeksionit(Zgjedhje inovative për institucionet Shëndetësore, 2019 -2020, Prishtinë, 2019.
45. Vademekum i preparateve dezinfektuese –higjenike të “Schülke-Mayer”-it, Prishtinë, 2019.
46. Diademë letrare IV, Tiranë, Prishtinë, 2020.
47. “Leksikon Enciklopedik” (ASHASHA) New York,Tiranë, Prishtinë, Shkup, 2020.

Ka botuar 21 fejtone publicistiko-shkëncore në gazetën “Rilindja” të Prishtinës, në periudhën 1974-1982, si dhe mbi 50 mijë punime në shumë web faqe interneti (2003-2020).

Nga viti 2005 është Editor si dhe Kryeredaktor përgjegjës i web-faqës elektronike “Agjencioni Floripress” si dhe mbanë titullin shkencor Prof. Dr. Ph.D në Akademinë e Shkencave dhe Arteve në SH.B.A.

Lënda:

DARDANIA NUK MASHTROHET MA! – Parathanie nga Fritz Radovani/ 9

1. LETËRSIA MODERNE SHQIPTARE NË KOSOVË DHE DIASPORË/ 12
2. LETËRSIA NGA FILLIMET TE MODERNITETI/ 24
3. INDIVIDU PA DINJITET S'MUND TË PRODHONJË VEPRAT DINJITOZE/ 43
4. SHKRIMTARI DHE MEDIAT/ 57
5. KADARE, AUTORI SHQIPTAR MË I NJOHUR NË BOTË/ 73
6. MARTIN CAMAJ I PA ZBULUAR/ 80
7. REXHEP HOXHA, KLASIKU I LETËRSISË PËR FËMIJË/ 84
8. JETA E "GJENIUT TË KOMBIT" MIT'HAT FRASHËRI/ 96
9. "TREGIMET E MOÇME SHQIPTARE" I MITRUSH KUTELIT/ 111
10. SAMI FRASHËRI, AKTUALITETI I MESAZHEVE/ 122
11. A KA GAZETARI HULUMTUESE NË KOSOVË ?/ 130
12. MEDIA NËN PRESION/ 144
13. PSE DUHET TË RRETHOHENI EDHE ME LIBRAT QË NUK DO T'I LEXONI?/ 149
14. LETËRSIA SHQIPE PËRBALLË HEGJEMONIZMIT SERB/ 151
15. SHQIPTARËVE UA PRISININ KOKAT DHE BËNIN LLAMPA ME KAFKAT E TYRE!/ 160
16. LETËRSIA MODERNE SHQIPE NË KOSOVË DHE DIASPORË/ 163
17. ÇËSHTJA SHQIPTARE DHE PREJARDHJA GJENETIKE E TYRE/ 174
18. PSE FITOI VETËVENDOSJA?/ 221
19. HEROI I DEMOKRACISE RAMUSH HARADINAJ/ 230
20. EFEKTET DOMINO PËR NDRYSHIMET EVENTUALE TË KUFIJVE/ 237
21. SI U BËNË HERONJ TË SERBISË KRIMINELËT E LUFTËS?/ 241
22. AGONIA E PAFUND E GRAVE TË DHUNUARA/ 254
23. GEORGE WASHINGTONI DHE SHQIPTARËT/ 260
24. TRI EUROPA/ 271

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Bruqi, Flori

Diademë letrare / Flori Bruqi ; red. Skënder Kodra.

– Tiranë : Klubi i poezisë, 2020

V. IV, 296 f. ; 16x23 cm.

ISBN 978-9928-4538-8-4

- 1.Letërsia shqipe   2.Kritika, interpretimi
3.Historia e letërsisë   4.Çështja shqiptare   5.Kosovë

821.18 (091)

323. 1(497.115)

